

ŞƏHİD MÜTƏHHƏRİ RƏHBƏRİN KƏLAMLARINDA

GİRİŞ

İmam Xomeyninin Ayətullah Mütəhhərinin şəhidliyi münasibəti ilə müraciəti

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

“İnna lillah və inna iləyhi raciun”. Mən böyük şəhid, dəyərli mütəfəkkir, filosof və fəqih olan mərhum Hacı Şeyx Mürtəza Mütəhhərinin kədərlili vəfatı münasibəti ilə İslama, dəyərli övliyalara, İslam ümmətinə və xüsusən də mübariz İran xalqına həm başsağlığı verir, həm də onları təbrik edirəm. Şərəfli və dəyərli ömrünü müqəddəs İslam məqsədlərinə həsr edən, təhriflərə qarşı amansız mübarizə aparan bir şəxsiyyətin, islamşünaslıqda, İslam və

Quranın müxtəlif sahələrində misilsiz bir alimin şəhadəti münasibəti ilə başsağlığı verirəm.

Mən çox əziz bir övladımı əldən verib, matəminə oturmuşam. O mənim ömrümün bəhrəsi olan şəxsiyyətlərdən idi. Bu səmərəli övladın və həmişəyaşar alimin şəhidliyi ilə əziz İslamda elə bir boşluq yarandı ki, yerini heç bir şey doldura bilməz.

Təbrikim öz həyatında və ondan sonra aləmə nur saçan belə bir fədakar şəxsiyyətlərin olmasına görədir. Mən sönməz şüası ilə ölümlərə həyat bəxş edən və zülmətləri işıqlandıran belə övladlar yetişdirdiyinə görə ən böyük tərbiyəçi olan İslamı və müsəlman ümməti təbrik edirəm. Mən canımın bir parçası olan əziz övladımı əldən versəm də, fəxr edirəm ki, İslamda belə fədakar övladlar olub və var. Ruhunun paklığına, imanının güclülüyünə və nitqinin səlisliyinə görə misilsiz olan Mütəhhəri uca məqama yüksəldi. Lakin bədxahlar bilsinlər ki, Mütəhhərinin ölümü ilə onun islami, elmi və fəlsəfi şəxsiyyəti ölməyəcək. Terrorçular İslam adamlarının dini

şəxsiyyətlərini terror edə bilməzlər. Onlar bilsinlər ki, Qüdrətli Allahın köməyi ilə, bizim xalqımız böyük şəxsiyyətlərinin şəhadəti səbəbindən fəsad, istibdad və istismar əleyhinə mübarizədə daha da qərarlı olacaq. Bizim xalqımız öz yolunu seçib, keçmiş rejimin çürük köklərini və mənfur tərəfdarlarını kəsib qoparmayınca dayanmayacaq. Əziz İslam öz əzizlərinin fədakarlığı ilə və onları fəda etməklə inkişaf etdi.

Vəhy dövründən indiyədək İslamın yolu cəsarətli şəhadət yolu olmuşdur. Allah və məzlumlar yolunda vuruşmaq İslam təlimlərinin başında durur: “Sizə nə olub ki, Allah yolunda və aciz kişilər, qadınlar və uşaqlar uğrunda vuruşmursunuz?”¹

Öz məğlubiyyət və ölümlərini bütün vücudları ilə dərk edən və bu qeyri-insani rəftarla intiqam almaq, yaxud xam xəyala düşüb Allah yolunun mücahidlərini qorxutmaq

¹ Nisa/75.

istəyənlər yanılırlar. Bizim şəhidlərimizin hər damla qanından mübariz insanlar yaranır. Məgər siz bütün bu qorxmaz xalqı terroru edəcəksiniz?! Çünki nə qədər böyük olsa da, bir şəxsin terroru sizin soyğunçuluğunuzu bərpa etməyə yetməyəcək. Böyük Allaha inamla İslamın dirçəldilməsi üçün ayağa qalxan bir xalq belə başkəsən işlərlə geri oturmaz. Biz fədakarlığa və Allah yolunda şəhidliyə hazırıq!

Mən 3 may 1979-cu il cümə axşamını İslam və xalq yolunun fədakar və mücahid şəxsiyyətinin anılması üçün ümumi matəm elan edirəm. Özüm cümə axşamı və cümə günü Feyziyyə mədrəsəsində anım mərasiminə qatılacağam. Allah-Taaladan İslamın bu əziz övladına rəhmət və bağış, əziz İslama isə əzəmət və izzət diləyirəm. Haqq və azadlıq yolunun şəhidlərinə salam olsun!

Ruhullah Musəvi Xomeyni

2 may 1979

**Ustadın şəhadəti münasibəti ilə İmam
Xomeyninin Feyziyyə mədrəsəsindəki çıxışı**

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

İslam məktəbini, tövhid məktəbini azğın küfr məktəbləri ilə fərqlərindən cəhətlərdən biri budur ki, bu məktəbin ardıcilları şəhidliyi özlərinə böyük səadət bilir, buna sevinirlər. Onlar inanırlar ki, təbiət aləmindən sonra daha yüksək və işıqlı aləmlər var. Mömin bu aləmdə həbsdədir, şəhidlikdən sonra isə həbsdən azad olur. Bu, tövhid məktəbi ilə digər məktəblərin fərqlərindən biridir. Bizim gənclərimiz şəhidlik istəyir, imanlı alimlərimiz şəhadətə can atırlar. Allaha və axirətə inanmayanlar ölümdən, şəhidlikdən qorxmalıdırlar. Biz və tövhid məktəbinin şagirdləri şəhidlikdən qorxmuruq, çəkinmirik. Gəlib yoxlasınlar; necə ki, yoxlayırlar. Bir hədisdə olan dəyərli məqamlardan biri budur ki, Allahın iradəsi ilə bizim dinimiz günahkar insanlarla güclənir. Bu din fasiq Məhəmmədrzanın vasitəsi ilə istər-istəməz gücləndi. Çünki zülm və haqsızlıq nə qədər çoxalsa, ədalət istəyi bir o qədər güclənər.

Zalım özünün zalımcasına hökm və əməlləri ilə ədalət dinini gücləndirir. Həmişə belə olub.

Fironun fironluğu ilə Musanın dini güclənir, Əbu Süfyanın azğınlığı ilə İslam peyğəmbərinin dini. Məhəmmədrzanın zülmü, cinayəti və günahı ilə də İslam dini güclənir. Dinimiz ruhani mütəfəkkirlər tərəfindən gücləndiyi kimi, Allah-Taala buyurur ki, fasiq təbəqələrin və günahkar insanların əli ilə də güclənir.

Bizim əziz qanımızı tökən günahkar insan da Allahın dinini gücləndirdi, Allah öz dinini onunla gücləndirdi. Bu əzizimizin qanı ilə də inqilabımız gücləndi. Bu inqilab yaşamalısınız! Bu hərəkət yaşamalısınız! Onun yaşaması tökülən bu qanların hesabıdır. Qanları tökün, bununla bizim həyatımız davam edir. Bizi öldürün, bununla xalqımız daha da oyanır. Biz olümdən qorxmuruq. Siz də bizim ölümümüzdən bir şey qazanmayacaqsınız. Gecənin qaranlığında mütəfəkkirlərimizi öldürməyiniz sizin acizliyinizə dəlildir. Sizin məntiqiniz yoxdur. Əgər məntiqiniz olsaydı, söhbət edərdiniz. Sizin

məntiqiniz terrorudur. İslam məntiqi terroru məğlub edir. Onun məntiqi var. Lakin bizim böyük şəxsiyyətlərimizi terror etməklə, bizim böyük şəxsiyyətlərimiz, bizim İslamımız güclənir.

Bizim hərəkətimiz canlandı, bütün təbəqələr arasında həyat yenidən başlandı. Əgər boşluq və zəiflik yaranmışdısa, aradan qalxdı. Əgər bu böyük insanın şəhadəti olmasaydı və o öz yatağında ölsəydi, din güclənməzdi, bu dalğa yaranmazdı. İndi bütün dünyada, İslamı sevən yerlərdə və digər ölkələrdə bir dalğa baş qaldırıb. Mənim qardaşlarım, ölümdən qorxmayın. Ölüm təhlükə deyil, həyatdır. O dünya həyat, bu dünya isə ölümdür.

Ölümdən qorxmayın və (bilirəm ki,) qorxmursunuz. Ölümü məhv olmaq, həlak olmaq hesab edənlər qorxmalıdırlar. Müsəlmanlar nə üçün ölümdən qorxsunlar? Din alimləri nə üçün ölümdən qorxmalıdırlar? Bu məktəb yaşayır. İslam məktəbi yaşayır. Bu hərəkət yaşayır. Yaşayır ki, bu çürük köklər

torpaq altına gömülsün, çürük köklər kəsilsin, zəif planlar zərərsizləşdirilsin. Allah sizinlə olsun! Allah bizim qardaş və bacılarımızla olsun! Onlar İslam üçün faydalıdırlar. Bu hərəkəti sizin hamınız yaratdınız. İndi də hamı bir nəfər kimi irəli!

Ustadın şəhidliyinin birinci ildönümü münasibəti ilə İmam Xomeyninin müraciəti

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Bədxahların əngəllərinə rəğmən, İran İslam İnqilabı Allah-Taalanın istəyilə qələbə çalsa və təxminən bir il ərzində İslam-inqilab orqanları sakit şəraitdə və uğurla yaradılsa da, inqilab əleyhdarı olan münafıqlərin əlilə xalqımıza və elm hövzələrimizə sağalmaz yaralar da vuruldu. Böyük islamşünas alim Şəhid Höccətülislam Hacı Şeyx Mürtəza Mütəhhəri də onlardandır.

Mən bu halda¹ bu əziz şəxsiyyətə qarşı duyğularımı ifadə edə bilmərəm. Yalnız deyə bilərəm ki, o, İslama və elmə dəyərli xidmətlər göstərib. Təəssüflü haldır ki, xainlər bu səmərəli ağacı din hövzələrindən alıb, hamını onun dəyərli meyvələrindən məhrum etdilər.

Mütəhhəri mənə əziz övlad, elm hövzələrinə möhkəm dayaq, xalq və ölkəyə səmərəli xidmətçi

¹ Ürəyinin xəstəliyinə işarə vurur.

idi. Allah ona rəhmət edib, İslamın böyük xidmətçilərinə qovuşdursun!

İndi İslam əleyhdarları və inqilab düşmənləri antiislam təbliğatlarla əziz tələbə gənclərimizi bu mərhum ustadın kitablarını oxumamağa çağırırlar. Mən tələbələrə və dindar ziyalılara tövsiyə edirəm ki, bu əziz ustadın kitablarının unudurulmasına imkan verməsinlər.

Allah-Taaladan hamıya uğur diləyirəm.

Allahın saleh bəndələrinə salam olsun!

Ruhullah Musəvi Xomeyni

19 aprel 1980

Ustadın şəhidliyinin ikinci ildönümü münasibəti ilə İmam Xomeyninin müraciəti

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Özünün qısa ömründə əbədi əsərlər yaradıb yadigar qoyan pak şəhidin şəhadətinin ildönümüdür. O, oyaq vicdanın və məktəbə eşqlə dolu bir ruhun tərənnümü idi. O, İslam

məsələlərinin təhlilində səlis qələmi və güclü fikri, eləcə də fəlsəfi həqiqətləri xalqın dililə açıqlama qabiliyyəti ilə cəmiyyətin təlim-tərbiyəsinə çalışdı. Onun qələm və nitqi istisnasız olaraq öyrədən və ruhoxşayan, iman və əqidə dolu qəlbdən çağlayan moizə və nəsihətləri həm arif, həm də adi insanlar üçün faydalı və ürəkaçandır.

Ümid edirik ki, bu məhsuldar ağacdən daha artıq elm və iman meyvələri dərilsin, cəmiyyətə dəyərli alimlər təqdim olunsun. Təəssüf ki, cinayətkarların əli aman vermədi və bizim əziz gənclərimizi bu bəhrəli ağacın gözəl meyvələrindən məhrum etdi. Allaha şükür olsun ki, bu şəhid müəllimdən qalan zəngin məzmunlu əsərlərin özləri tərbiyəçi və öyrədicidir. Mərhum Şəhid Ustad Mütəhhəri əbədiyyətə qovuşdu. Allah Öz rəhməti sayəsində qiyamətdə onu mövlalarına qovuşdursun.

Ruhullah Musəvi Xomeyni

29 aprel 1981

Ustadın şəhidliyinin üçüncü ildönümü münasibəti ilə İmam Xomeyninin çıxışı

...Bu gün mərhum Mütəhhərinin vəfatının ildönümünə təsadüf etdiyi üçün mən bir kəlmə də bu barədə danışmaq istəyirəm. Mərhum cənab Mütəhhəri bir şəxs idi, lakin onda müxtəlif cəhətlər toplanmışdı. Mərhum Mütəhhərinin gənc nəslə və digərlərinə etdiyi xidməti az adam edib. Onun əsərləri istisnasız olaraq yaxşı əsərlərdir. Mən ikinci bir adam tanımıram ki, istisnasız olaraq bütün əsərlərinin yaxşı olduğunu deyə bilim. Onun əsərləri istisnasız olaraq yaxşıdır, insan yetişdirəndir. Bu dəyərli insan ölkəyə xidmət edib, çətin və qorxulu vəziyyətdə böyük işlər görüb. Allah Öz peyğəmbərinin hörmətinə, onu qiyamətə əziz Peyğəmbərdən ayırmasın!

BİRİNCİ FƏSİL: USTADIN ŞƏXSİYYƏTİ

İslam təfəkkürünün zənginləşdirilməsində Mütəhhərinin misilsiz rolu

İslam təfəkküründə Mütəhhərinin rolu aydın və bəlkə də misilsizdir. Sağlam və möhkəm İslam təfəkkürü sahəsində ən yaxşı və olduqca çoxlu kitabları mərhum Mütəhhəri hazırlayıb və yazıb. Dövrümüzün heç bir mütəfəkkirinin Mütəhhəri qədər nailiyyəti yoxdur. Yəni ya işlərinin kəmiyyəti və rəngarəngliyi azdır, ya da bu baxımdan çoxdursa da, onun əsərlərində olan keyfiyyət və zənginlikdən məhrumdurlar.

Bizim inqilabımız xalqın beynində İslam təfəkkürünün canlanmasından başlayan bir inqilab idi. Yəni İslam mütəfəkkirləri 15-16 il ərzində İslam təfəkkürünü bəyan etməsəydilər, heç şübhəsiz, bu inqilab bu formada baş

tutmazdı. Siz gördünüz ki, xalq boş əllə böyük bir qüvvənin qarşısında dayandı. Xalqı bu formada mübarizəyə sövq edən amil İslam inancı idi. Bu inancı yaradanlar da məhz 15 il öncədən yeni İslam təfəkkürünü formalaşdırmağa çalışan İslam mütəfəkkirləri, o cümlədən mərhum Mütəhhərinin özü idi. Mərhum Mütəhhəri mübarizələrdən qabaq bu sahədə mühüm rol olmuş şəxslərdəndir. O, inqilabın tək cə qələbəsində yox, başlanmasında da mühüm rol oynayıb. Həmçinin cənab Mütəhhəri ideoloji sərhədləri qorumaq, nə Şər qə, nə Qərbə əyilən xətti çəkmək, xüsusən də İslam təfəkküründən qatqıları və yad ünsürləri silmək işində misilsiz idi.¹

İslam Respublikası quruluşunda Şəhid Mütəhhərinin fikirlərinin mühüm rolunu

Ustad Şəhid Mütəhhəri kimi elmi və psixoloji qüvvəsi ilə işləyən az adam və az

¹ "Cihad" jurnalı, say: 31, 2-ci il, 8 may 1982.

mütəfəkkir tapmaq olar. Bu əziz şəhidin hər bir çıxışını dəyərli bir tədqiqat işi hesab etmək olar. Buna görə də onun düşüncə təməlləri və fəlsəfi xətti üzərində çox işlənmişdir.

Ustad Şəhid Mütəhhərinin əsərləri İran İslam Respublikası quruluşunun düşüncə təməllərini təşkil edir. Digərləri də bu inqilabın qələbəsinə çox kömək etdilər, lakin onların fikirləri İran İslam Respublikası quruluşunda o qədər də rol ifa etmədi. İslam ədəbiyyatını Şəhid Mütəhhərinin görüşləri və fikirləri bəyan edib. Biz quruluşun xalqın beynində dərinləşməsinə və xalqın inqilabi hərəkətlərinin davam etməsinə istəyiriksə, Ustad Şəhid Mütəhhərinin fikirlərini yaymalıyıq. Xoşbəxtlikdən, bu gün bu fikirlər müəyyən həddə yayılıb.

Ustad Şəhid Mütəhhəri, doğrudan da, ümmət imamının layiqli şagirdi və onun dərin

İslam təfəkkürünün gövhəri olan nadir v  misilsiz  axsl rd ndir.¹

 ari ti - Mütəhhərinin elm və d  unc sinin pərəstişkarı

Mərhum  ari tinin işləri g ncl r n xoşladığı v  hissiyyata hesablanmış işlər idi. Onun baxışları inqilabi cərəyanlara yaxın idi. Buna görə də, xüsusən aydın fikirli gənclər arasında çox tez  i  kl ndi. Lakin Ustad Mütəhhərinin d  unc l ri dərin fəlsəfi d  unc l r idi. O, daha çox İslamın fundamental problemlərini v  təməl məsələlərini araşdırırdı. Buna görə də, onun fəaliyyətinə daha çox mütəfəkkirlər, o cümlədən hövzə adamları arasında rəğbət vardi.

Əgər işin təməl v  prinsiplərinə nəzər salsaq, bu iki təfəkkür arasındakı əsas fərqləri görə bilərik. Lakin bir zaman kəsiyində onların

¹ Ustad Mütəhhərinin  had tinin dördüncü ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə söhbətindən, "Ettelaat" qəzeti, 24 aprel 1983.

hər ikisi eyni istiqamətdə və bir xətt üzrə hərəkət edirdilər. İrşad hüseyniyyəsini mərhum Mütəhhəri yaratmış və Doktor Şəriəti onun dəvəti ilə oranın uğurlu nətiqlərindən biri olmuşdu. Hələ məsələlərin xırdalıkları açıqlanmadığından, onlar eyni istiqamətdə və bir xətt üzrə hərəkət edirdilər. Bu xətti ümumi olaraq, İslama yeni baxış, yaxud İslam təfəkkürünün yenidən dirçəldilməsi xətti adlandırıla bilərik. Lakin burada diqqəti çəkən iki məsələ vardı: Biri budur ki, öncə dediyim kimi, cənab Mütəhhəri fəlsəfi, elmi və etiqadi məsələlərə, mərhum Şəriəti isə ictimai məsələlərə və cəmiyyətdə mövcud cərəyanlara daha çox önəm verirdi. Onların hər birinin kitabları bu fərqi göstərir.

Digər məsələ budur ki, onlar müəyyən məqama çatdıqda bəzi əsaslı məsələlərdə fikir ayrılıqları medana çıxdı. Yəni mərhum Mütəhhəri əsl İslam mənbələrinə - kitab və sünnəyə müraciət etməyin tərəfdarı idi. O düşünürdü ki, biz bütün düşüncələrimizi kitab

və sünnədən götürməliyik. Mərhum Şəriəti isə dövrünün çoxlu fikirlərinin təsiri altına düşmüşdü, onlardan xəbərdar idi və onlar onun İslam düşüncələrinə də təsir buraxırdı. Buna görə də, müştərək cəhətlərlə yanaşı, Mütəhhəri ilə fərqli sərhədlər də tapdılar. Mərhum Şəriəti cənab Mütəhhərinin, onun elm və düşüncəsinin pərəstişkarı idi. Mən bunu mərhum Şəriətidən eşitmişəm.¹

“Mütəhhəri quruluşun xidmətçilərinin hər birinin vücudunda yaşayır!”

Ustad Şəhid Mütəhhəri təlim və tərbiyəni özünün ən mühüm vəzifəsi bilirdi. O, təkə sinifdə müəllim deyildi, evdə, dostlarının arasında və cəmiyyətdə də güclü müəllim hesab olunurdu. O, təqvalı, pak, ibadətçi, Quran adamı, gecə namazı qılan və nümunəvi müəllim idi. O, dərin elm dəryası olmasına baxmayaraq, səmərəli ömrünün sonuna qədər öyrənməyi

¹ “Günün qadını” jurnalı, 18 iyun 1983.

düşünürdü. Mütəhhəri İslam Respublikası quruluşunun memarlarından biridir. İslam quruluşunun əsas layihəsi həm də onun güclü beyninin, ayıq qəlbinin və elmi istedadının sayəsində formalaşdı. Bu baxımdan, Mütəhhəri bu gün də yaşayır. Nə qədər ki, İslam Respublikası və bu xalqın ixlasla, fədakarcasına döyünən ürəkləri var, Mütəhhəri yaşayacaq. Mütəhhəri bu inqilaba və müqəddəs quruluşa xidmət göstərən insanların hər birinin vücudunda yaşayır. Bu inqilab gələcəkdə çoxlu mütəhhərilər yetişdirəcək.

Mütəhhərinin yolu - əsl İslam düşüncələrinə nüfuz edəcək hərəkətlər qarşısında sayıqlıqdır. Mütəhhərinin yolu - İslamla düşmənçilik baxımından Şərqi və Qərbi eyni görməkdir.

Mütəhhəri müsəlman qadının insani şəxsiyyətinin qaytarılması hərəkətinin bayraqdarı idi. Müəllimlik hər bir ictimai məsuliyyətdən böyükdür. Yaxşı müəllimimiz olmasa, gələcəkdə yaxşı atalar, analar, gənclər,

döyüşçülər, həmçinin uğurlu insan kapitalı da olmaz.¹

Əsl İslam təfəkkürü - ictimai sistemin təmali kimi

İslamın böyük mütəfəkkiri Ayətullah Ustad Şəhid Mütəhhərinin şəhadətinin altıncı ildönümü, bu böyük və misilsiz insanın şəxsiyyəti haqqında hərtərəfli və tam bir araşdırma üçün münasib zamandır. Elə bir şəxsiyyət ki, İslam və İran tarixinin ən həssas anlarından birində ən həssas və ən zərif qurucu rollardan birini öhdəsinə götürdü, çətin və təhlükəli bir yolda böyük məsuliyyəti və ağır yükü çiyinə aldı və mənzilə çatdırdı.

Zaman bu böyük şəxsiyyətin nurlu simasını unutdura, onun mənəvi və elmi kimliyinin cəmiyyətə və İslam Respublikası quruluşuna

¹ Təhsil naziri və qadınlara məxsus pedaqoji mərkəzlərin tələbələri ilə görüşdə söhbətindən: 2 may 1984.

günbəgün artan təsirini və nüfuzunu saxlaya bilməyib və bu asanlıqla da bilməyəcək. Təbii ki, yazılı və şifahi surətdə yüzlərlə qiymətli əsəri yadigar qoyan və mütəxəssislərin gözündə alim, mütəfəkkir, tədqiqatçı, filosof və islamşünas sayılan dəyərli və tanınmış bir şəxsiyyətin tərifi ehtiyacı yoxdur. Bununla yanaşı, haqlı olaraq İslam Respublikasının düşüncə sisteminin ən böyük memarlarından sayılan bu nurlu simanı təsvir etmək üçün onun ən əsas və qurucu cəhətlərini daha incəliklə araşdırmağa ehtiyac var.

Bu cəhətlərin biri İslamı anlamaqda və anlatmaqda olan orijinallıqdır. Demək olar ki, bir zaman kəsiyində din və imanın böyük bir hissəsi, yəni imanlı cəmiyyətmizin beyni və qəlbi İslama tamamilə yad düşüncələrin, yaxud Qərb təfəkkürünün, marksist nəzəriyyələrin və köhnə xurafatlarla dolu fikirlərin əsirinə çevrilmiş, mühasirəsinə düşmüşdü. İslam haqda qarışıq təqdimatlar arasından əsl İslamı dəlil-sübutla tapıb çıxarmaq, təqdim etmək, azğın və İslama

yad xətlərin heç birindən təsirlənməmək üçün böyük düşüncə, səlis dil və cəmiyyətdə mövcud olan bütün düşüncə cərəyanlarını əhatə edən fərasətlə yanaşı, geniş bilik lazım idi. Mütəhhərinin şəxsiyyəti belə bir mühüm işə girişməyə qadir olan səciyyələrə malik idi. O bu işə başlayıb 25 il ərzində öz çıxış, dərs və yazıları ilə İslam maarifini təqdim etdi, əsl İslam təfəkkürü ilə İslam Respublikası quruluşunun düşüncə təməllərini yaratdı.

İranda müsəlman ziyalılığının dirçəldilməsində digər şəxslərin dəyərli rolunu inkar etməsəm də, Ustad Şəhid Mütəhhərini əsl və mötəbər qaynaqlara söykənən İslamı təqdim etməkdə ısrarı, dəlil-sübut olmadan İslamı müasir ideologiyalara uyğunlaşdırma cəhdlərindən və xurafatçı, avam ehkamçılıqdan qəti şəkildə çəkinməsi və çəkəndirməsi baxımından yeganə şəxsiyyət bilirəm. Bu amil bizi o böyük alimin digər bir üstün keyfiyyətinə yönəldir. Bu keyfiyyət qorxmazlıqdır.

Ustad Şəhid Mütəhhərinin uca şəxsiyyəti barədə danışarkən onda olan qorxmazlıq xüsusiyyətinə az diqqət yetirilir. Bizim əziz şəhidimiz təkbaşına iki təəssübkeş hərəkət arasında dayanıb, cəsarətlə müqavimət göstərirdi: bir tərəfdən, öz təsəvvürlərinə uyğun olmayan yeni dini fikirləri bidət və azğınlıq adlandırıb kəskin surətdə rədd edən və hətta bir fiqh məsələsi, məsələn, hicab barədə əks görüşə dözə bilməyən mühafizəkarların, digər tərəfdən isə İslam və inqilab adı altında İslam anlayışlarına dair hər bir izahı doğru bilən, qorxmadan və utanmadan İslam və Quran adından danışan iddiaçıların. Mütəhhəri bu iki qrupun hücum hədəfi idi. Onların hər biri özlərinə xas üsullarla əks-təbliğət və zərərli hücum selini həmişə möhkəm dayanmış bu qayaya sarı yönəldirdilər. Bunlardan əlavə, İslamın möhkəm, məntiqli və qaneedici sözünü özlərinin müxtəlif maraqlarının və düşüncə istiqamətlərinin ziyanına bilənlər də şəhid ustadla mübarizə aparırdılar.

Ustad Mütəhhərinin bu müxtəlif dalğalar qarşısında cəsarəti və müqaviməti, onların hamısına qarşı amansız mübarizəsi, təhlükənin ölçüsünü təyin etməkdə və hər birinin əhəmiyyətini bilib ən təhlükəli və ən cəsarətlişi ilə mübarizə aparma sayıqlığı da onun xüsusiyyətlərindən idi. Bütün bu təəssübkeş müxalifətlərin hədəfinə çevrilən, bu qədər möhkəm, soyuqqanlı olan və özünə bu qədər güvənib opponentləri ilə barışmayan ikinci bir adamı nə gördüm, nə də eşitdim.

Qeyd etdiyim kimi, şəhid ustad bütün bu azğın və müxalif cərəyanları bir sırada görür və ağıllı şəkildə onların ən təhlükəlisi ilə məşğul olurdu. Bir zaman eklektik xətt onun tərəfindən haqlı olaraq, ən zərərli və təhlükəli cərəyan təyin edildi. Çoxları bilmədən və bəziləri bilərəkdən ona mərhəmət gözü ilə baxıb dəstəklədikləri, yaxud loyallıq münasibət göstərdikləri halda, bu əziz şəhid heç bir şeyi nəzərə almadan gördüyü kimi təqdim etdi, bunu özünə borc bildi.

Əsl İslamı istinadlı şəkildə anlamaq, azğın cərəyanları tanımaqda böyük sayıqlıq və onlara qarşı rəftarda qorxmazlıq - bizim dəyərli ustadımızın çoxcəhətli və misilsiz şəxsiyyətinə müstəsna bəxş edən üç xüsusiyyət idi. Amma şübhəsiz, lətafətli və həssas ruhunu, təqvalı və pak qəlbini, böyük və qüdrətli düşüncəsini, işdə, elmi və mədəni fəaliyyətlərdə yorulmazlığını, dərin təhsilini, çoxlu elmini, siyasi və ictimai cinahlar haqda məlumatını, İslam və müsəlmanların mənafeyini tanımaqda dərrakəsini, elmi əsaslandırma qüvvəsini, nitq və yazı məharətini, elmi-fəlsəfi məsələlərə kompleks yanaşmasını və nəhayət, ixlas, irfan və mənəviyyatını öyrənmədən onun böyük və bənzərsiz şəxsiyyətini tanımaq mümkün deyil.

Bu uca və dəyərli şəxsiyyət indi bizim aramızda deyil. Lakin onun fikir və düşüncələrinin məhsulu olan dəyərli xəzinələr, həmçinin uzunmüddətli və davamlı mübarizəsinin aydın xətti önümüzdədir. Mütəhhərinin üstünlüyü ondadır ki, bu

düşüncələri öz qanı ilə imzaladı və onlara şəhadət donu geyindirirdi. İslam ümmətinin üstünlüyü isə budur ki, bayraqdar və rəhbərləri bu yolun doğruluğuna bütün vücudları ilə inanmış, onun üçün canlarını fəda etmişlər. Şəhid Mütəhhəri bu yolun bayraqdarı, daha doğrusu, bayrağı sayılmalıdır. Mütəhhərinin elmi və mənəvi övladı olan bugünkü inqilabçı tədqiqatçılar onun yolunu öyrənməklə və davam etdirməklə müəllimlərini uca tutsunlar.¹

Düşüncə baxımından inqilabı qoruyacaq xətt

Bu gün əsas mübarizəmiz bizi çürütməyə çalışan cərəyanlara qarşıdır. Bu, inqilabın ilkin qələbəsi üçün mübarizədən də üstündür. Bu mübarizədə müəllimin rolu ən əhəmiyyətli roldur. İnqilabın sağa-sola əyilmədən

¹ Şəhid Mütəhhərinin elmi cəhətlərinin araşdırılması konfransında çıxışdan, "İslam Respublikası" qəzeti, 1 may 1985.

yaşayacağına və öz məqsədlərinə sarı irəliləyəcəyinə zəmanət verəcək qüvvə - məsuliyyəti siz müəllimlərin öhdəsinə düşən bugünkü nəsilidir. İnqilabı düşüncə baxımından qoruyacaq xətt Mütəhhəri xəttidir, yəni qatqılardan uzaq olan və sapqın fikirlərə qarışmamış əsl İslam. Mütəhhəri çalışırdı ki, İslamı əsl xəttindən yayınmağa qoymasın.¹

Şəhid Mütəhhəri - qayğıkeş müəllim

Bizim bugünkü cəmiyyətimiz zülmkarlıqdan ibarət keçmiş adət-ənənələrə qarşı qiyam etmişdir. Müəllimlər bizim gələcək nəslimizi hazırlayırlar, bu məmləkətin gözünün işığıdırlar. Müharibə mücahidlərini çıxmaq şərti ilə, İslam Respublikasında ən mühüm və üstün peşə müəllimlikdir. Çünki hamı qısamüddətli və ya ortamüddətli, müəllim isə uzunmüddətli və

¹ Müəllim günü münasibəti ilə müəllimlərlə və ölkə üzrə pedaqoji mərkəzlərin tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 2 may 1985.

daimi işlər görür. Hamı insan kapitalını xərcləyir, müəllim isə onu istehsal edir. Şəhid Mütəhhərinin əhəmiyyəti və dəyəri bundadır ki, heç zaman müəllimlik vəzifəsini unutmadı.¹

Mütəhhərinin uca düşüncələrinin reallaşması

Şəhid Ayətullah Mütəhhərinin uca düşüncələrinin reallaşmasına çalışmaq İslam inqilabının və cəmiyyətin əsas ehtiyaclarındandır. İnqilabın qələbəsindən sonra İslam dini bir inqilabçı təfəkkür kimi hakimiyyətin bünövrəsini qoyanda, bəzi şəxsiyyətlərdə yanlış düşüncələrin nüfuzu hiss olundu. Şəhid Mütəhhəri bu həssas məqamı duyub cəsarətlə mübarizəyə başladı, aydın düşüncə ilə orijinal prinsipləri və İslam dövlətinin əsas meyarlarını bəyan etdi. Digər

¹ Ustad Ayətullah Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümü və Müəllim günü münasibəti ilə tədbirdə çıxışından: 3 may 1986.

cəhətlərilə yanaşı düşüncə və elm qüvvəsi, fəlsəfəni dərinləndirən bilmək, irfanla tanışlıq, İslamın müqəddəs məqsədlərinin reallaşması üçün müntəzəm və uzunmüddətli işlərdə ciddilik çox az adamda cəm olan xüsusiyyətlərdir. Bu xüsusiyyətlərin Şəhid Mütəhhərinin vücudunda cəmlənməsi onu cəmiyyətin müxtəlif elmi, mədəni, siyasi, ictimai və iqtisadi ehtiyacları haqda dərinləndirən məlumatlandırmış və beynəlxalq məsələlərə dair bilgilərə yiyələndirmişdi. Əgər o şəhidin müxtəlif təbəqələrin fikir ehtiyaclarını aradan qaldırmaqda və cəmiyyətə lazım olan yeni məsələləri bəyan etməkdə göstərdiyi səyləri olmasaydı, bu gün bizim İslam cəmiyyətimizin vəziyyəti başqa cür olardı.¹

¹ Ustad Şəhid Mürtəza Mütəhhərinin düşüncə və əsərlərinin araşdırılması seminarında çıxışından: 26 aprel 1987.

Şəhid Mütəhhəri yolunun davam etdirilməsinin zəruriliyi

Məncə bu komitənin on günlük fəaliyyət dövrünün hər bir günündə mövzuların biri Şəhid Mütəhhərini tanıyan mütəfəkkir şəxslər vasitəsi ilə hərtərəfli araşdırılsa, İslam dünyası üçün çox böyük iş görülmüş olar. Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinin və düşüncə xəttinin müsbət məqamlarından biri budur ki, o, cəmiyyətin ehtiyacı olan mövzuları bilir və dərindən, diqqətlə araşdırırdı. Nümunə üçün “Materializmə yönəlmənin səbəbləri” və “Əlinin (ə) cazibə və dafiası” kitablarının adını çəkmək olar. Onun çıxışları da cəmiyyətimizin böyük ehtiyacı olan onlarla elmi mövzu ilə doludur. Bunlar çox səmərəli və dəyərli məqamlara malikdir. Onun kitablarında ortaya qoyulan məsələlərin çoxunun araşdırmaya ehtiyacı var. Xüsusən ötəri toxunduğu mövzular haqda çox danışmaq və araşdırma aparmaq olar.

Biz Ustad Şəhid Mütəhhərinin yolunu davam etdirməliyik. Onun ötəri bəyan etdiyi

mövzuları araşdırmalı və müsbət nəticəyə çatdırmalıyıq. Ustad Şəhid Ayətullah Mürtəza Mütəhhərinin məharəti yeni mövzular tapmaq və yolu göstərmək idi. Bu yol davam etdirilməli və çox dəyərli nəticələrə çatmalıdır.

Elm hövzəsinin tələbələri, xüsusən də gənc tələbələr Ustad Şəhid Mütəhhərinin əsərlərini daha çox mütaliə etsinlər. Çünki bu iş gələcəkdə onları mütləq ustadın düşüncə yolunu davam etdirməyə qadir olan mütəfəkkir şəxsiyyətlər edəcək. Kütləvi informasiya vasitələri, xüsusən də televiziya və radio Ustad Şəhid Mütəhhərinin dəyərli əsərlərinin tanıtılmasına və xüsusiyyətlərinin bəyan olunmasına daha artıq çalışmalı, bu əsərlər üzərində mədəni və incəsənət işləri görməlidir.¹

Ən yaxşı nətiq

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin onuncu ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından, "Ettelaat" qəzeti, 24 aprel 1989.

Bildiyiniz kimi, repressiya dövründə - zalım rejimin ruhaniləri universitet təhsili görmüş insanlardan ayırmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə etdiyi zaman bir qrup sayıq alim, ağıllı, anlayışlı və xeyirxah ruhani universitetlərlə əlaqələri möhkəmləndirdilər. Bu yönümdə ən yaxşı işlər mərhum Ayətullah Mütəhhəri kimi alimlərin universitetlərdə çıxışları idi.¹

Daha dərin təfəkkür sahibi

Bəlkə də qardaşlar bilirlər ki, bizim mütəfəkkilərimizin, məsələn, mərhum Şəhid Mütəhhərinin ümumi İslam maarifi sahəsində araşdırmaları dünyanın tanınmış ziyalı və mütəfəkkirlərinin, o cümlədən İxvanülmüsliminin, Seyid Qütübün, Rəşid Rzanın, Əbdühün və digərlərinin araşdırmalarından qat-qat dərin və güclüdür. Şiə mütəfəkkirləri olan mərhum Təbatəbainin və mərhum Mütəhhərinin

¹ Hövzə və universitetlərin tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 20 dekabr 1989.

ictimai sahələrə və İslamın ümumi məsələlərinə dair düşüncələri digərlərindən dərinidir.¹

Şəhid Mütəhhərinin düşüncə xətti

Öncə bu böyük şəhid haqqında bir cümlə deyim. Çünki bizim böyük mütəfəkkir, filosof və alimimiz olan mərhum Ayətullah Mütəhhərinin ildönümü məsələsi quru bir anım tədbiri deyil. Belə deyil ki, bir şəxs zəhmət çəkib dünyadan köçüb, yaxud şəhid olub, biz də burada onu yad edib zəhmətlərindən ötrü təşəkkür etməliyik. Xeyr, bu məsələ, zaman ötdükcə cəmiyyətimizdə daha yaxşı görünən bir düşüncə xəttidir. Həyatı dövründə onu tanıyan çox deyildi. Böyük üstünlükləri və aydınlığı ilə tanış olan da az idi. Lakin bu gün inqilabın təməlində Şəhid Mütəhhərinin fikirləri əsas xətti təşkil edir. Allahın gücləndirdiyi o qayğıkeş alimin əsərləri

¹ Beynəlxalq Əhli-beyt (ə) konfransının Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə söhbətindən: 15 aprel 1990.

olan ictimai, mental, fəlsəfi və digər kitablarının, müzakirə və çıxışlarının hər biri cəmiyyət üçün vacib və həyatidir. Əlbəttə, bu kitablardan hamı bəhrələnmə bilmir, xüsusi səviyyəsi var. Lakin bu mövzulardan bütün cəmiyyətin və bizim gənclərimizin istifadə etməsi üçün bir iş görmək olar.

Şəhid Mütəhhərinin fikirləri üzərində elmi işlər görülməlidir. Yəni elmi işə maraqlı olan bir qrup tədqiqatçı oturub onun müxtəlif məsələlər barədə düşüncə və görüşlərini çıxarmalıdırlar. Məsələn, əsərlərinin külliyyatından varlıq, insan, iradə azadlığı, ədalət, tarix, qəza və qədər, irfan və digər saysız-hesabsız mövzular barədə o şəhidin nəzərlərini çıxarsınlar. Əgər müxtəlif zamanlarda fərqli fikirləri olmuşsa, məsələn, bir məsələ barədə bir zaman bir cür düşünmüş, bir neçə ildən sonra fikri dəyişilmişsə, onu da müəyyən edib üzərində araşdırma aparsınlar. Bu, cəmiyyətin Şəhid Mütəhhərinin əsərləri əsasında mental inkişafı üçündür. Ümidvarıq ki, bu iş baş tutsun və indiki şəraitdə bütün

təbəqələr cəmiyyətimizin məşğul olduğu bu böyük hərəkət qarşısında məsuliyyətlərini dərk edib, layiqincə yerinə yetirsinlər.¹

Böyük şəhid

Siz Şəhid Behiştinin dörd yüz min plakatını yaya bilərsiniz. Bu qədər şəkli var, bir az da artacaq və indi şəklin altında belə yazılacaq: Şəhadətin doqquzuncu ildönümü.

Mənim sualım budur ki, bu bizə nə verir? Ola bilsin siz məsələnin kənar tərəflərini düşünəsiniz, mən bilmirəm. Amma sözüm budur ki, bu iş dirçəldilməlidir. Dirçəldilməsi necə mümkündür? Mən deyirəm ki, ən çox məsələnin bu hissəsi üzərində dayanın.

O qədər böyük şəhid olan cənab Mütəhhəri üçün üç-dörd il ildönüm keçirdilər. Sonra yavaş-yavaş fikirləşdilər ki, bu ildönümlərin

¹ Müəllim günü və Beynəlxalq Fəhlə günü münasibəti ilə müəllimlərlə, fəhlələrlə və ölkənin mədəniyyət işləri üzrə məsul şəxsləri ilə görüşdəki çıxışından: 2 may 1990.

Mütəhhərinin təmsil etdiyi xəttə təsiri olsun deyə bir iş görsünlər və bu işi gördülər. Bu yaxşıdır. İndi hər il bir iş görürlər. Məsələ müzakirə olunur və İslam dünyasının elmi arenasına yeni bir məsələ çıxarılır. Hər halda, bu işləri görmək lazımdır.¹

Bugünkü cəmiyyətimizin Şəhid Mütəhhərinin düşüncələrinə ehtiyacı

Şəhid Mütəhhəri çağlar bir bulaq idi. Bilirik ki, şəhidlik Allah-Taalanın xüsusi bəndələrinin əyninə biçdiyi qiymətli xalattır. O böyük insan öz şəhidliyi ilə hamının müştəqı olduğu ali və mənəvi məqamlara yüksəldi. Lakin bununla yanaşı biz onun şəhidliyinə acıyıırıq. Səbəbi də budur ki, bu bulaq İslam dünyasına yeni töhfələr verə bilərdi. O böyük şəhid kimi bir insanın səmərəli ömrünün bir saati, bir günü də İslam ümməti və müsəlmanların hər biri üçün faydalı

¹ 28 İyun tədbiri komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 19 iyun 1990.

və onun özü üçün axirət azuqəsidir. Bizim cəmiyyətimiz hələ də Şəhid Mütəhhərinin düşüncələrinə ehtiyaqlıdır. Təbii ki, onun əsərləri xatirəsi kimi yaşayır. Şəhid Mütəhhərinin kitabları ölən və bitən kitablar deyil. Biz inqilabdan bugünədək daim Şəhid Mütəhhərinin kitablarını nəşr etdiririk. Kimsə bunun təkrar olduğunu düşünməsin. Xeyr, haqq sözdə və hikmətli kəlamda təkrar yoxdur. Bizim cəmiyyətimiz, gənc nəslimiz, elmi-mədəni təbəqələrimiz o böyük şəxsiyyətin dilindən və qələmindən çıxıb İslam ümmətinə təqdim olunan sözləri bilməyə ehtiyaqlıdırlar.

Bəli, çox yaxşı olardı ki, Mütəhhəridən başqa da mütəhhərilərimiz, beyin, dil və qələmlərimiz olaydı. Ümidvarıq ki, Allahın istəyi ilə belə də olacaq. Amma cəmiyyətimizin bilməyə, təkrarlamağa və əzbərləməyə ehtiyacı olan maarif və bilgilər köhnəlməmişdir. Şəhid Mütəhhərinin kitabları belədir. Şəhid Mütəhhərinin fikrənə qarşı çıxan və buna görə də onu bizdən alan şeytanların vəsvəəsi və

düşmənlərin zümzüməsi o böyük şəxsiyyətin kitablarının gözdən düşməsinə səbəb olmasın. Sözsüz ki, belə olmayacaq. Fəal qəlb və beyinlər bu dərin mətləblərin cəmiyyətin əlindən və beynindən çıxmasına imkan verməyəcəklər.¹

Şəhid Mütəhhərinin düşüncələri - yeni sözlər

Mütaliəsiz minbərə getməyimiz düzgün deyil. Mütaliəsiz minbər odur ki, xalqa demək istədiklərimizin fikir-zikri beynimizdə olmasın, deyirik görək yadımıza nə düşür, dilimizə nə gəlir. Belə olmaz, planlaşdırmaq lazımdır. Ən azı budur ki, Şəhid Mütəhhəri, Şəhid Behişt, Şəhid Bahünər və keçmişdə yazıb-yaratmış böyük nətiq və mütəfəkkirlərin ən yaxşı sözlərindən bəzisini hazırlayaq. Yəni hara getsək, cənab Mütəhhərinin bir neçə il ərzində dediyi məsələləri çatdıra bilək.

¹ Müəllim günü və Beynəlxalq Fəhlə günü münasibəti ilə müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 1 may 1991.

İndi cənab Mütəhhərinin qırxdan atıq kitabı mövcuddur. Bu kitablar əsasən söhbətlərdir. Onların arasında özünün yazdığı çox azdır. Biz bunları oxuyaq, başa düşək, yadda saxlayaq və deyək. Bu gün bunlar yeni sözlərdir, köhnə deyil. Bəli, bəzilərinin sözləri də belədir. Amma xüsusən Şəhid Mütəhhərinin sözləri bu gün də yeni və quruluşmuza lazım olan sözlərdir. Məsələn, siz təqva barədə danışmaq istəyirsiniz. Cənab Mütəhhəri təqribən otuz il bundan qabaq, yəni 1960-cı ildə Tehranda təqva barədə bir neçə söhbət edib, “Ayın sözü” toplusunda nəşr olunub. Baxın, görün nə qədər yüksək səviyyədədir və bizim mütaliəsiz halda minbərdə deyə biləcəyimiz mətləblərdən nə qədər fərqlənir. Biz bunları bilməliyik.¹

Zamanın ötməsi və yeni cəhətlərin açılması

¹ İslam Təbliğatı Komitəsinin məsul şəxsləri ilə görüşdə söhbətindən: 24 fevral 1992.

Ustad Şəhid Ayətullah Mütəhhərinin şəhidliyini hörmətlə anırıq. O əzizin şəhadətindən vaxt ötdükcə onun mənəvi və elmi faydalarının yeni-yeni cəhətləri ortaya çıxır. O böyük ruhaninin elm və düşüncəsinin təsirləri ölkə mətbuatında və bizim dini məlumatımızda günbəgün daha artıq aşkarlanır. İnsan anlayır ki, bir mütəfəkkir və məsuliyyətli ruhani necə dəyərləli ömür yaşaya bilər. Gənclər, xüsusən də elmlə məşğul olan ruhani, müəllim, tələbə və yazıçılar Şəhid Mütəhhərinin əsərləri ilə yaxından ünsiyyətdə olsunlar, onun kitablarını oxusunlar. Bu kitablar oxucuya həqiqətən geniş və çox zaman yeni baxış təqdim edir. Ümidvarıq ki, Allah-Taala bu pak ruha Öz lütf və mərhəmətini nazil və cəmiyyətimizi onun qədrini bilən etsin, cəmiyyətimiz üçün humanitar və dini elmlərdə tədqiqat və yenilik yolunu daha artıq açsın.¹

¹ Müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 29 aprel 1992.

Mütəhhəri – “Allah yolunda mücahid” anlayışının bariz nümunəsi

Şəhid Mütəhhəri barədə bir cümlə demək istəyirəm. 13-14 il bu insanın böyüklüyü barədə təkrar-təkrar danışmağımıza və eşitməyimizə baxmayaraq, bu kitab hələ də bitməmiş qalır. Şəhid Mütəhhəri kimi bir insanın üstün keyfiyyətləri illərlə zaman aparsa da, layiqli şəkildə bəyan olunması deyil. Deyəcəyim cümlə budur ki, Şəhid Mütəhhəri Allah yolunda bir mübariz və mücahid idi. Lakin cihadın da müxtəlif növləri var. Ən çətin cihadlardan biri budur ki, həqiqəti tanıyan insan yanlış və azğın düşüncə və mədəniyyətlərin hücumu və xalqın bir hissəsinin yanlış dərk qarşısında dayansın, haqqı müdafiə etməyə çalışsın, sözü, düşüncəsi, məntiqi, dil və qələm silahı ilə zehinləri doğru istiqamətə yönəlsin. Bu çox çətin cihadlardandır və Şəhid Mütəhhəri uzun illər bu cihadı yerinə yetirdi.

O adi insan deyildi, çox ayıq idi, iti baxışı vardı. Cəmiyyətə baxıb ümumi düşüncədə olan səhvləri və düşmənlərin təbliğatından yaranan təsirləri anlayır, onlara qarşı mübarizəyə başlayırdı. Allah yolunda mübarizə sayılan bu iş inqilabın qələbəsinə çox böyük kömək göstərdi. Çünki xalqın düşüncəsi düzəlməyincə, düzgün olmayınca onlardan düzgün iş baş verməz. Düşüncə və fikir düzəldikdə insan düzgün əməl edir. Bir düzgün yola inandıqda o yolla hərəkət edir. Şəhid Mütəhhəri xalqın yolu tanınmasına kömək etdi və nəticədə, inqilabın qələbəsinə və ümumi hərəkətə kömək göstərdi.

Kaş o çətin günlərdə mübarizə səhnəsində olan insanlar oturub baş verənləri, qəm-qüssələri, əziyyətləri, ağrı-acıları yazsa, təhlil edəydilər! Bizim gənclərimiz, əzizlərimiz, yeniyetmələrimiz də biləydilər ki, biz hansı yollardan keçmişik. Bəzən avtobus çətin yollardan keçir, amma yatmış sərnəşin yazıq sürücünün, onun köməkçisinin və oyaq olanların

nələr çəkdiyini bilmir. Bunları yazsınlar ki, xalq o dövrdə mütəhhərilərin nə etdiyini anlasınlar.

Mütəhhərinin şəhadət məqamına yüksəlməsinə bu mübarizə səbəb oldu. Mütəhhərini vuran, qanını tökən düşmən onun xalqa verdiyi istiqamət və oyanışlardan zərər çəkmiş qüvvələr idi. Çünki Şəhid Mütəhhəri qatqıların, münafıqlıyın, Qərb və Şərfin ideoloji hücumlarının qarşısında dayandı. O, əsl İslamı, fiqh İslamını yayırdı və belə məsələlərə qarşı olanlar onu ortadan götürdülər. Əgər bacarsaydılar, Mütəhhəriyə bənzəyən, ondan kiçik və onun yolunda olan hər bir kəsi ortadan qaldırardılar. Amma Allah-Taala onlara bu imkanı yaratmadı və inşallah, heç vaxt da yaratmayacaq. Deməli, Mütəhhərini hörmətlə yad etmək bunlara görədir. Mən görürəm ki, bəzi insanlar Mütəhhərini tanımadıqlarından onun barəsində yanlış sözlər yazır və ya danışirlar. Onun haqqında elə yanlış və qəribə sözlər deyirlər ki, belə işlərlə əsla əlaqəsi yoxdur. Təəssüf ki, bu bir həqiqətdir. Şəhid Mütəhhəri

düşüncələrinin zirvə dövründə bir ömür ona qarşı mübarizə aparana, bu gün orada-burada onun adını çəkir və yenə də əvvəlki sözlərini danışirlar.¹

Əsl İslam təfəkkürünün sahibi

Ruhani əsl İslam təfəkkürü ilə - onun ən yaxşısı, ən güclüsü və ən möhkəm dəlilə malik olanı ilə silahlanmalıdır. Bizim belə fikir və sözlərimiz çoxdur. Şəhid Mütəhhəri kimi bir nəfər akademik mərkəzi öz qarşısında etirafa və təslimə məcbur edirdi. Onun tədris etdiyi institutda açıq şəkildə din əleyhinə təbliğat aparıb dərs deyənlər də vardı. O böyük şəxsiyyət gedib onlarla dava etmədi, yaxalaşmadı. Danışdı, düşüncə ortaya qoydu, həqiqətləri dedi, düzgün fikirlərdən istifadə edib mühiti ələ aldı.²

¹Müəllim günü və Beynəlxalq Fəhlə günü münasibəti ilə fəhlələrlə və mədəniyyət işçiləri ilə görüşdə çıxışından: 5 may 1993.

² Məhərrəm ayı ərəfəsində alim, tələbə və ruhanilərlə görüşdə çıxışından: 16 iyun 1993.

Şəhid Mütəhhərinin fikirlərini ortaya qoymaq vəzifəsi

Demək istədiyim budur ki, bu ildönümlərdə fikir məsələləri üzərində daha artıq təkid göstərilərsə, yaxşı olar. Cənab Mütəhhərinin əsərlərinin bəzisi, məsələn, İlahi ədalət kitabı demək olar ki, sırf fəlsəfidir. Bəziləri İslam maarifini bəyan edir. Burada İslamın bəzi məsələlərini seçib, özünün analitik düşüncələri və dərin fikirləri ilə araşdırır. Demək olar ki, onun əsərlərinin əksəriyyəti belədir. Onun bəzi əsərləri də elmi-ixtisaslı əsərlərdir. Bütün bu üç sahədə, xüsusən də ikinci sahədə çoxlu sözləri var. Hər il cənab Mütəhhərinin şəhadət günü olan 2 may münasibəti ilə onun düşüncə və əsərlərindən hər hansı bir mövzu diqqətlə araşdırılsın, ciddi tədqiq olunsun, dəlilləri deyilsin, nəzərinin bütün incəlikləri bəyan olunsun. Kimsə onları təkmilləşdirməyi bacarırsa, onun fikri də, bəzi fikirlərinə qarşı iradlar da deyilsin, o şəxs həmin nəzərləri ortaya

qoyub onun fikrini müdafiə etsin. Xülasə, Mütəhhərinin əsərləri üzərində elmi-tədqiqi işlər başlansın və bu onun nəzərlərinin daha da güclənməsinə səbəb olsun.¹

Müqəddəs vəzifəni yerinə yetirmək

Tale elə gətirdi ki, bir mənada böyük müəllim və bir mənada nümunəvi işçi olan Şəhid Mütəhhəri kimi böyük bir şəxsiyyət təxminən Əmək və işçi günlərində şəhadətə qovuşdu. Bu şəhidin müəllimliyi onun tədrisində, işçiliyi isə kitab yazması, oraya-buraya getməsi, hərəkət etməsi, ali təhsilli təbəqələrlə və ziyalılarla təmasda olmasında idi. Bu da Şəhid Mütəhhərinin şəxsiyyətinin başqa bir cəhətidir. Şəhid Mütəhhəri elə şəxsiyyətlərdən idi ki, işləməsi və dərs deməsi yalnız müqəddəs vəzifəyə görə idi. Onu bu işə kimsə məcbur

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2 may 1994.

etmirdi, kimsə bunu ondan istəməmişdi. Əlbəttə, dünya tədqiqatçılarının çoxusu belə olmuşlar.¹

Layiqli və uca insan

O, qəlbən ailəsinə bağlı olan nadir şəxslərdən idi. Bəziləri belədirlər, bəziləri isə yox. Onlar da yaxşı insanlardır, amma ailəyə bağlı deyillər. İnşallah, nə qədər ötsə də, o sizin kimi mömin övladlarının inkişafına daha artıq sevinəcək.

Siz mərhum Mütəhhəri barədə çox yaxşı bir məqama toxundunuz. Bəzilərini əldən verəndə insan bir şey itirmiş olur, bəzilərini əldən verəndə isə bir neçə şey. Şəhid Mütəhhəri elə bir şəxs idi ki, onu əldən verəndə biz çox şey itirmiş olduq. Xanımından və uşaqlarından başqa yəqin ki, sizin çoxlarınızın onunla əlaqəsi olmayıb, bizim qədər ünsiyyətdə olmamısınız. O, şəhid

¹ Fəhlə günü və Müəllim həftəsi münasibəti ilə fəhlə və müəllimlərlə görüşdə çıxışından: 3 may 1994.

edildikdə layiqli və uca bir insan əldən getdi, İslam Respublikasından alındı. Cənab Mütəhhəri əsl şəxsiyyət idi. O deyirdi ki, mənim cismimin, əlimin bir nailiyyəti yoxdur. Cənab Mütəhhərinin həqiqi “mən”i, yəni bütün nailiyyətlərinin müəllifi düşüncə, kimlik, yol, qərar və təyinlərinin məcmusudur. Biz cənab Mütəhhərinin xatirəsini uca tutmaq üçün bu həqiqətləri dirçəltməli, bəyan etməli və yaşatmalıyıq. Xoşbəxtlikdən, indiki anım tədbiri bu istiqamətdədir. Bacardığınız qədər onun kitabları və fikirləri üzərində işləyin. Mən ötən illərdə də bunu tövsiyə etmişəm. Yenə də çox iş görmək olar.¹

Həqiqi mütəfəkkir

Allaha şükür olsun ki, mərhum Şəhid Mütəhhərinin güclü fikirlə, ixtlaslı ruhla və

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1 may 1995.

yorulmaz hərəkətlə başladığı düşüncə xəttinin davam etdiyi və izləndiyi hiss olunur. Düşüncə məsələlərinə dair onda üç xüsusiyyət görünür: Əvvəla, həqiqətən, güclü mütəfəkkir idi. İkincisi budur ki, düşüncə təməllərini bəyan etməkdə Allaha yaxınlaşmaqdan, həmçinin dini, haqqı təbliğ etməkdən və batillə mübarizə aparmaqdan başqa qəsdə yox idi. Onun əməllərində ixlas vardı. Çoxları fikir adamıdılar, amma fikirlərini Allah üçün deyil, savadlı olduqlarını göstərmək, xalqı razı salmaq və ya filosof olduqlarını bildirmək üçün ortaya qoyurlar. Şəhid Mütəhhəri isə belə deyildi. O, fikrini Allah və İslam naminə ortaya qoyurdu. Həqiqətən yanır və bəyan edirdi. Onun düşüncələrinin yaşaması da buna görədir. Yəni ixlas öz təsirini buraxır və Allah-Taala ixlasla görülən işin təsirini artırır.

Onun üçüncü xüsusiyyəti yorulmazlığı və müntəzəmliyi idi. O oturub işi gözləmədi, iş olmayanda özü tapırdı. Onda bu üç xüsusiyyət vardı. Onun bu üç xüsusiyyətlə başladığı iş ölkənin və inqilabın bugünkü şəraitində hiss

olunur, inqilabın ömrü artdıqca, zaman ötdükcə daha da genişlənir.

Siz suya bir daş atırsınız, suda dalğa yaranır, bu dalğa get-gedə genişlənir. Lakin dalğanın dairəsinin genişlənməsi ilə yaranmış halqalar zəifləyir və get-gedə yox olur. Bəzi məsələlər, şəxsiyyətlər, fikirlər də belədir. Əvvəldə çox təsir buraxır, sonra tədricən dairəsi genişlənir, bununla yanaşı rəngi azalır, azalır və axırda itir. Bunun müqabilində elə dalğalar var ki, ilk andan gur, yaxud sakit yaranmasından asılı olmayaraq, əvvəldən günbəgün daha artıq genişlənir və yox olmur. Belə dalğaların ən bariz nümunəsi İmam Hüseyinin (ə) qiyamıdır. Onun yaratdığı dalğanın əvvəlindən nə qədər zaman keçsə də, halqaları daha da böyüyür, daha aydın görünür və dağa çevrilir. O dalğa əvvəlcə bir səhrada, məhdud bir dairədə yarandı. Düşmənləri elə bildilər ki, daha heç bir təsiri olmayacaq. Çünki artıq hər şey əldən çıxmışdı. Lakin zaman ötdükcə daha da genişləndi, böyüdü.

Şəhid Mütəhhərinin düşüncələri də, xoşbəxtlikdən, belədir. Şəhid Mütəhhərinin dövründə çox cazibəli və onun fikrindən daha bəzəkli fikirlər də ortaya qoyulurdu. Ola bilsin o fikirlərin bəzisi doğrudan da yaxşı idi. Yəni onların hamısının yanlış və səhv olmasını söyləmək olmaz. Onların bəzisi düzgün, bəzisi isə səhv idi. O fikirlərin geniş dairə yaratmasına baxmayaraq, həmişə yaşayan və oturuşan düşüncələr deyildilər, bir dövrün boşluğunu dolduran və bir dönəm üçün faydalı fikirlər idi. Belə deyildi ki, bir xətt olaraq həmişə yaşasın. Şəhid Mütəhhərinin düşüncələri isə bir cərəyan kimi qaldı, günbəgün genişləndi. Bu gün də, Allaha şükür olsun ki, belədir. Mən radioya, televizora və onun kitablarına baxdıqda görürəm ki, fikri günbəgün daha genişlənilir. Siz onun düşüncə və əsərlərini nəşr etmək üçün öhdənizə götürdüyünüz işi bir vəzifə və borc bilməlisiniz.¹

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 30

"Onlar diridirlər!"

Cənab Mütəhhərinin ildönümünü qeyd etmək çox yaxşı işdir. Bu doğrudan da onun şəhadətinə görədir. Görün bu qan nə etmişdir ki, onu heç zaman köynəlməyə qoymurlar. "Onlar diridirlər"¹ sözünün nümunələrindən biri də bəlkə budur. Cənab Mütəhhəri doğrudan da diridir. Hər il tədbir keçirilməsi çox yaxşı haldır. Bu il 18-ci ildir. Bütün bu illərdən sonra xalq, ziyalı və tələbələr tədbir keçirirlər. Başqa heç bir şəxs üçün belə bir şey yoxdur. Bu imkandan çox istifadə etmək lazımdır.

Cənab Mütəhhəri bir məktəbin, bir fikrin nümayəndəsidir; təsadüfən bu gün də mövcud olan toqquşma, dava və ixtilafı qarşısında düzgün, güclü və yaxşı bir məktəbin. Mütəhhəri bu gün sağ olsaydı, təbii ki, bu məsələlərə qarşı

aprel 1996.

¹ Qurani-kərimdə şəhidlər haqqında deyilmiş "onlar diridirlər" ayələrinə işarədir: Bəqərə/154, Ali-İmran/169.

mübarizə aparardı. Bu baxımdan, onun ildönümü çox dərin məzmunlu olmalıdır. Bu bir məktəbdir və düşüncələri onunla qidalandırmaq lazımdır. Əgər hər il bir qrup düşüncəli insan cənab Mütəhhərinin əsərlərində bir mövzunu, məsələn, Aşura təhriflərini götürüb, onun əsərləri arasından bu mövzuya aid bütün mətləbləri çıxarsa, bu məqsədə yaxınlaşarıq. Yaxud mərhum cənab Mütəhhərinin əsaslı və həssas işlərindən olan eklektik fikirlərlə və yanlış izahlarla mübarizə məsələsini seçsinslər. O, Quranın yanlış izahına qarşı uzun müddət mübarizə apardı ki, heç kim Quran ayələrini, hökmlərini özünün fəlsəfi və siyasi nəzərlərinə uyğun izah etməsin. Elə buna görə də şəhid edildi. Onu şəhid edən qrup buna görə şəhid etdi. Hər il bir mövzu seçib, o barədə yazsınlar. Demirəm ki, ondan-bundan məqalə toplusınlar. Yox, özləri istehsal etsinslər, yaxud onun əsərlərindən çıxarsınlar. Mətnləri toplamaqdan daha yaxşısı onları qruplara bölməkdir. Yəni bir var Molla Sədranın "Əsfar" kitabını, yaxud

fəlsəfə kitablarını çap edirik, bir də var onun fəlsəfə kitablarına əhatəsi olan bir insan Sədra fəlsəfəsini bəyan edir və lazım olanda Əsfar, Şəvahid ər-rübubiyyə, Məbdə və məad və digər kitablarından sitatlar gətirir: burada belə deyib, orada elə deyib, dediyim bu sitat filan yerdəndir, güman ki, bu yerdə başqa mətnlə ziddiyyət var, bu ziddiyyətin həlli belədir və sair. Bu olur Molla Sədranın fəlsəfəsini və baxışlarını bəyan etmək. Yaxud məsələn, bir şəxs gəlib mərhum Şəhid Mütəhhərinin həmin məsələ barədə nəzərini toplansın. Müxtəlif yerlərdən çıxarsın və bir kitab, yaxud kitabça nəşr etdirsən. Ola bilsin o bəzi məsələlər barədə çox da danışmayıb; məsələn, iqtisadi məsələlər barədə sözü azdır. Onun kapital və əmək barədə fikirlərini çıxarsınlar, hər il bir-iki mövzu işlənsin, kənarında başqa işlər də görülsün. Bunlar həm də o qədər əsaslı olmalıdır ki, kimsə qalxıb “xeyr, cənab Mütəhhərinin fikri belə deyil, o, filan yerdə filan sözü deyib” - deməsin. Yəni həqiqətən, məsələnin bütün tərəfləri ölçülsün. Əgər bu işi görə bilsəniz,

məncə, çox əsaslı bir iş görmüş olarsınız. Bunun üçün bəlkə də cənab Mütəhhərinin əsərlərindən yüz mövzu seçmək olar. Birini siz dediniz: ibadət, mənəvi paklıq və s. Bu işə münasib olan yüz ictimai, etiqadi, praktik, tarixi və ya siyasi mövzu tapmaq olar. Bu, uzun bir dövrün qidasıdır. Lakin möhkəm beton kimi olmalıdır; heç kim çəkilə vura bilməsin. Bu olacaq cənab Mütəhhəri. Yəni onlardan cənab Mütəhhərinin şəxsiyyəti çıxacaq, təsiri bəlkə cənab Mütəhhərinin əsərlərinin özündən də böyük olacaq. Çünki ola bilsin, cənab Mütəhhəri bir mövzu barədə yeri gəldikcə on yerdə danışmışdır. Adam o on yeri tapmaq üçün nə qədər oxumalıdır. Bu əsərlərin çoxu söhbətlərdir və o, söhbət zamanı nəyisə xatırlayıb və deyib. Bir mövzunu axtaran insan onu necə tapa bilər? Baxmayaraq ki, cənab Mütəhhəri üçün deyəsən, bir "Kəşfül-əsar" yazmışlar. İndi yadımda deyil harada gördüm, amma deyəsən yazılıb.¹

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün

Günəş işığında vəhdət

Mənim əzizlərim! Bu gün bu cəbhəni - iman və haqq cəbhəsini möhkəmləndirəcək amil İslam, Hüseyin ibn Əli (ə) və uca İslam maarifi sayəsində birləşməkdən ibarətdir. Bu günlər xalqımızın yad etdiyi Şəhid Mütəhhəri kimi şəxsiyyətlər onu öz kitablarında bütün xalqa izah etmişlər. Bu nurlu günəşlərin işığında vəhdətə sarılmaq ötən mərhələlərdən olduğu kimi, Allahın lütfü ilə, ölkəni bu mərhələdən də keçirəcək və düşməni nakam qoyacaq.¹

Mütəhhərini İslam dünyasına tanıtdırmaq

Məncə, cənab Mütəhhəri mövzusu işləmək, müzakirələr aparmaq və bəhrələnmək üçün hələ də lazımlı mövzulardandır. Son bir neçə ildə görülən işlər - əsərlərinin çap olunması,

Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 28 aprel 1997.

¹ Müəllim və Fəhlə günləri ərəfəsində müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 29 aprel 1998.

söhbətlərinin yazılması və sair işlər bu elm və mənəviyyat adamının səmərələrinin yalnız bir hissəsidir. Bu işlərdən biri konfrans keçirməkdir. Çox yaxşı iş fikirləşmiş və çox yaxşı iş görmüsünüz. Mən bu işləri çox sevirəm.

Sizin də işarə vurduğunuz kimi, biz cənab Mütəhhərini bütün dünyaya, xüsusən də İslam dünyasına tanıtdırmalıyıq. Və tanıtdırmaq istəyiriksə, nəyin üzərində dayanmağın vacibliyini müəyyən etməliyik. Məncə, sizin ən mühüm işlərinizdən biri bunu tapmaqdır. Bir şəxsiyyətin səciyyəvi və ya çox qabarıq cəhətləri üzərində dayanmaq lazımdır. Mərhum Ayətullah Şəhid Mütəhhərinin həyatında və elmi şəxsiyyətində bu cəhətlər çoxdur. Mən düşünürəm ki, bir neçə məsələ çox əhəmiyyətlidir. Təxminən gəncliyindən şəhadətinə qədər onunla və bu günə qədər əsərləri ilə tanışlığıma görə, daha çox fikirləşsəm, daha artığını qeyd edə bilərəm.

Məncə, birinci vacib məsələ İslam maarifinin yeni izahıdır. Mən onun mərhum Ayətullah

Təbatəbainin Fəlsəfə qaydaları kitabına yazdığı çox güclü fəlsəfi şərhini nəzərdə tutmuram. Bu, başqa bir şeydir. O, İslam maarifini yeni dillə və yeni qaydada bəyan etdi. Buna çox ehtiyac vardı. Mən demirəm ki, əvvəlkilərin əsərlərində belə şeylər yox idi. Əgər kimsə alimlərin sözlərinə diqqətlə baxsaydı, bu barədə ipucları tapa bilərdi. Mən demək istəyirəm ki, bu işi heç kim görməmişdi, mənim bildiyim qədər, cənab Mütəhhəridən qabaq heç kim. Hətta son zamanlar ərəb ölkələrində meydana çıxan və bizim də bəzilərini tanıdığımız müasir yazıçılar da bu işi görməmişdilər. Misirli yazıçılar, daha geniş üfüqləri görən və dünyanı mərhum Mütəhhəridən də yaxşı tanıyan, çoxlu səfərlər etmiş və müxtəlif universitetlər görmüş modernist yazıçılar da bu işi görməmişdilər. Mütəhhəri onlar kimi deyildi. O, məhdud idi, İranın və Tehranın daxilində idi, amma eyni zamanda İslam məsələlərinə dərin baxışı, ayə və hədislərdən yeni anlayışı, mənim fikrimcə, onun şəxsiyyətinin ən üstün keyfiyyətlərindən biridir.

İrənın elm arenasında etiqadi prinsiplərə, təqvaya, səbrə, eşqə, mürüvvətə, ədalətə və digər məsələlərə aid izahları ilk dəfə qəti şəkildə bəyan edən də o idi. Əlbəttə, başqaları da vardı. Belə məsələləri ortaya qoyan digər insanların da hüququ pozulmamalıdır. Lakin bizim elmi-fiqhi əsaslarımızla tanış olmadıqlarından çoxlu səhvlərə yol verirdilər. Fiqhi əsaslar dedikdə fiqh elmini yox, Quran və hədisin başa düşülməsində işlədilən düzgün metod və üslubları nəzərdə tuturam. Yəqin ki, siz də görmüsünüz, mənəcə, Fəlsəfə prinsipləri kitabının beşinci cildində mərhum Mütəhhəri bəzi belə fikirlərə toxunur. Təbii ki, onların sözlərində çoxlu səhvlər görünürdü və bu səhvlərin bəzisi sapqınlığa səbəb olurdu. Bu maarifi başa düşməkdə və düzgün anlatmaqda bu böyük şəhidin qətiyyət və möhkəmliyi, heç şübhəsiz, misilsizdir. Mənəcə, bu məqam işləməsi və araşdırılması mövzudur.

Onun şəxsiyyətinin başqa bir cəhəti budur ki, dövrün düşüncə ehtiyacını başa düşməkdə dərin istedadla malik idi və hər bir düşüncəni öz

zamanında ortaya qoyurdu. Mən bir dəfə dedim ki, İslam Respublikası quruluşu cənab Mütəhhərinin bəyan etdiyi İslam təfəkkürü üzərində qurulub. Əlbəttə, o zaman digər yaxşı, gözəl və parlaq düşüncələr də vardı. Onların hamısı yaxşı, o dövrə aid idi, o zaman işə yaradı və təsirini buraxdı. Allah onların sahiblərindən də razı olsun! Lakin mental və etiqadi baxımdan İslam quruluşunun bünövrəsi ola bilən düşüncələr cənab Mütəhhərinin bəyan etdikləri idi. Bu, ölkənin vəziyyətini düzgün dərk etməsindən irəli gəlirdi. Mən sizə demək istəyirəm ki, təsadüfən, bu gün də dünyada eyni şərait hakimdir. Bu gün Qərb dünyası eynilə elə vəziyyətdədir ki, bir mənəvi söz onu bütünlüklə özünə cəlb edə bilər. Bu mənəvi söz Şəhid Mütəhhərinin sözü ola bilər. Mən Qurana, hədisə və İslam maarifinə aid sözlərini nəzərdə tuturam, fəlsəfi mövzular başqadır. Onun müxtəlif mövzulara, məsələn, irfana, mənəviyyata, mənəvi azadlığa dair söhbətlərini yaxşı tərcümə və redaktə ilə Avropa və

Amerikada yaysanız, çoxlu ürəkləri cəlb edərsiniz. Bu gün bu sözlərə susayan çoxlu insanlar onlara cəzb olunacaqlar. Demək istəyirəm ki, Tehran universitetindən və Tehranın digər universitetlərindən başlayan bu zamanşünaslıq bu gün maddi sivilizasiyaya qərq olmuş dünya miqyasında davam edir. Hər halda, Mütəhhərinin şəxsiyyətinin bu cəhətlərini axtarmaq lazımdır. İndi onların bir neçəsi mənim gözlərim önündədir, amma daha çoxunu tapmaq olar.¹

Doğru və dəyərlı fikirlər

Bu böyük insanın (Şəhid Mütəhhərinin) məqsədi İslam həqiqətlərini müdafiə etmək və İslam düşmənlərinə qarşı düşüncə mübarizəsi aparmaq idi. Əlbəttə, bu insanda çox böyük və müsbət xüsusiyyətlər vardı. Bu gün də hər bir

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2 may 1998.

şəxs öz baxışından irəli gələrək o şəhidin həyatındakı cəhətlərdən hər hansı birini daha ümdə və böyük hesab edir. Ümumi olaraq, hamı doğru deyir, amma onun üstün xüsusiyyəti heç bir şeydən çəkinmədən, qorxmadan və utanmadan həqiqəti, İslamı müdafiə etməsi idi. Mənim xatırladığım qədər, 1955-1956-cı illərdən şəhid olduğu 1979-cu ilə qədər ölkənin elm və düşüncə mühitinə dərin məlumatından irəli gələn geniş baxışı ilə, İslamın hökm və qanunlarına qarşı hər bir hücum zamanı mübarizəyə qalxır, iradlar qarşısında dağ kimi sədd yaradırdı.

Bu gün bizim gənc, tələbə, müəllim və fəhlələrimiz İslam təfəkkürü haqda dərin məlumata yiyələnmək və suallarına cavab tapmaq istəsələr, Şəhid Mütəhhərinin kitablarına müraciət etməlidirlər. Bu böyük insanın kitabları barədə imamın təxminən belə bir sözü var ki, onların hamısı yaxşı və faydalıdır. İmam kimi bir insanın belə bir ifadə işlətməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Elm, düşüncə və mədəniyyət

sahəsində insanların fikir mübadiləsinə və yeni yolların açılmasına həvəsləndirmə vacibdir, amma bu, İslam düşmənlərinin düşüncə sərbəstliyi ilə sonuclanmamalıdır. Yolu gəncin, gənc nəslin və qərəzsiz araşdırmaçıların fikirləri qarşısında açmaq lazımdır. Bunun üçün ən yaxşı vasitələrdən biri canını bu yolda fəda edən bu böyük mücahidin uca, həqiqi və dəyərli fikirləridir.

Fəhlə günü və Müəllim həftəsi bizim ölkəmizdə belə bir həmişəyaşar hadisəyə, yəni Ustad Mütəhhərinin şəhidliyinə təsadüf edir. Biz onun xatirəsini uca tuturuq. Bu böyük insanın səmərələrindən hamı, xüsusən də gənclər istifadə etsinlər. Cəmiyyətin elmi mühiti ondan bəhrələnsin. Mərhum Mütəhhərinin adını çəkməyin və dildə ona təşəkkür bildirməyin elə də faydası yoxdur. Onun əsərlərinə qərq olmaq, kitablarını oxumaq lazımdır. Onun əsərlərini qruplara bölüb düşüncə sahəsində bir məşəl kimi yararlanınsınlar.

Müəllimləri

Şəhid Mütəhhəri bir neçə yaxşı müəllimdən təhsil almışdır. Onların birincisi öz atası idi. Bəli, bəzi atalar ən yaxşı müəllimdirilər. O yaxşı müəllim bu böyük insanı tərbiyə etdi. Mən onun atasını görmüşdüm. Şəhid Mütəhhəri öz atasından çox böyük şəxsiyyət idi. Mütəhhəri öz dövründə ata məqamını çox yüksəkdə tutan müstəsna və dəyərli bir insan idi. Amma bu böyük insanı yetişdirməyi o ata bacarmışdı. Onun müəllimləri də belə idilər. Mərhum cənab Mütəhhəri Şərqi səyahəti və Qərb səyahəti kitablarını yazmış böyük alim mərhum Nəcəfi Quçani ilə özünün bir, yaxud iki ramazan boyu yoldaşlığından mənə danışmışdı. Onun mənəviyyəti və rəftarı mərhum Mütəhhərinin ruhuna təsir buraxmışdı. Mərhum Əllamə Təbatəbai, mərhum Hacı Mirzə Şirazi və

digərləri, ən başda isə Böyük İmam onun üçün çox təsirli olmuşdular. Müəllim belə işlər görür.¹

Həqiqətə arxalanmaq tərəqqinin rəmzi kimi

Allah mərhum Mütəhhəriyə rəhmət eləsin! Nə yaxşı ki, sizin peşəniz müəllimlikdir. O doğrudan da müəllim idi və müəllimliyi təkcə sinifdə bitmirdi. O bütün cəmiyyətin müəllimi idi və buna görə də hamının boynunda böyük haqqı var. İnşallah, o əziz şəhidin pak ruhu sizin hamınızdən razı olsun!

Allaha şükür edirik ki, cənab Mütəhhərinin adı cəmiyyətimizdə və ölkənin beyin mərkəzlərində unudulmadı, günbəgün inkişaf etdi. Dünyanın çoxlu hadisələri xaraktercə belədir, əvəzlənir, zaman keçdikcə köhnəlirlər. Dünyanın əksər hadisələri belədir. Amma bəzi şeylər zaman ötdükcə nəinki tozlanmır, hətta

¹ Fəhlə günü və Müəllim həftəsi münasibəti ilə müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 5 may 1999.

daha da parlayır, göz oxşayır və daha böyük təsirlər buraxır. Həqiqətə arxalanan məsələ və hadisələr adətən belədir. Allahın kitabı buna bariz nümunədir: zaman ötdükcə daha da parlayır. Peyğəmbər və imamlarımızın kəlamları, onlardan nəql olunan sözlər qədimdə yaxşı anlaşılırdı, sonralar daha çox dəyərləndirdilər. Bəzən bir nəfər bir hədisi bilir, söyləyir, amma eşidənlər arasında çox elmlı və düşüncəli bir şəxs hədisdən elə məqamlar anlayır ki, deyənin özü onu başa düşür. Bir misalda deyilir ki, bəzi fiqh daşıyıcıları fiqhi özlərindən daha fəqih olana ötürürlər. Bu daşıyıcı fiqhi dinləyiciyə çatdırır, amma dinləyici daha elmlı olduğundan daha yaxşı başa düşür. Böyüklərin, imamların kəlamları belədir. Mən əminəm ki, mərhum Ayətullah Şəhid Mütəhhərinin fikirləri də belədir. Bu sözlər deyiləndə dəyəri vardı, amma azsaylı dinləyiciləri onların dərinliyini və əhəmiyyətini sonrakı dövrlərdə və bu gün dərk olunduğu kimi dərk etmirdilər. Misal üçün, materializmə yönəlmənin səbəbləri, qəza və

qədərini mənası və yeni kəlam məsələləri barədə fikirlər ortaya qoyub. Biz öz ətrafımıza baxdıqda görürük ki, onun fikirləri bu gün aktual olan sualların cavabıdır. Bu fikirlər bəyan olunduğu zaman belə sualların bəzisi bəlkə də geniş yayılmamışdı. Amma o, dərin düşüncəsi və uzaqgörənliyi ilə bu sualları seçib yetərinə cavablandırmışdır. Əgər bu ikinci məqam, yəni cavabların yetərliliyi olmasaydı, sualları ortaya qoymaq bəlkə də zərərli olardı. Hərdən bəzi insanlar bir şübhəni izah edir və ona natamam cavab verirlər. Bu, həmin məsələyə zərbə vurmaqdır. Bu güclü mütəfəkkir isə araşdırdığı hər hansı məsələni gözəl şəkildə cavablandırmayınca başqa məsələyə keçmirdi. Əlbəttə, bəzi məsələlər çap olunmuş əsərlərində yoxdur. Amma gələcəkdə çap olunacaq əsərlərində onları da görəcəyik.

Mənim həmişə cənab Mütəhhəri haqda dediyim başqa bir məqam onun yenilikçiliyi, yeni söz və düşüncə təqdim etməsidir. Onun əsərləri günbəgün daha da əbədiləşməli və

aydınlaşmalıdır. Bu baxımdan, onun möhtərəm yaxınlarına təşəkkür etməliyik ki, mənəvi və elmi şəxsiyyətini çox yaxşı dəyərləndirdilər və qorudular. Başqa sözlə desək, onu ucuz qiymətə onun-bunun əlinə vermədilər, cənab Mütəhhərinin məqam və şəxsiyyəti qorunmuş oldu. Mən buna çox sevinirəm. Onun özü də bu məsələyə çox diqqətlə yanaşırdı.

Mənim dostlara ikinci təklifim budur: Bu gün dünyada sadələşdirmə işi elə bir yerə çatıb ki, uşaqlar üçün fəlsəfə yazırlar. Bu gün dünyada uşaqlar üçün fəlsəfə kitabı yazan müəssisələr mövcuddur. Adam fikirləşir ki, məsələn, birinci, yaxud ikinci sinif şagirdi fəlsəfədən nə anlaya bilər?! İlkin təsəvvür budur, lakin düzgün deyil. Bəli, bir kiçik uşaq da fəlsəfədən nəsə anlaya və onun zehni fəlsəfi forma götürə bilər.

...Çalışın belə bir ümumi formanı düzəldin. Bu qrup çox güclü və dəqiq olmalı, Ustad Mütəhhərinin əsərlərindən bu ümumi formanı tapa bilməlidir. Bu çox dəyərli işdir. Mənim fikrimcə, bunun üzərində işləmək lazımdır.

Əlbəttə, bir-iki ilə bir şey hasil olmaya bilər. Amma cənab Mütəhhərinin əsərləri ilə dərinədən tanış olan bir qrup fikir adamı, xüsusən də gənc və enerjili olsalar, mütləq bacararlar. Bu mənim komitə üzvlərinə bir təklifimdir. Bilmirəm buna əməl edəcəklər və ya edə biləcəklər, ya yox. Amma hər halda, bunun bir şərti var. O da budur ki, siz fəlsəfi məsələni uşağın səviyyəsinə endirməyi bacarmalısınız. Biz yuxarı sinif şagirdlərinə fəlsəfəni elə naşılıqla və pis deyərək bilirik ki, onlarda fəlsəfə haqda mənfi təsəvvür yaradar. İndiki yaxşıdır, mən baxmışam, heç bir səhvi yoxdur, amma gəncin düşüncə səviyyəsinə uyğun deyil. Biz fəlsəfəni elə səviyyədə təqdim etməliyik ki, şagird və uşaq da başa düşsün. Anlayışlar həmin anlayışlardır, lakin endirilmiş və kiçildilmiş formada. Qurani-kərimdə də belədir. Qurani-kərimin məfhumları çox yüksəkdir. Allah-Taala onları Peyğəmbərin qəlbi qədər kiçildir və nazil edir. Sonra bir insan olan Peyğəmbərin qəlbi onu dərk edir, yaxud belə deyək: insanların düşüncəsi qədər dərk edir. Biz

də məsələləri bu qədər endirib beyinlərə ötürə bilərik.

Siz də cənab Mütəhhərinin əsərləri üzərində bu işi görün. Əlbəttə, iş ixtisaslı işdir, uyğun sahədə işləmiş adamlardan öyrənmək lazımdır. Siz yüngül fəlsəfi bir kitab olan və yüksək düşüncə səviyyəsinə uyğun yazılmış “Materializmə yönəlmənin səbəbləri” kitabını bir yeniyetmənin başa düşdüyü kitaba çevirsəniz, o daha materializmə yönəlməz. Bu, əslində materializm qarşısında bir növ vaksinləmədir. Əgər bu, bir uşaqda, yeniyetmə qız və ya oğlanda alınsa, görün nə qədər mühüm olar. Sizin kitabınız yaxşı çıxsın, minlərlə insanın beyninə hidayət toxumu səpə bilərsiniz. Yaxud İnsan və tale kitabını götürək. Siz görün ümumi hekayələrə, uşaq nağıllarına, məsəllərə, ata, ana, uşaq və nənə arasında əlaqələrə dair nə qədər sözlər deyilib. Bunlardan irəli gələrək insanın beynində qəza və qədər haqda xüsusi bir təsəvvür yaranır. Məsələn, deyirlər ki, qismətdir də, nə edək?! El arasında yayılmış bu sözlər uşaq

beynində qəza və qədər haqda bir təsəvvür yaradır. O hələ qəza və qədər barədə bir şey eşitməyib və onların fərqlərini bilmir. O bilmir ki, ümumiyyətlə qəza və qədər yaranışda yeri nədir, amma bizim söylədiyimiz “qismətdir də” ifadəsindən yaranmış təsəvvürlə onu hiss edir. Siz qəza və qədər anlayışını cənab Mütəhhərinin anladığı tərzdə və bu uşağın başa düşdüyü dillə nağıl formasında, yaxud adi şəkildə söyləməyi bacarsanız, görün nə qədər dəyərli iş olar. Siz əslində onun beynini haqq təlimlərini qavramağa hazırlayırsınız. Bu beyni sonra çaşdırmaq olmaz, azdırıcı təbliğatlar ona təsir etmər. Bu iş bu qədər əhəmiyyətlidir. Mənim fikrimcə, bu işi çoxlu kitab və düşüncələr üzərində görmək olar. Cənab Mütəhhərinin əsərləri bu gün bu işə ən layiqli kitablardandır.¹

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2 may 2000.

İslam maarifi və dövrün ehtiyacı

Bütün sivilizasiyalar kimi İslam sivilizasiyası yaratmaq üçün də iki əsas amil lazımdır: Biri fikir istehsalı, yəni insan yetişdirməkdir. İslami düşüncə bir dəniz kimi dərinliklidir, bir okeandır. Okeanın sahilinə gedən adam bütün okeanı öyrəndiyini iddia edə bilməz. Sahilə yaxınlaşan, yaxud bir neçə metr suda irəliləyib bir nöqtədə batan adam da okeanı öyrəndiyini deyə bilməz. Bu böyük okeanda irəliləmək, onun dərinliyinə varmaq və onu kəşf etmək - burada kitab, sünnə və bütün bunlardan istifadə olunur - hamının görməli olduğu bir işdir; elə bir işdir ki, zaman boyu yerinə yetirilməlidir. Bu böyük bilgi okeanında hər bir zamana uyğun düşüncə istehsal etmək mümkündür.

Bir zamanlar mərhum Şəhid Mütəhhərinin sözləri deyiləndə bəzilərinin qulağına tanış gəlmirdi. Şəhid Mütəhhərinin sözləri din sözləri, Quranın, İslamın sözləri idi. Lakin dinlərlə, Quranla və İslamla işləyən adamların çoxu o

sözlərlə tanış deyildi. Bu, bütün zamanlarda ayıq mütəfəkkirlər, quranşünaslar, hədisşünaslar, Quran və hədis elmlərinin metodikası, İslam maarifi, Quran və sünnə bilgiləri ilə tanış olanlar üçün mümkündür. Əgər onlar dövrün ehtiyacını, sualını və bəşəriyyətin istəyini bilsələr, İslam maarifindən günün sözünü çıxara bilərlər.¹

Mütəhhəri və İslam təfəkkürünün təqdimatı

Bu gün Şəhid Mütəhhərinin şəhadət günüdür. O, bir müəllim, ruhani idi və öz müəllimliyinə şəhidi oldu. O, müəllimliyini təkcə sinifdə məhdudlaşdırmadı. Dərs də deyirdi, instituta da gedirdi, saatlarla tədris edirdi, hövzədə də tədris edirdi. Amma onun təliminin çox geniş bir dairəsi vardı. O yazır və

¹ Feyziyyə mədrəsəsində Qum elm hövzəsinin müəllim və tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 5 oktyabr 2000.

danışırdı. Və belə şagirdləri onun sinif şagirdlərindən min dəfə çox idi. O, dövrün ehtiyacı olan sözü seçirdi. İndi bu misilsiz şəhidin işlərini şərh etməyə imkan yoxdur. Tövsiyə edirəm ki, Şəhid Mütəhhərinin bu gün də aktual olan sözləri ilə tanış olun. Bir zaman Şəhid Mütəhhərinin bir düşüncə dahisi kimi qarşılarında meydana suladığı bütün ünsürlər onun üstünə töküldülər, düşüncə cəhətindən atəşə tutdular, ictimai hörmət baxımından hücumə məruz qoydular, o isə təkbaşına müqavimət göstərdi. Hücum edənlər kimlər idilər? Azdırıcı mədəniyyətlərin və gənclərin düşüncə yolundakı maneələrin təbliğatçıları. O gün əsasən kommunizm və Qərbin bəzi liberal düşüncələri ortaya qoyulurdu. Bu gün də o sözlər yerindədir. Bu gün görünən budur ki, kommunizm ölüb, amma İslam təfəkkürü hələ də yaşayır.¹

¹ Rəşt müsəllasında gənclərlə və mədəniyyət işçiləri ilə görüşdə çıxışından: 2 may 2001.

Rəhbərin “Pak hikmət” beynəlxalq konfransının təşkilat komitəsilə görüşündə

ÇIXIŞI

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Cənab alimlər və möhtərəm müəllimlər! Çox xoş gəlmisiniz. Bu, çox yaxşı bir iclasdır. Mən bir qədər danışmaq istəyirəm, sonra cənabların sözü olsa, mən də bəhrələnməyə hazırım.

Bu iş və mərhum Şəhid Ayətullah Mütəhhərini anmaq, heç şübhəsiz, teleradio şirkətinin gözəl fəaliyyətlərindən biridir. Onun böyük haqqı var və bu iş bizim hamımızın borcudur. Əlbəttə, bu növ konfrans və anım tədbirlərində digər səmərəli söhbətlər, elmi və fəlsəfi müzakirələr də olur. Bunlar da yaxşıdır. Lakin mənim fikrimcə, sizin toplantınızda əsas məsələ ilk növbədə mərhum Mütəhhərinin elmi şəxsiyyəti, ziyalı kimliyi və ölkədə islami fikir və ziyalı məsələlərində rolu olmalıdır. Bu, olduqca mühümdür. İkincisi, onun xətt və məktəbinin davam etdirilməsinə çalışmaq lazımdır. Çünki

bizim Mütəhhəriyə həmişə ehtiyacımız var. Bir fərd kimi Şəhid Mütəhhəridə dayanmaq olmaz. Bizim cəmiyyətimiz və islami fikir toplusumuz onun elmi nailiyyət və yeniliklərinə əsaslanaraq digər yeniliklər də etməlidir. Bizim 80-ci və 90-cı illər üçün mütəhhərilərə ehtiyacımız var. Çünki hər günün yeni düşüncə ehtiyacları var. Mənim fikrimcə, Şəhid Mütəhhərinin elmi kimliyi və aydın ziyalılığı və bu böyük insanın öz dövründə ifa etdiyi rol haqda indiyə qədər hərtərəfli araşdırma aparılmamışdır. Əlbəttə, onun kitabları üzərində böyük işlər görülüb. Lakin mərhum Şəhid Mütəhhərinin 40-cı və 50-ci illərdə ölkənin elm və düşüncə mühitində gördüyü işi öyrənmək lazımdır. O özünün güclü fikri və yüksələn düşüncəsi ilə o zamana qədər islami məsələlər sahəsində heç kəsin daxil olmadığı sahələrə girdi və ölkədə yayılmış, yaxud yayılmaqda olan düşüncələrlə, Şərqi və Qərbi tərcümə ilə idxal etdiyi fikirlərlə mübarizəyə başlayıb, dərin, geniş və tükənməz elmi işlərə başladı. O, həm marksistlərlə

mübarizə cəbhəsində çox dəqiq bir cihada başladı, həm də Qərb düşüncələri və liberalistlərlə mübarizədə. Bu rol çox əhəmiyyətlidir. Həm lazımi həddə cürət və özünəinam tələb edir, həm müxtəlif sahələrdə düşüncə və ictimai qüvvəsi, həm də qəti inam. Bu böyük insanda bunların hamısı vardı: həm alim, həm çox mömin idi, həm öz imanına inamı vardı, həm özünəinamı. Bunlar lazımdır.

Bizim keçmişimizdə idxal edilmiş fikirlər olub, amma bu qədər geniş və təsirli olmamışdı. Bizim tariximiz elmi düşüncələrimizə, fiqhimizə, fəlsəfəmizə, sxolastikamıza daxil edilən belə qeyri-sağlam düşüncə əlamətləri ilə doludur. Lakin əlaqələrin genişləndiyi, təbii və davamlı surətdə cəmiyyətin düşüncə mühitinə daxil olan cazibələrlə dolu növbənöv sözlərin mövcud olduğu yeni dövrdə düzgün və elmi bir mübarizəyə ehtiyac yaratdı. Biz səhnədə idik və o zaman aparılan bəzi mübarizələrin elmi olmadığını görürdük. Bu mübarizələr təəssübkeşlik və etiqad üzündən idi; oxumadan,

başə düşmədən, nə olduğunu bilmədən bir sözü rədd edirdilər. Geniş bir sözün bir tərəfini özlərinə aid edir, onunla vuruşur və mübarizə aparırdılar. Bu, ehkamçılığı, durğunluğu və qeyri-elmi yanaşmanı yada salırdı. Bir qrup insan da yeni və idxal edilmiş fikirlərin təsiri altına düşüb İslamı, İslam təkəkkürünü bunlara uyğunlaşdırmağa çalışırdı. Dinin boynuna minnət də qoyurdular ki, biz İslamı gənclərin bəyəndiyi və xalq tərəfindən qəbul edilən vəziyyətə gətirmişik. Bəzən aşdan isti kasaya dönüb bu fikirlərin sahiblərindən bir neçə addım da irəliyə gedirdilər. Qorxurdular ki, olmaya irticaçılıqda-filanda ittiham edilsinlər. Biz bəzi yerlərdə bunu da gördük. Onlar nübüvvəti, tövhidi, məadı, imaməti, fiqhi, İslamın siyasi və ictimai məsələlərini İslama yad məktəblərdə, bəzən ateizmdəki oxşarlarına sarı çəkir və minnət də qoyurdular ki, biz İslamı hamıya sevdirdik, qəbul etdirdik və s. Bu da başqa bir yayınma idi. Bunların hər ikisi yayınmadır. O zaman Şəhid Mütəhhərinin hünəri bu idi ki,

ictihad qüvvəsi, insafı və elmi mədəniyyəti ilə meydanın ortasında dayandı, bu düşüncələrlə əlbəyaxa oldu, İslam təfəkkürünü aydın, təmiz və şübhəsiz şəkildə ortaya qoydu. Onun əleyhinə çox danışdılar, çox iş gördülər, amma o öz işini gördü. Ziyalılıqda bu çox əhəmiyyətli bir roldur və bu bizim cəmiyyətimizin sonrakı düşüncələrinin bünövrəsinə çevrildi. Mən qəti şəkildə inanıram və dəfələrlə də demişəm ki, bizim inqilabımızın və İslam quruluşumuzun təfəkkür bazası əsasən Şəhid Mütəhhərinin düşüncələri üzərində qurulub. Yəni onlar islami bünövrə və təməllərdir. Biz İslam düşüncələrində onlardan bəhrələnmiş və İslam quruluşunu qurmuşuq.

Şəhid Mütəhhərinin düşüncələri o zaman da İslami fikir arzusunda olan və əcnəbilərin güclü hücumları altında qalan gənclər üçün təhlükəsiz yer idi. Marksistlər bir cür hücumu keçirdilər, qərpbərəstlər bir cür. Bu hücumlar həm universitetlərdə vardı, həm elm hövzələrində, həm də digər yerlərdə. Şəhid Mütəhhəri belə

şəxslərə bir səngər və sığınacaq oldu. Onlar bununla həm dinlərini qoruya bildilər, həm müdafiə olundular, həm də yeni elmi nailiyyətlər əldə etdilər.

Əlbəttə, mərhum Mütəhhərinin fəaliyyət dairəsi zahiri baxımdan kiçik idi. Cənab Laricaninin toxunduğu məclislər kiçik məclislər idi. Orada-burada, hansısa institutun bir sinfində, ən çoxu hansısa yerdə bir neçə yüz nəfərin iştirakı ilə bir toplantıda danışırdı. Amma yəqin ki, özü də təsəvvür etməzdi ki, bu kiçik məclislərin necə böyük təsirləri olacaq. Şəhid Mütəhhərinin mövqeyi budur. Bu mövqe düzgün tanınmalı, tərif olunmalı, açıqlanmalıdır. Əlbəttə, incəsənətin öz yeri var. Mənim fikrimcə, biz incəsənət sahəsində istədiyimiz işi görmək üçün hələ lazımi məharət əldə etməmişik. Bəzən elmi simalarımız kino və seriallarda onları tanıyanların bildiyi kimi əks etdirilmir, çox zaman başqa bir şey alınır. İncəsənət işlərinə daha artıq diqqət yetirilməlidir. Bu baxımdan, Şəhid Mütəhhərinin rolu bilinməlidir. Şəhid

Mütəhhəri heç kimin girə bilmədiyi, yaxud girməyə cəsarət tapmadığı meydanın pəhləvanı idi.

İkinci mühüm məsələ bu xəttin davam etdirilməsidir. Biz Şəhid Mütəhhəridə dayana bilmərik. Düzdür, bu insanın şəhidliyindən 25 il ötməsinə rəğmən, kitabları İslamın möhkəm və məntiqli fikrini axtaran nəsillər tərəfindən ən çox alınan və sevilən kitablardandır. İndi Şəhid Mütəhhərinin kitablarının külliyyatı üçün doğrudan da rəqib tapa bilmirik. Yaxşı işlər görülməsinə baxmayaraq, şübhəsiz, bu əsərlər əhəmiyyət, təsir, gözəllik və əsaslılıq baxımından hələ də ən yüksək səviyyədə durur. Lakin idxal edilən fikirlərə qarşı mübarizəyə qatılmaq, elmi tənqidçilik, onlarla düzgün mübarizə, düzü səhvədən ayırma və uyğun sahələrdə İslam düşüncəsinin bəyan edilməsi işi davam etdirilməlidir. Bu, mühüm vəzifələrdəndir.

Qeyd etdiyim kimi, gələcək onilliklərdə yeni mütəhhərilərə ehtiyacımız var. İslam inqilabından və İslam quruluşundan sonra islami

düşüncə ciddi təzyiqə məruz qalmışdır. Heç şübhəsiz, bundan sonra da günbəgün yeni problemlər yaradacaq, onu rahat buraxmayacaqlar. Biz özümüzü hazırlamalıyıq və bunu bacarıyıq. Bu gün əlimizdə olan zəngin və tükənməz İslam irsi bu baxımdan qarşımızda çox geniş imkanlar açır. Əgər düzgün istifadə edə bilsək, həqiqətən, böyük bir düşüncə və mədəniyyət bazası bizim ixtiyarımızdadır. Bu gün xoşbəxtlikdən, gənc alimlərimiz var. Mən Qum hövzəsində və Tehrandə elm, geniş baxış və güclü fikir baxımından layiqli alimlər görürəm. Onlar bu sahələrə girişməli və geniş fəaliyyətə başlamalıdırlar.

Bu gün bizim ehtiyacımız mərhum Şəhid Mütəhhərinin fəaliyyət dövründən, yəni 40-50-ci illərdən dəfələrlə çoxdur. O gün bizim ehtiyacımız bir cür idi, bu gün isə çox geniş, dərinidir və bu xəttin davam etdirilməsini vacib edir. Şəhid Mütəhhərinin anım tədbirlərini bu istiqamətə yönəldin. Qoy insanlar həvəslənib bu sahələrə girişsinslər və yeni idxal edilmiş fikirlərə

qarşı bütün sahələrdə hazır olsunlar: fəlsəfədə, sxolastikada və ölkənin İslamla bağlı müxtəlif sahələrində.

Ümidvarıq Allah-Taala bu böyük şəhidin əzəmətli haqqını yerinə yetirməkdə bizim hamımıza uğur versin. Mən Şəhid Mütəhhərinin hörmətli ailəsindən olan əzizlərə bir dəfə də demişəm ki, onun əsərlərinin elm hövzələrində mütləq dərs vəsaiti kimi oxunmasına çalışsınlar. Mən mərhum Mütəhhərinin kitablarının hamısının oxunmasını elm adamlarına, İslam təfəkkürünü xalqa bəyan etmək istəyən din təbliğatçılarna, minbər adamlarına, dini natiqlərə doğrudan da vacib bilirəm. Bu kitabların oxunması üçün bir şey fikirləşin. Xoşbəxtlikdən, onun kitabları asan başa düşüləndir, çox şirin və yaxşı üslubdadır. Onun qələmi nitqindən yaxşı idi. O deyirdi ki, çıxışlarımdan xoşum gəlmir, amma yazdıqlarımı oxuyuram, xoşum gəlir. Mən də bu fikirdə onu haqlı bilirdim. Onun söhbətləri yazıları qədər

cəlbedici deyildi. Yazıları həqiqətən çox şirin, səlis və aydındır.

Bunlar bacardıqca yayılmalıdır. Alimlər, gənclər, xüsusilə bizim gənc tələbələrımız Şəhid Mütəhhərinin bütün kitablarını oxusunlar. Əgər bir iş görmək istəyirlərsə, Şəhid Mütəhhərinin fikirləri əsasında görsünlər, inşallah, daha uca zirvələri fəth edib, İslam təfəkkürü bayrağını yüksəklərə sancsınlar. Allah sizə işlərinizdə müvəffəqiyyət bəxş etsin! Sizi ziyarət etməyə çox sevindik.¹

“Pak hikmət” beynəlxalq konfransına müraciət

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Öncə bu konfransın təşkilatçlarına, bütün əməkdaşlarına, alim, müəllim və tədqiqatçılara, xüsusən də müxtəlif ölkələrdən İran İslam

¹ “Pak hikmət” beynəlxalq konfransının təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından: 8 mart 2004.

Respublikasına təşrif buyurmuş xarici qonaqlara səmimi təşəkkürümü bildirirəm.

Şəhid Ayətullah Mütəhhərinin düşüncə və görüşlərini, İslam inqilabının düşüncə təməllərinin formalaşmasında onun təsirini araşdırmaq və onun misilsiz şəxsiyyətini anmaq həm müsəlman cəmiyyətlərinə vacibdir, həm də İslam inqilabının mütəfəkkir və alimləri dəyərləndirmək borcunun bir hissəsidir. Belə nəzərə çarpır ki, bu toplantılarda əsas məqsəd Şəhid Mütəhhərinin elmi şəxsiyyətini, aydın ziyalı kimliyini və müasir İslam təfəkkürü və ziyalılığında rolunu göstərmək olmalıdır.

Şəhid Mütəhhərinin alim və ziyalı şəxsiyyəti barədə indiyədək tam tərif verilməmişdir. O özünün güclü düşüncəsi ilə 40-50-ci illərdə o zamana qədər İslam məsələləri sahəsində heç kəsin daxil olmadığı sahələrə girdi. Qərbin və Şərfin tərcümə ilə idxal etdiyi fikirlərə qarşı mübarizəyə başlayıb, dərin, geniş və yorulmaz fəaliyyətə başladı. O, marksizmlə, Qərb düşüncələri ilə, liberalizmlə mübarizədə dəqiq

bir cihada başladı, elmi qüvvəsi, möhkəm imanı və özünəinamı ilə böyük müvəffəqiyyətlər əldə etdi. İctihad qüvvəsi, insaf və elmi mədəniyyəti ilə İslamı tanıtdırmaq və azğınlıqlara qarşı mübarizə aparmaq üçün əsaslı, ehkamçılıqdan və eklektizmdən uzaq bir üslub yaratdı. İslamçı və inqilabçı cəmiyyətin ehtiyacı olan düşüncə təməllərini qurdu, islami fikir məktəbinə və İslam quruluşunun formalaşmasına böyük töhfələr verdi. Hövzə və universitetlərdə islami fikir arzusunda olan gənclərə öz dinlərini qorumaq və yeni elmi nailiyyətlər əldə etmək üçün təhlükəsiz səngər oldu.

Bu toplantıda Şəhid Mütəhhərinin dərin və güclü xəttinin davam etdirilməsinin araşdırılmasını təklif edirəm. Biz Şəhid Mütəhhəridə dayana bilmərik. Bu böyük insanın şəhidliyindən 25 il ötməsinə rəğmən, onun kitabları İslamın möhkəm və məntiqi fikrini axtaran nəsillər tərəfindən ən çox alınan və sevilən kitablardan olsa da və biz hal-hazırda Şəhid Mütəhhərinin kitablarının külliyyatı üçün

əvəzedici tapa bilməsək də, elmi ehtiyaclar günbəgün artmaqdadır. İdxal edilən fikirlərə qarşı mübarizə aparmaq, elmi tənqidçilik və düzü səhvdən ayırma işini davam etdirmək mühüm vəzifələrdəndir. Gələcək onilliklər üçün bizim yeni mütəhhərilərə ehtiyacımız var.

İslam təfəkkürü xüsusən İslam inqilabından sonra ciddi təzyiqə məruz qalmışdır. Bu proses davam edəcək. Biz özümüzü hazırlamalı və əlimizdə olan zəngin İslam irsindən bəhrələnməliyik. Əgər bütün imkanlardan yaxşı istifadə edə bilsək, bu mübarizədən qalib çıxacağıq.

Xoşbəxtlikdən, elm hövzələrində və universitetlərdə elmi və düşüncə baxımından ləyaqətli insanlar, alimlər var. Onlar bu sahələrdə geniş təmsil olunmalı, yeni şübhələrlə və təbliğat metodları ilə mübarizə aparmalı, İslam qarşısında borclarını yerinə yetirməlidirlər.

Ümidvaram Allah-Taala sizin hamınıza müvəffəqiyyət bəxş etsin, bu toplantı Şəhid Mütəhhərinin fikirlərinin daha artıq tanınmasına

və gələcək nəsillər üçün yaşamasına şərait yaratsın.¹

Dinşünas, mömin, ixlaslı və yorulmaz mütəfəkkir

İnqilabın böyük şəhidi mərhum Ayətullah Şəhid Mütəhhəriyə Allah-Taaladan uca məqam diləyirəm. O, ölkənin dünəni, bu günü və sabahı üçün böyük bir müəllim, dinşünas, mömin, ixlaslı və yorulmaz bir mütəfəkkir idi. Müəllimlik və işgüzarlıq inqilabın bu böyük şəxsiyyətində ən gözəl formada təcəssüm olunurdu.²

Dövrə uyğun ruhani

Biz iş proqramlarımızda, hövzələrimizdə Allahın yardımını ilə bizdən qabaq başlanmış və müəyyən həddə genişlənmiş elmi yaradıcılıq

¹ “Pak hikmət” beynəlxalq konfransına müraciət: 25 aprel 2004.

² Müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 1 may 2004.

hərəkətini daha da genişləndirməli və dərinləşdirməliyik.

Qum Elm Hövzəsində mərhum Əllamə Təbatəbai kimi birisi meydana çıxdı. O həm fəqih, həm də üsul alimi idi, bu elmlərin hər birinin ali ixtisas dərslərini tədris edər, başına alimlər toplaya bilirdi. Amma o zaman vacib bildiyi işlə məşğul oldu. Sonrakı hadisələr göstərdi ki, bu iş doğrudan da vacib idi. O deyirdi ki, mən yalnızca marksizm fəlsəfəsinin, düşüncələrinin beyinlərə yeridildiyini görürəm. Bunlara şəriət risaləsi ilə cavab vermək olmaz. Şəriət risaləsinin öz yeri var, bu şübhələrin cavabını isə başqa bir şeylə vermək lazımdır. O, Fəlsəfə prinsipləri və realizm üsulu kitabını yazdı. Onun yetişdirdiyi alimlərdən biri mərhum Şəhid Mütəhhəridir. Bu gün bütün gənc tələbə və alimlər özlərini Şəhid Mütəhhəri kimi hazırlamağa çalışmalı, hazırdırlarsa, işə başlamalıdır. Şəhid Mütəhhəri cəmiyyətin mental vəziyyətinə baxdı, ölkənin gənc nəslinin və ziyalı təbəqəsinin beynindəki ümdə sualları

çıxarıb, İslam təfəkkürü, İslam fəlsəfəsi və Quran məntiqi ilə cavablandırdı. Daha çox əqli kitablar olan İlahi ədalət, Qəza və qədər və Materializmə yönəlmənin səbəbləri əsərlərindən tutmuş qadınlara aid məsələlərə, İslamın və İranın qarşılıqlı xidmətlərinə aid bilgilərə qədər apardığı bütün araşdırmalar zehinlərə aydınlıq gətirmək üçün idi.

O zaman bir qrup insan irançılıq ideyası altında İslamla mübarizə aparmaq istəyirdilər. O dedi ki, xeyr, İslam İrana xidmət göstərib, İran da İslama. Şəhid Mütəhhərinin İslam və İranın qarşılıqlı xidmətləri kitabı onun İlahi ədalət kitabı qədər dəyərlidir. Mərhum Şəhid Mütəhhəri ilk mübarizə mərhələsində düzgün iş görmüş və lazımlı addımı atmış bir şəxsiyyət, dövrə uyğun ruhani idi. Düzdür, ona bənzəyənlər vardı və Allaha şükür olsun ki, bu gün də var. Bu gün Qumda gənc alimlər bu işlərlə məşğuldurlar, yaxşı da fəaliyyət göstərirlər. Mən onların bəzisi ilə və əsərləri ilə tanışam. Amma bu bizim hövzələrimizdə köklü

bir hərəkata çevrilməlidir. Hamı bu hərəkətlə, bu xətlə tanış olmalıdır. Mən çox vacib bilirəm və dəfələrlə demişəm ki, bütün tələbə və ruhanilər cənab Mütəhhərinin bütün əsərlərini oxusunlar.

Şəhid Mütəhhəri şəxsiyyətinin mənəvi və irfani cəhəti də vardı. Bir qədər imamdan təsirlənmişdi, bir qədər mərhum Əllamə Təbatəbaidən, sonralar da bəzi mənəviyyat adamları ilə tanış olmuşdu. O, gecə yarısı dua edən və münacat halında ağlayan şəxslərdən idi. Mənim yaxından məlumatım vardı. Bu mənəvi inkişaf, tövhid və irfan işığı onun əsərlərində aydın görünür.

Hövlərin vacib işlərindən biri onun əsərlərini mütalə etməkdir. Bizim əziz gənclərimiz gərək Şəhid Mütəhhərinin əsərləri ilə tanış olsunlar. Mən Qum Elm Hövzəsinin proqramını yazmalı olsaydım, heç şübhəsiz, cənab Mütəhhərinin kitablarının oxunmasını, ixtisar və imtahanını proqrama salardım. Əlbəttə, bu əsərlərdə də dayanmaq olmaz. "Pak hikmət" konfransının Tehrandə mənimlə

görüşən təşkilatçılarına da bunu xatırlatdım. Dedim ki, cənab Mütəhhəridə dayanmayın. Bu, işin sonu deyil, bir mərhələsidir. Şair deyir ki, bir ömür yarın zülfündən danışmaq olar, mövzunun bitəcəyindən nigaran olma. Deməyə o qədər söz var ki! Quranın və Quran hikmətinin tükənməz və şirin dəryasında o qədər söz var ki, nə qədər yazsanız, nə qədər götürsəniz, azalmaz və təkrar da olmaz. Şəhid Mütəhhərinin düşüncələrini əsas götürüb sonrakı işləri onun üzərində davam etdirin.

1977-ci ildə bəzi dostlarla birgə İslam dünyagörüşü kitabını yazmalıydıq. Sonra mənim və dostlarımızdan bir neçəsinin İranşəhrə sürgün edilməsinə görə bu qrup dağıldı. Lakin qərara gəldik ki, işi tamamlayaq. Bu qrupun üzvlərindən biri mərhum Şəhid Bahünər idi. O, İranşəhrə gəlib dedi ki, sizin burada bir işiniz yoxdur, bu tədqiqatı tamamlayın. Gördüm yaxşı sözdür. Sonra o, çox əhəmiyyətli bir məqama toxundu. Mərhum Şəhid Behiştə tərəfindən hazırlanan, onun özü və başqa bir neçə nəfər

tərəfindən 11-ci sinif şagirdləri üçün yazılan Din təlimləri kitabını verib dedi ki, bunu oxuyun, görün bizim gənc şagirdlərimizin dini məlumatı nə qədərdir və bunun əsasında dini perspektiv təyin edin. Kitabı oxuyub gördüm ki, çox yaxşı və dəyərlidir. Odur ki, Şəhid Behişt, Şəhid Mütəhhəri və digər islami fikir böyüklərinin işlədiyi əsasda yazmaq və demək lazımdır. Bu birinci problemdir. Hövzələrin, hövzə böyüklərinin və müəllimlərin vəzifəsi bu sahədə fəal çalışmaqdır.¹

Mütəhhəri - dərin düşüncəli mütəfəkkir

Mən bu işi yüksək qiymətləndirirəm. Əvvəla, sizin kimi dəyərlı, imanlı və tədqiqatçı gənclər maraqla, həvəslə və gənclik enerjisi ilə bu işə başlamısınız. Bu çox əhəmiyyətlidir. Haradan başlasanız, belə düşünürəm ki, bu işin çox yaxşı nəticəsi olacaq. Çünki eşqiniz və imanınız var.

¹ Həmədanlı alim və tələbələrlə görüşdə çıxışından: 5 iyul 2004.

Hər halda, tövsiyə edirəm ki, işə ciddi yanaşasınız.

Mərhum Şəhid Mütəhhəri çox dərin bir insan idi, tədqiqata lazımi xüsusiyyətləri vardı: fəlsəfə, kəlam, fiqh və tarix bilirdi, düşüncəli insan idi. Çox istedadlı, düşüncəli və dərin idi. Araşdırdığı mövzunun hər tərəfdən çək-çevir edirdi. Məhz buna görə əsərləri çox dəyərlidir. Mən bir dəfə dostlara tövsiyə etdim ki, təkcə onun əsərlərini diqqətlə oxumaqla İslam maarifinin yüksək bir səviyyəsinə yiyələnmək olar. İndi siz bunların əsas hissələrini çıxarıb ixtisar etmişiniz, nizama salmışınız. Bu, təqdirəlayiq işdir. Əlbəttə, siz gənclərə şərait yaratmış cənab Məhdəvi Kəniyə də təşəkkür etmək lazımdır.¹

¹ Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinin mütalimə layihəsinin, İmam Sadiq (ə) universitetindən olan təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından.

Mütəhhəri – eklektizmlə mübarizə pəhləvanı

Mərhum Şəhid Mütəhhəri eklektik fikirlərlə mübarizədə aktiv idi. O bu sahənin həqiqətən, pəhləvanı idi. Amma Şəhid Mütəhhəri nə üçün uğur qazandı? Nə üçün bizim düşüncə mühitimizə belə dərin və geniş təsir buraxdı? Çünki özünü hazırlamaq üçün çoxlu elmi səy göstərdi və sonra elmi potensialını xərcləməkdən ötrü heç vaxt tənbellik etmədi. Mərhum Mütəhhərinin rahatlığı yox idi. Daim qeydlər götürməklə, onları sahmana salmaqla, çıxışları tənzimləməklə, dini fikir və düşüncə sahələrində müxtəlif şübhələri tapmaqla və sapqınlıqlara cavab verməklə məşğul idi. Bu insanda əsla tənbellik yox idi. O, elmi potensialı və praktik işi ilə təsir buraxa bildi.

Bu gün biz həqiqətən, Şəhid Mütəhhərinin düşüncə süfrəsinin ətrafında oturmuşuq. Buna heç bir şübhə yoxdur. Cəmiyyətin elmi arenası müxtəlif sahələrdə, o cümlədən fəlsəfi, dini-ictimai və dini-siyasi sahələrdə hələ də onun

fikrinə borcludur. Bu gün bizim ona ehtiyacımız var. Amma o da kifayət etmir. Çoxlu yeni sözlər var. İrad və şübhələrin çoxusu Şəhid Mütəhhərinin sözlərindən sonra meydana çıxıb. Bunlara cavab verməyə hazır olmaq lazımdır. Buna görə də, elm hövzələrinin boynuna ağır vəzifə düşür.¹

¹ İslam İnqilabının Böyük Rəhbərinin Kermanın alim və ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 1 may 2005.

İKİNCİ FƏSİL: USTADIN ƏSƏRLƏRİ

Mütəhhərinin elmi nailiyyətinin üstünlüyü

İslam təfəkküründə Mütəhhərinin rolu şox mühüm və bəlkə də misilsiz idi. Sağlam və əsaslı İslam təfəkkürü sahəsində ən yaxşı, özü də olduqca çoxlu kitabları mərhum Mütəhhəri hazırlayıb və yazıb. Dövrümüzün heç bir mütəfəkkirinin Mütəhhəri qədər nailiyyəti yoxdur. Yəni keyfiyyət baxımından cənab Mütəhhəridən üstün olmaları mümkündür, amma ya işlərinin kəmiyyəti və rəngarəngliyi azdır və ya bu baxımdan işləri cənab Mütəhhəridən çoxdursa da, onun əsərlərində olan keyfiyyət və dərinlikdən məhrumdurlar.¹

Quruluşun mental bazası

¹ “Cihad” jurnalı, say: 31, 2-ci il, 8 may 1982.

Ustad Şəhid Mütəhhərinin əsərləri İran İslam Respublikası quruluşunun düşüncə təməllərini təşkil edir. Digərləri də bu inqilabın qələbəsinə çox kömək etdilər, lakin onların fikirləri İran İslam Respublikası quruluşunda o qədər də rol ifa etmədi. İslam ədəbiyyatını Şəhid Mütəhhərinin görüşləri və fikirləri bəyan edib. Biz quruluşun xalqın beynində dərinləşməsinə və xalqın inqilabi hərəkatlarının davam etməsinə istəyiriksə, Ustad Şəhid Mütəhhərinin fikirlərini yaymalıyıq. Xoşbəxtlikdən, bu gün bu fikirlər müəyyən həddə yayılıb.¹

Mütəhhəri - dövrün nadir insanı

Mənim fikrim budur ki, bizim bugünkü respublikamızın düşüncə təməli Şəhid Mütəhhərinin əsərləridir. Bu inqilabın təməlləri Şəhid Mütəhhərinin düşüncələridir, qeyrisi yox.

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin dördüncü ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə söhbətindən, "Ettelaat" qəzeti, 24 aprel 1983.

Şəhid Mütəhhəri, insafla desək, dövrümüzün nadir insanı idi.¹

Bu günün tədqiqatçı nəsli

Mütəhhərinin şəxsiyyəti belə bir mühüm işə girişməyə qadir olan səciyələrə malik idi. O bu işə başlayıb 25 il ərzində öz çıxış, dərs və yazıları ilə İslam maarifini təqdim etdi, əsl İslam təfəkkürü ilə İslam Respublikası quruluşunun düşüncə təməllərini yaratdı.

Bu uca və dəyərli şəxsiyyət indi bizim aramızda deyil. Lakin onun fikir və düşüncələrinin məhsulu olan dəyərli xəzinələr, həmçinin uzunmüddətli və davamlı mübarizəsinin aydın xətti önümüzdədir. Mütəhhərinin üstünlüyü ondadır ki, bu düşüncələri öz qanı ilə imzaladı və onlara şəhadət donu geyindirdi. İslam ümmətinin

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin dördüncü ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə söhbətindən, “Dörd il xalqla” kitabı, səh: 166.

üstünlüyü isə budur ki, bayraqdar və rəhbərləri bu yolun doğruluğuna bütün vücutları ilə inanmış, onun üçün canlarını fəda etmişlər. Şəhid Mütəhhəri bu yolun bayraqdarı, daha doğrusu, bayrağı sayılmalıdır. Mütəhhərinin elmi və mənəvi övladı olan bugünkü inqilabçı tədqiqatçılar onun yolunu öyrənməklə və davam etdirməklə müəllimlərini uca tutsunlar.¹

Mütəhhərinin hünəri - yeni və yolgöstərən mövzular tapmaq

Bu tədbir elə bir mütəfəkkir və müəllimlə əhd-peymanı yeniləmək məqsədi daşıyır ki, gənclərimizin, din təbliğatçılarımızın, ölkəmizin təfəkkür və kitabla əlaqəli təbəqələrinin onun qiymətli düşüncələri ilə qabaqkıdan daha artıq tanış olmaları lazımdır.

¹ Şəhid Mütəhhərinin elmi cəhətlərinin araşdırılması konfransında çıxışdan, "İslam Respublikası" qəzeti, 1 may 1985.

Həqiqətən, bizim əlimizdə Şəhid Mütəhhərinin çox böyük və dəyərli irsi var. Bu dəyərli ustadın öz uca fikirləri ilə bizim cəmiyyətimizə hədiyyə etdiyi əsərləri düzgün anlayıb, öyrənmək lazımdır. Mən hiss edirəm ki, hələ də cəmiyyətimizdə Şəhid Mütəhhərinin elmi əsərlərini tamamilə oxumamış, yaxud üzərində düşünməmiş gənclərimiz, ziyalılarımız, yazıçılarımız, universitet adamlarımız və ruhanilərimiz var. Buna görə, birinci addım budur ki, biz bu böyük filosofun əsərlərini diqqətlə oxuyub onlardan bəhrələnək.

İkinci addım budur ki, Şəhid Mütəhhərinin yazı və söhbətlərində müşahidə olunan, müxtəlif mövzularda irəli sürülən orijinal düşüncələri başlanğıc nöqtəsi hesab edək və bizim mütəffəkirlerimiz onların barəsində yaxşı düşünsünlər. Çünki bu şəhidin sözləri çox dəyərli məsələləri ehtiva edir və onlar düşüncə yolunda yaxşı başlanğıc nöqtəsi ola bilərlər.

Şəhid Mütəhhərinin əsərləri elmi diqqət və tənqidçilik baxımından araşdırılmalıdır. Bu

məsələlər geniş miqyasda ortaya qoyulmalı və onların üzərində yeni düşüncə işləri görülməlidir. Bu, mümkün və vacib bir işdir.

Şəhid Mütəhhərinin Məsum imamların həyatına bir baxış adı ilə çap olunmuş əsəri həcmcə kiçik olsa da, çox dəyərli əsərdir. Bu kitab müxtəlif fəsillərdə imamların həyatını, İmam Əlinin (ə) xilafəti dövründəki problemlərini, İmam Həsənin (ə) sülhünü, siyasi-tarixi təhlilini və Musa ibn Cəfərin (ə) həyatını araşdırır. Ümumi olaraq araşdırılan bu mövzular çox yenidir, eləcə də yeni düşüncələrin mənşəyidir. Bu kitabda Əmirəlmömininin davranışı, həyatının bir hissəsi və xəvaric haqda söhbət açılıb. Bu hissədə Ustad Mütəhhəri çox yaxşı məsələlərə toxunub. Bu, doğrudan da mühümdür. O, xəvarici islami duyğuları olan, lakin İslam haqda düzgün məlumatı olmayan yeni müsəlmanlar bilir. Əmirəlmömininin dövrü qaranlıq dövr idi. Küfr açıq-aşkar şəkildə İslamın qarşısında dayanmamışdı. Bu zaman haqqı batildən ayırmaq üçün çoxlu sayıqlıq lazım idi.

Bu zaman dayaz düşüncəli ehkamçılar Əliyə (ə) qarşı çıxdılar və İslam cəmiyyətinin bəlasına çevrildilər. Əli (ə) bu yerdə buyurub: "Fitnənin gözünü hədəqəsindən çıxaran mən oldum".

Əlinin (ə) sayıqlığı günəş kimi parlaqdır. Xəvaric üzvləri dinə dayaz şəkildə çox bağlı idilər. Onların rəhbərləri həssas zamanlarda büdrəyib yollarını azırdılar. Onların başqa bir xüsusiyyəti bu idi ki, özlərini İslam və Quran sahəsində ictihad etməyə haqlı bilirdilər. Onların ən böyük həyasızlığı İslam tarixinin bütün parlaq simaları, o cümlədən Əmirəlmömininə qarşı çıxmaları idi. Onlar kimi başqa heç kim Əlinin (ə) qarşısında hörmətsizlik etmədi. Bu onların məlumatsızlığından irəli gəlirdi. Əlbəttə, Müaviyənin muzdurları minbərlərdə həzrət Əliyə (ə) hücumlar edirdilər. Amma onların işi yalnız siyasi xarakter daşıyırdı.

Biz öz İslam quruluşumuzda həmişə ilkin İslam dövrünün təcrübələrindən istifadə etməliyik. Şəhid Mütəhhəri İmam Həsənin (ə) sülhünün təhlili haqda etdiyi iki çıxışında

olduqca maraqlı olan yeni və diqqətəlayiq fikirlər bəyan edib. Əlbəttə, Şəhid Mütəhhəri İmam Həsənin (ə) sülhünü yalnız bir cəhətdən araşdırıb. Bu məsələni başqa yönümlərdən də tədqiq etmək olar. O da budur ki, niyə İmam Həsən (ə) qardaşı kimi xəncərə əl atmadı? İmam Həsən elə bir iş gördü ki, İmam Əli (ə) də olsaydı, eynilə həmin üsulu seçərdi. Kim İmam Həsənin (ə) zəiflik göstərdiyini düşünürsə, böyük səhvə yol verir.

İmam Səccadın (ə) həyatı da bütünlüklə fəaliyyət və mübarizədir. Kimsə imamların həyatları dövründə hətta bir gün də Əli (ə) hakimiyyəti qurmaqdan daşındıqlarını güman etsə, böyük səhv etmişdir. İmam Səccad (ə) da Əli (ə) hakimiyyəti qurmaqdan ötrü olduqca çox zəhmət çəkmiş və şüaləri təşkilatlandırmışdı. İmam Sadiqin (ə) daha əhəmiyyətli işi vardı. Bu, İslam maarifinin düzgün izahından ibarət idi. Çünki o zaman elmi və fəlsəfi düşüncələr meydana çıxmış, çox qarışıq vəziyyət yaranmışdı. Belə bir mühitdə İmam Sadiq (ə) tək,

əvəzsiz bir insan kimi din meydanının pəhləvanı olmalı və həqiqi İslam təfəkkürünü qorumalı idi. İmam Sadiqin (ə) cihadı təkcə düşüncə cihadı, dinin orijinallığını qorumaq, azğın, yalan və yanlış fikirlərə qarşı mübarizə deyildi. Bunlar, imamın əsas düşüncə işləri sayılır. Lakin başqa bir məsələ imamət və xilafətin izahı, İslam cəmiyyəti qurmağa çalışması və dövrünün hərbi hərəkətlərinə köməyi idi.

Mənim siz ruhani, tələbə, ziyalı və müəllimlərdən istəyim budur ki, bu on gündə Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinə müraciət edərək universitetlərdə, məktəb və məscidlərdə onun dəyərli sözlərini müzakirə edin. Mənim fikrimcə, bu komitənin on günlük fəaliyyətinin hər bir günündə Şəhid Mütəhhərini öyrənmiş mütəfəkkir insanlar tərəfindən bir mövzu açıqlansa, müxtəlif tərəfləri araşdırılsa, İslam dünyası üçün çox böyük iş görülmüş olar.

Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinin və düşüncə xəttinin müsbət məqamlarından biri budur ki, o, cəmiyyətin ehtiyacı olan mövzuları bilir və

dərindən, diqqətlə araşdırırdı. Nümunə üçün “Materializmə yönəlmənin səbəbləri” və “Əlinin (ə) cazibə və dafəsi” kitablarının adını çəkmək olar. Onun çıxışları da cəmiyyətimizin böyük ehtiyacı olan onlarla elmi mövzu ilə doludur. Bunlar çox səmərəli və dəyərli məqamlara malikdir. Onun kitablarında ortaya qoyulan məsələlərin çoxunun araşdırmaya ehtiyacı var. Xüsusən ötəri toxunduğu mövzular haqda çox danışmaq və araşdırma aparmaq olar. Biz Ustad Şəhid Mütəhhərinin yolunu davam etdirməliyik. Onun ötəri bəyan etdiyi mövzuları araşdırmalı və müsbət nəticəyə çatdırmalıyıq. Ustad Şəhid Ayətullah Mürtəza Mütəhhərinin məharəti yeni mövzular tapmaq və yolu göstərmək idi. Bu yol davam etdirilməli və çox dəyərli nəticələrə çatmalıdır. Elm hövzəsinin tələbələri, xüsusən də gənc tələbələr Ustad Şəhid Mütəhhərinin əsərlərini daha çox mütaliə etsinlər. Çünki bu iş gələcəkdə onları mütləq ustadın düşüncə yolunu davam etdirməyə qadir olan mütəfəkkir şəxsiyyətlər edəcək. Kütləvi informasiya

vasitələri, xüsusən də televiziya və radio Ustad Şəhid Mütəhhərinin dəyərli əsərlərinin tanıtılmasına və xüsusiyyətlərinin bəyan olunmasına daha artıq çalışmalı, bu əsərlər üzərində mədəni və incəsənət işləri görməlidir.¹

Ustadın əsərləri üzərində elmi işlərin vacibliyi

Şəhid Mütəhhərinin fikirləri üzərində elmi işlər görülməlidir. Yəni elmi işə maraqlı olan bir qrup tədqiqatçı oturub onun müxtəlif məsələlər barədə düşüncə və görüşlərini çıxarmalıdırlar. Məsələn, əsərlərinin külliyyatından varlıq, insan, iradə azadlığı, ədalət, tarix, qəza və qədər, irfan və digər saysız-hesabsız mövzular barədə o şəhidin nəzərlərini çıxarsınlar. Əgər müxtəlif zamanlarda fərqli fikirləri olmuşsa, məsələn, bir məsələ barədə bir zaman bir cür düşünmüş, bir

¹ Şəhid Mütəhhəri institutunda Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin onuncu ildönümü tədbirində çıxışından: 2 may 1989.

neçə ildən sonra fikri dəyişilmişsə, onu da müəyyən edib üzərində araşdırma aparsınlar. Bu, cəmiyyətin Şəhid Mütəhhərinin əsərləri əsasında mental inkişafı üçündür. Ümidvarıq ki, bu iş baş tutsun və indiki şəraitdə bütün təbəqələr cəmiyyətimizin məşğul olduğu bu böyük hərəkət qarşısında məsuliyyətlərini dərk edib, layiqincə yerinə yetirsinlər.¹

Gənclərin ustadın əsərlərilə yaxın

əlaqəsinin vacibliyi

Gənclər, xüsusən də elmlə məşğul olan ruhani, müəllim, tələbə və yazıçılar Şəhid Mütəhhərinin əsərləri ilə yaxından ünsiyyətdə olsunlar, onun kitablarını oxusunlar. Bu kitablar oxucuya həqiqətən geniş və çox zaman yeni baxış təqdim edir. Ümidvarıq ki, Allah-Taala bu pak ruha Öz lütf və mərhəmətini nazil və

¹ Müəllim günü və Beynəlxalq Fəhlə günü münasibəti ilə müəllimlərlə, fəhlələrlə və ölkənin mədəniyyət işləri üzrə məsul şəxsləri ilə görüşdəki çıxışından: 2 may 1990.

cəmiyyətimizi onun qədrini bilən etsin, cəmiyyətimiz üçün humanitar və dini elmlərdə tədqiqat və yenilik yolunu daha artıq açsın.¹

**“Ustadın əsərləri onun xatirəsi kimi
yaşayır!”**

Ustadın əsərləri xatirəsi kimi yaşayır. Şəhid Mütəhhərinin kitabları ölənlər və bitən kitablar deyil. Biz inqilabdan bugünədək daim Şəhid Mütəhhərinin kitablarını nəşr etdiririk. Kimsə bunun təkrar olduğunu düşünməsin. Xeyr, haqq sözdə və hikmətli kəlamda təkrar yoxdur. Bizim cəmiyyətimiz, gənc nəslimiz, elmi-mədəni təbəqələrimiz o böyük şəxsiyyətin dilindən və qələmindən çıxıb İslam ümmətinə təqdim olunan sözləri bilməyə ehtiyacıdırlar.

Bəli, çox yaxşı olardı ki, Mütəhhəridən başqa da mütəhhərilərimiz, beyin, dil və qələmlərimiz olaydı. Ümidvarıq ki, Allahın istəyi

¹ Müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 29 aprel 1992.

ilə belə də olacaq. Amma cəmiyyətimizin bilməyə, təkrarlamağa və əzbərləməyə ehtiyacı olan maarif və bilgilər köhnəlməmişdir. Şəhid Mütəhhərinin kitabları belədir. Şəhid Mütəhhərinin fikrinə qarşı çıxan və buna görə də onu bizdən alan şeytanların vəsvəsəsi və düşmənlərin zümrəsi o böyük şəxsiyyətin kitablarının gözdən düşməsinə səbəb olmasın. Sözsüz ki, belə olmayacaq. Fəal qəlb və beyinlər bu dərin mətləblərin cəmiyyətin əlindən və beynindən çıxmasına imkan verməyəcəklər.¹

Ustadın əsas nəzərlərini çıxarmaq

Onun çox əhəmiyyətli bir məsələ barədə olan İslam və zamanın ehtiyacları adlı əsəri var. Otuz çıxışdan hazırlanmış bu toplu bir müddət məndə idi, tənzim etmək üçün mənə vermişdi. Amma buna macal olmadı və özünə qaytardım. Sonra səhv etməsəm, özü, ya da başqa birisi çapa

¹ Müəllim günü və Beynəlxalq Fəhlə günü münasibəti ilə müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 1 may 1991.

hazırladı. Bu çıxışları cənab Mütəhhərinin özü qələmə alsaydı, yazı və tənzim mərhələlərini yalnız özü icra etsəydi, bəlkə də ayrı cür alınardı, indikindən daha güclü olardı. Hərçənd indi də bu əsərə baxsanız, onun əsas izləri görünür. Yəni bir mütəfəkkir kimi mövzunu açmış və sona çatdırmışdır. Lakin mövzulara yanaşma tərzini bir sinifdə olan yanaşma deyil, şəxsi yanaşmadır. Siz onun öz əsas nəzəri kimi bu çıxışlarda bəyan etdiyi və məsələnin əsasını təşkil edən məsələləri çıxara, tənzim və bəyan edə bilərsiniz. Əgər bu iş baş tutsa, onun hər bir kitabı əsasında bir neçə başqa kitab ərsəyə gələr və çox səmərəli olar.¹

Mütəhhəri təfəkkürü

Siz cənab Mütəhhərinin kitablarına baxın. Bu kitabların bütün mövzuları eyni deyil. Onlarda bir neçə növ mövzu var. Bu kitablarda

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2 may 1994.

təkrarçılıq da var. Elə bilməyin ki, cənab Mütəhhərinin kitablarının hər bir sətri bir hikmətdir. Bəzi sözlər təkrardır, bəziləri elə də güclü deyil. Yəni onun məqsədi bu olmayıb ki, heç bir söz yoxdur və nəşə demək lazımdır. Cənab Mütəhhəri bu yerlərdə tanınmır. O hər hansı bir mövzunu araşdıranda tanınır, kimliyi orada görünür. Yoxsa adi bir sözü hərə bir cür deyir. Bir tədqiqatçı da adi bir insan kimi dayaz danışa bilər. Adi və təkrar sözlər cənab Mütəhhərinin özəlliklərindən deyil.

Mövzuların bir hissəsi fəlsəfi və mürəkkəb elmi məsələlərdir. Bunlar elmi işlərdir, hövzə və universitetə aiddir. Bir hissəsi də İslam məsələləri, yəni İslamın bu gün ehtiyacı olduğu məsələlərdir. Mən dəfələrlə demişəm ki, bu gün inqilabda geniş yayılmış təfəkkür heç kimin deyil, cənab Mütəhhərinin fikirləridir. Cənab Mütəhhəri bu sözləri danışan zaman ürəklərə yatmırdı. O zaman siz yox idiniz, biz var idik. Biz və bizim kimilər cənab Mütəhhərinin çap olunan hər bir kitabını oxuyur, bəhrələnirdik.

Amma ümumi cəmiyyətdə belə deyildi. Onlar üçün daha cazibədar sözlər maraqlı idi. O sözlər indi köpük kimi partlayıb, onlardan heç bir əlamət qalmayıb. Amma cənab Mütəhhərinin sözləri bu gün quruluşun bünövrəsini təşkil edir. Bu quruluşun ideologiyası onun sözlərindən ibarətdir.

Cənab Mütəhhərinin düşüncələri içində gəzin, onları çıxarın. Əlbəttə, bundan ötrü güclü təfəkkür lazımdır, hamının işi deyil. Siz bu işi görün. İndiyədək çap elədiniz, nəşr etdirdiniz, ixtisarla nəşr etdirdiniz - bunlar yaxşıdır. Yəqin ki, yenə çap eləmək istədiyiniz əsərləri də var. Amma indi gedin onun sözlərini bir müsəlman mütəfəkkir kimi araşdırın, bir filosof kimi yox. Bəli, o, Mənzuməni şərh edib. Onun qəza və qədər, cəbr və ixtiyar kimi bəzi çətin söhbətləri var. Heç eybi yoxdur, bunlar təxminən ixtisaslı söhbətlərdir. Amma onun toxunduğu məsələlərin bir hissəsi İslam məsələləridir. Burada onun fikirlərinin ən uzaq, daha doğrusu, ən aşağı tərəflərindən misal çəkim. Çünki bu

mənim üçün də çox maraqlı olub. 1963-cü ildə onun “Ayın sözü” çıxışları olub. Yəqin ki, siz də görüb, dəfələrlə oxumusunuz. Onun təqva barədə iki çıxışı var. İndi 1963-cü ildən 32 il keçir. Siz görün o zamandan bəri təqva barədə kim ondan yaxşı danışib? Bu, cənab Mütəhhərinin yenicə çiçəkləndiyi dövrə aiddir. Cənab Mütəhhərinin ictimai sahədə çiçəklənməsi oradan başlandı.¹

Zəngin və əsaslı

Siz bəzi böyüklərin təbliğatının təsirlərinə baxın. Mərhum Ayətullah Şəhid Mütəhhərinin kitablarının çoxu onun söhbətləridir. Yəni bu gün sizin üslubunuzda apardığı təbliğatıdır. Görün nə qədər zəngin və əsaslıdır.²

¹ Ustad Mütəhhərinin şəhadətinin ildönümünün Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1 may 1995.

² Mübarək ramazan ayı ərəfəsində alim və ruhanilərlə görüşdə çıxışından: 24 dekabr 1997.

Şəhid Mütəhhəri – parlayan günəş

Mənim əzizlərim! Bu gün bu cəbhəni - iman və haqq cəbhəsini möhkəmləndirəcək amil İslam, Hüseyin ibn Əli (ə), uca İslam maarifi sayəsində birləşməkdən ibarətdir. Bu günlər xalqımızın yad etdiyi Şəhid Mütəhhəri kimi şəxsiyyətlər bunu öz kitablarında bütün xalqa izah etmişlər. Bu işıqlı günəşlər işığında vəhdətə sarılmaq Allahın yardımını ilə, ölkəni bu mərhələdən də keçirəcək və düşməni nakam qoyacaq.¹

Ustadın əsərləri – düşüncə meydanının məşəli

Bu gün bizim gənc, tələbə, müəllim və fəhlələrimiz İslam təfəkkürü haqda dərin məlumata yiyələnmək və suallarına cavab tapmaq istəsələr, Şəhid Mütəhhərinin kitablarına müraciət etməlidirlər. Bu böyük insanın kitabları barədə imamın təxminən belə bir sözü var ki,

¹ Müəllim və Fəhlə günləri ərəfəsində müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 29 aprel 1998.

onların hamısı yaxşı və faydalıdır. İmam kimi bir insanın belə bir ifadə işlətməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Elm, düşüncə və mədəniyyət sahəsində insanların fikir mübadiləsinə və yeni yolların açılmasına həvəsləndirmə vacibdir, amma bu, İslam düşmənlərinin düşüncə sərbəstliyi ilə sonuclanmamalıdır. Yolu gəncin, gənc nəslin və qərəzsiz araşdırmaçıların fikirləri qarşısında açmaq lazımdır. Bunun üçün ən yaxşı vasitələrdən biri canını bu yolda fəda edən bu böyük mücahidin uca, həqiqi və dəyərli fikirləridir.

Fəhlə günü və Müəllim həftəsi bizim ölkəmizdə belə bir həmişəyaşar hadisəyə, yəni Ustad Mütəhhərinin şəhidliyinə təsadüf edir. Biz onun xatirəsini uca tuturuq. Bu böyük insanın səmərələrindən hamı, xüsusən də gənclər istifadə etsinlər. Cəmiyyətin elmi mühiti ondan bəhrələnsin. Mərhum Mütəhhərinin adını çəkməyin və dildə ona təşəkkür bildirməyin elə də faydası yoxdur. Onun əsərlərinə qərq olmaq, kitablarını oxumaq lazımdır. Onun əsərlərini

qruplara bölüb düşüncə sahəsində bir məşəl kimi yararlınsınlar.¹

Hövzə dərslərində ustadın əsərlərindən istifadənin zəruriliyi

Mən çox lazım bilirəm və dəfələrlə demişəm ki, bütün hövzə tələbələri və minbər ruhaniləri cənab Mütəhhərinin bütün əsərlərini oxusunlar.

Şəhid Mütəhhəri şəxsiyyətinin mənəvi və irfani cəhəti də vardı. Bir qədər imamdan təsirlənmişdi, bir qədər mərhum Əllamə Təbatəbaidən, sonralar da bəzi mənəviyyat adamları ilə tanış olmuşdu. O, gecə yarısı dua edən və münacat halında ağlayan şəxslərdən idi. Mənim yaxından məlumatım vardı. Bu mənəvi inkişaf, tövhid və irfan işığı onun əsərlərində aydın görünür.

¹ Fəhlə günü və Müəllim həftəsi münasibəti ilə müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 5 may 1999.

Hövlərin vacib işlərindən biri onun əsərlərini mütaliə etməkdir. Bizim əziz gənclərimiz gərək Şəhid Mütəhhərinin əsərləri ilə tanış olsunlar. Mən Qum Elm Hövzəsinin proqramını yazmalı olsaydım, heç şübhəsiz, cənab Mütəhhərinin kitablarının oxunmasını, ixtisar və imtahanını proqrama salardım. Əlbəttə, bu əsərlərdə də dayanmaq olmaz. "Pak hikmət" konfransının Tehrandə mənimlə görüşən təşkilatçılara da bunu xatırlatdım. Dedim ki, cənab Mütəhhəridə dayanmayın. Bu, işin sonu deyil, bir mərhələsidir. Şair deyir ki, bir ömür yarın zülfündən danışmaq olar, mövzunun bitəcəyindən nigaran olma. Deməyə o qədər söz var ki! Quranın və Quran hikmətinin tükənməz və şirin dəryasında o qədər söz var ki, nə qədər yazsanız, nə qədər götürsəniz, azalmaz və təkrar da olmaz. Şəhid Mütəhhərinin düşüncələrini əsas götürüb sonrakı işləri onun üzərində davam etdirin.¹

¹ Həmədanlı alim və tələbələrlə görüşdə çıxışından: 5

Ustadın əsərləri – uca bilgilərə yiyələnmə nöqtəsi

Mən bir dəfə dostlara tövsiyə etdim ki, təkcə onun əsərlərini diqqətlə oxumaqla İslam maarifinin yüksək bir səviyyəsinə yiyələnmək olar. İndi siz bunların əsas hissələrini çıxarıb ixtisar etmişiniz, nizama salmışınız. Bu, təqdirəlayiq işdir.¹

iyul 2004.

¹ Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinin mütalihə layihəsinin, İmam Sadiq (ə) universitetindən olan təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL: MÜSAHİBƏLƏR

Birinci müsahibə

**"Mən özümü cənab Mütəhhərinin şagirdi
bilirəm!"**

Bildiyiniz kimi, mərhum Ustad Mütəhhəri bir filosof və daha çox işlədiyi elm fəlsəfə idi. Əlbəttə, sonralar yeni kəlamla da məşğul oldu; yəni İslam məsələlərini yeni kəlam üslubunda araşdırırdı. Amma onun üçün səciyyəvi olan fəlsəfi məsələlərin tədqiqi idi. O, İmam Xomeyninin və mərhum Ustad Əllamə Təbatəbainin fəlsəfə şagirdi sayılırdı. Buna əsasən, onun fəlsəfi məktəbi "Hikməti-mütəaliyə", yəni mərhum Molla Sədra fəlsəfəsi idi.

O bu yönümdə təhsil almışdı, kifayət həddə savada malik idi, sonralar da Tehranda bu fənni tədris etmişdi. Ümumiyyətlə, onun fikir məsələləri, yəni İslamın etiqadi məsələlərini araşdırmalarındakı təfəkkür bünövrəsi və əsas

təmali yeni kəlam adlandırıdığı yeni bir üslubda idi. O, İslamın əsas qaynaqlarına, yəni Quran və hədisə söykənən güclü əsaslandırmanın tərəfdarı idi.

Ustad Mütəhhərini yeni İslam təfəkkürünün dirçəldilməsini düşünən digər şəxslərdən ayıran səciyyəvi cəhət budur ki, o, bütün sahələrdə güclü və filosofcasına araşdırmalarına rəğmən, Qurana və hədisə müraciət etməyi heç zaman unutmurdu. Buna görə də, onun tədqiqatlarında Quranla əsaslandırmanın rolu çox aydın görünür.

Xülasə olaraq deyə bilərik ki, o, yeni İslam təfəkkürünü geniş miqyasda dirçəldən filosof və mütəkəllim idi. O, İslamı əsl mənbələrindən anlamaq üçün çoxlu zəhmət çəkdi. O çalışırdı ki, yad təfəkkürün əlamətləri onun İslam tədqiqatlarına əsla təsir etməsin.

Mərhum Mütəhhəri fərdi əxlaq baxımından dəyərlı, səmimi, geniş ürəkli, pak ruhlu, habelə ədalətli, mətanətli və bişmiş bir insan idi. Allahla şəxsi rəbitəsində arif bir insan, zikr, irfan və

ibadət adamı idi. Dəfələrlə deyirdi ki, mən Allahu yada salmağı, ibadət etməyi atamdan öyrənmişəm.

Onun atası qoca bir kişi idi. Mən onu dəfələrlə görmüşəm. Fərimanın din alimlərindən idi, mömin və ibadətçi kişi idi. İbadətə çox bağlı olan qədim adamlardan idi. Dünyadan köçəndə 90 ildən artıq yaşı vardı. Cənab Mütəhhəri bu kişidən bəndəlik etməyi öyrənmişdi, buna görə də gecə namazına bağlanmışdı. Bizim bildiyimiz və eşitdiyimiz qədər, o, gənclik dövründən ibadət adamı olmuşdur; yəni mənim öyrəndiyim son illərdə yox, Feyziyyə mədrəsəsində sadə bir tələbə olduğu dövrdən. O, hər gecə yatmadan əvvəl Quran oxuyurdu. Bu onun tərək etmədiyi köhnə adəti idi. Nafilə qılırdı, namaz halında diqqətli idi. Bir dəfə bir dostumuzun evində oturub, söhbət edirdik. O, sıxıntı içində bizə belə dedi: "Ürəyim istəyir Quma gedib riyazətə, ibadət və irfana qapılım". Bu, onun mənəvi həvəsi idi.

Bunlardan əlavə, olduqca zövqlü insan, gözəl yoldaş və həmsöhbət idi. Dostlarla bir yerə toplaşanda onun varlığı aydın hiss olunurdu. Onunla çox yaxın dostluq etmək mənə nəsib olmuşdu. Doğrudan da, Ustad Mütəhhəri şəhid ediləndə, ozamankı dostlarımız və əməkdaşlarımız arasında onun kimi zövqlü olan, zərif və incə məqamlara diqqət göstərən birini görmür və tapmırdım. Doğrudan da belə idi. O, mahir incəsənət ustası kimi, xırda məqamları sezir, dili və qələmilə bəyan edirdi.

Ustad Mütəhhərinin tarixi məlumatı çox idi. Özəlliklə, yaxın keçmiş haqqında, alimlərə, elm hövzələrinə, elmi, ruhani, fəlsəfi və irfani şəxsiyyətlərə aid bilgilərə malik idi. Bu məlumatlar heç bir kitabda yazılmayıb; adam onu müəllimlərindən və böyüklərindən eşidib yadda saxlayır. O, Nəcəfdə, Samirədə və İsfahanda yaşayan bütün ustad və alimləri tanıdığından, onların ətrafında baş verən hadisələrdən xəbərdar idi, hər hansı münasibətlə bağlı keçirilən toplantı və görüşlərdə onlardan

danışırdı. Bu da onu bizim keçmişdəki ruhani şəxsiyyətlərimizə bənzədən daha bir xüsusiyyət idi. Bizim keçmişdəki ruhani şəxsiyyətlərimiz belə olublar; mən onların bəzisini görmüşəm. Onlar keçmişdəkilərin heç bir yerdə yazılmayan əhvalatlarının bəzi məqamlarını yadda saxlayır, təcrübə və ibrət kimi danışırdılar. Mərhum Mütəhhəri bu baxımdan qədim qocalar kimi idi.

O, yola düşüb kamil bir mürşid axtaran qədim ariflərə oxşayırdı. Ümumiyyətlə, ruhani və mənəvi aləmi belə idi: soraqlaşib öyrənsin ki, misal üçün, dünyanın hansısa nöqtəsində kamil bir mürşid var, gedib yanında qalsın və etikaf etsin. Ruhi cəhətdən onda belə bir hal vardı. Lakin o həmin mürşidi İranda özündə tapmışdı: imama və həmçinin mərhum Əllamə Təbatəbaiyə ürəkdən vurğun idi. Onları çox sevirdi, elmi, mənəvi və irfani məqamlarını dəyərləndirirdi. Onları sevirdi, Parisdə imamı görmək imkanı tapan kimi gedib onu ziyarət etdi. Əvvəllər imam Nəcəfdə olanda da ən azı bir

dəfə və bəlkə də iki-üç dəfə gedib imamla görüşmüşdü.

Şəxsi həyatda alicənab və mehriban idi, müəllim halı vardı; belə ki, həyat yoldaşı ondan danışanda, elə bil, bir şagird müəllimi haqda danışır. Bu tərbiyənin təsiri onun övladlarında da aydın görünür.

Hər halda, Ustad Mütəhhəri uca bir insan idi. Elə bir insan idi ki, biz bu nəsildə bu növ insanları çox az görürük. Ustad Mütəhhərinin şəxsiyyətinin hər bir sahəsi onun yoxluğuna heyfsilənməyə, yerinin boşluğunu hiss etməyə bəsdir. O çox duyğusal bir insan idi. Onun dost və yaxınları ilə qurduğu duyğusal münasibətlər böyük adamlarda az görünür. O, əməl və meydan adamı olmasıyla yanaşı, ürəkdən gələn çox isti duyğu və münasibətləri vardı. Əvvəldə dediyim kimi, o, səmimi bir insan idi. Bilirsiniz ki, insanlarda səmimilik çox az tapılan və nadir bir şeydir. Birinin əxlaqlı, birinin istiqanlı, birinin zövqlü, birinin məclis bəzəyi olması

mümkündür, amma səmimilik bütün bunlardan fərqli bir şeydir.

O, birilə dost olanda səmimi və ürəkdən dost olardı; qədsiz-qərəzsiz. Birilə arası pozulanda da səmimi idi, gizlətmirdi. Bunu bilirsiniz ki, Ustad Mütəhhəri dostluq və düşmənliklərində sərt idi, ikiüzlülükdən çox-çox uzaq bir şəxsiyyət idi. Siz onda ikiüzlülük görə bilərdiniz?!

Mən cənab Mütəhhərini elm hövzələrində ruhani ziyalı xəttinin qurucusu bilirəm. Siz elm hövzələrində cənab Mütəhhərinin vasitəli, yaxud vasitəsiz şagirdi olmuş və sonralar hər biri böyük işlər görmüş çoxlu gənc tələbə görürsünüz. Mən burada özüm barədə cənab Mütəhhəriyə dediyim bir sözü təkrar etmək istəyirəm: Mən özümü cənab Mütəhhərinin şagirdi bilirəm. Bildiyiniz kimi, onunla çox yaxın və səmimi dostluğumuz olub. İnqilabdan öncədən başlayan dostluğumuz çox səmimi və yaxın dostluq idi. Dəfələrlə bir-birimizin evinə - onların Tehrandakı və bizim Məşhəddəki evimizə gedir,

gündüz və gecələri bir yerdə olurduq. Mən ona dedim ki, mən sizin şagirdinizəm. O, təəccüblə dedi ki, axı siz mənim dərslərimdə olmamısınız! Həqiqətən də, onun tədris etdiyi siniflərdə iştirak etməmişdim, amma mənim dini düşüncəmin bünövrəsi sayılan amillərdən biri cənab Mütəhhərinin iyirmi il qabaqkı söhbətləridir. Bu söhbətlər çap edilib yayılırdı, indi də var. Mənim fikrimcə, indi də Ustad Mütəhhərinin çıxışları İslamın əsaslı məsələləri haqda öyrənmək istəyənlər üçün bir müəllim kimidir. Bildiyiniz kimi, bu gün cənab Mütəhhərinin əsərləri kimi yayılmış kitabların çoxu onun çıxışlarıdır. Əlbəttə, bu söhbətlər əvvəllər başqa formada idi, bəlkə də bir az daha artıq ruhani idi. Sonralar onun fəaliyyət dairəsi genişləndiyindən və çıxışlarında müxtəlif insanların iştirak etdiyindən, o da bir qədər asanlaşdırmağa məcbur oldu. Hər halda, bu rolu çox mühüm bilmək lazımdır. Hövzələrdə ozamankı insanların və gənc tələbələrin böyük bir qismi cənab Mütəhhərinin təfəkkürünün təsiri altına

düşmüşdülər. Son zamanlar bir neçə il idi ki, o, Quma get-gəl edir və orada tədrislə məşğul olurdu, dərslilər hazırlamışdı, Hegeli, Qərb fəlsəfəsini, İslam fəlsəfəsini və digər fəlsəfi mövzuları araşdırırdı. O hələ inqilabdan öncə arzu edirdi ki, bir gün İlahiyyat institutundan təqaüdə çıxıb Quma qayıtsın və orada tədris etsin. Mən İranın bütün elm hövzələrində onun rolunu olduqca əhəmiyyətli hesab edirəm.

Deməliyəm ki, bu gün ərəb və fars dillərində Yeni İslam fəlsəfəsi adıyla yazılmış fəlsəfi düşüncələrin banisi cənab Mütəhhəridir. O, mərhum Əllamə Təbatəbaidən sonra İslam fəlsəfəsi haqda yeni dillə və yeni ibarələrlə yazmış ilk şəxsdir. Bildiyiniz kimi, mərhum Əllamə Təbatəbai Realizm fəlsəfəsini müxtəlif məqalələrdə yazıb, o da şərh edib. O yazılar şərhətsiz anlaşılmır, ən azı aydın deyil. Kimlər üçünsə anlaşıla bilər, amma müxtəlifliyinə, materializmə, xüsusən də dialektik materializmə sahəsində saysız məsələlərə toxunduğuna, onları diqqətlə araşdırdığına və eyni zamanda İslam

fəlsəfəsinin əsaslarını yazdığına görə, yalnız cənab Mütəhhərinin şərhləri sayəsində başa düşülür. Bu sahədə yazmış ilk şəxs odur. Fars, ərəb və digər dillərdə yazılmış çoxlu əsərlər də mərhum Mütəhhəridən sonra yazılıb və çox güman ki, onun yazdıqlarından götürülüb.¹

İkinci müsahibə

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Sual: Ustad Mütəhhəri ilə tanışlığınız nə zamandan və necə başladı, nə vaxtaca davam etdi?

Cavab: Əziz şəhidimiz olan mərhum Ustad Mütəhhəri ilə qiyabi olaraq çoxdan tanış idim. O zaman çap olunan kitablarını görmüş, oxumuşdum. Amma bizim yaxın tanışlığımız təxminən 1962-ci ildən başladı. O zaman o, Tehranda idi, mən də Qumdan Tehrana gəlib-

¹ Böyük Rəhbərin müsahibəsi, "Ettelaat" qəzeti, 2 may 1981.

gedirdim. Bu tanışlıq əvvəlcə qısa tanışlıq idi, amma get-gedə daimi və möhkəm oldu. Elə oldu ki, o hər dəfə Məşhədə gələndə bir, yaxud iki gün bizim evmizə gəlir və saatlarla birgə oturur, söhbət edirdik. Bəzən bir yerdə onun doğulduğu Fərimana da gedirdik. Mən Tehrana gəldikdə çox vaxt onun evinə gedirdim. Bizim əlaqələrimiz yalnız elmi əlaqələr və düşüncə dostluğu deyildi. Tədricən dostluğumuz daha da möhkəmləndi. Mən onu çox sevirdim. İnqilab şurasında da hər gün, təxminən günün çoxunu bir yerdə idik. Onun şəhadətinə qədər belə idi. Nəhayət, kədərli şəhadəti baş verdi.

Sual: Ustad Mütəhhəri nə üçün Ustad Mütəhhəri oldu? Onu digərlərindən ayıran xüsusiyyətləri nə idi? Bu böyük şəhidin və imamın ömrünün səmərəsinin formalaşmasında hansı amillər təsirli olmuşdur?

Cavab: Əvvəla, cənab Mütəhhərinin ailə mühiti fərqli idi. Onun atası mənəviyyat, zahidlik və təqva baxımından çox böyük ruhanilərdən idi. Mərhum Mütəhhəri atasını çox

sevirdi, çox ciddi və misilsiz şəkildə hörmətini saxlayırdı. Mən heç vaxt onun, atasının yanında zarafat etdiyini görmədim. Bizim Məşhəddə cənab Mütəhhəri ilə iclaslarımız olanda dəfələrlə atası da orada iştirak etmişdi. O, atasının yanında olduqca nəzakətli davranırdı. Bu onun atasına olan böyük hörmətindən irəli gəlirdi. Özü dəfələrlə deyirdi ki, mən ibadəti, zikri, İslam əxlaqını atamdan öyrənmişəm. Bu onun şəxsiyyətində təsirli amillərdən biridir.

Başqa bir məsələ cənab Mütəhhərinin tələbəlik dövrüdür. Bu dövr hövzənin çox yaxşı dövrlərindən biri idi. Qumda hövzənin yeni tərəqqi dövrü başlanmışdı. O, 1939-cu ildə Quma gəldi, Qum isə 1941-ci ildə Pəhləvi rejiminin sıxıntı və təzyiqlərindən xilas oldu. O, Qum şəhərində və Qum Elm Hövzəsində hər şeyin gizli həyata keçirildiyi dövrün iki ilini orada yaşadı. Qum Elm Hövzəsinin yeni çiçəklənmə dövründən sonra orada üç böyük təqlid müctəhidi vardı: mərhum Ayətullah Höccət, mərhum Ayətullah Xansari və mərhum

Ayətullah Sədr. Bu üç nəfər əl-ələ verib hövzəni idarə edirdilər. 2-3 ildən sonra mərhum Ayətullah Bürucerdı də gəldi və Qum daha da rəvnəqləndi. Tələbələrin tələbəlik və zahidlik dövrünün başlanması, onların mənəvi və əxlaqi məsələlərə diqqət yetirməsi mərhum Mütəhhərinin Qumda olduğu dövrə təsadüf edirdi. Bu da təsirli idi.

Bundan əlavə, onun müəllimlərinin rolunu qeyd etmək lazımdır. O, əxlaq və fəlsəfə dərslərini ilk dəfə imamdan öyrəndi. İmam Xomeyni Qumda əvvəlcə fəlsəfə dərsi deyirdi. Sonra bu dərsi saxladı və yalnız fiqh və üsul dərslərini tədris etməyə başladı. Ayətullah Mütəhhəri və Ayətullah Müntəziri imamın fiqh, üsul və fəlsəfə dərslərinin ilk şagirdlərindən idilər. Bu iki nəfər o zaman İmam Xomeyninin şagirdləri idilər. Bir yerdə dərs oxuyur, dərse hazırlaşır və bir otaqda da qalırdılar. Bəllidir ki, İmam Xomeyni kimi bir ustadın elmi inkişaf mərhələsində olan bir şagird üzərində təsiri olduqca böyükdür. Dərslər əyani idi və o zaman

hövzə dərsləri az olduğundan, ustad şagirdləri ilə daha çox işləyə bilirdi. Onun şəxsiyyətinin formalaşmasında bu da təsirli olub.

Başqa amillərə misal olaraq, Əllamə Təbatəbaini göstərmək olar. O dəfələrlə Əllamə Təbatəbainin adını, çox sevdiyi bir mürşidi kimi çəkirdi. Və hətta bir vaxtlar belə deyirdi ki, mənim ürəyim istəyir burada universitet işlərini sahmana salım, sonra təqaüdə çıxıb Quma gedim və Əllamə Təbatəbai kimi oturub fəaliyyətlə, tədrislə məşğul olum. O, uzun illər Əllamə Təbatəbainin dərsinə getmiş və elmindən bəhrələnmişdi. Bildiyiniz kimi, cənab Mütəhhəri 1954-cü ildə Tehrana gəldi və maddi problemlərlə bağlı olaraq, iş axtarmağa başladı. Tehrana gəlməsi, Tehranın mühiti və müxtəlif sahələrdə olan fikir və düşüncə sahibləri ilə tanışlığı onun şəxsiyyətinin digər cəhətini, yəni bütün islami, fəlsəfi, mədəni və ədəbi fikirləri öyrənmək cəhətini təkmilləşdirdi. Cənab Mütəhhəri Qumda qalsaydı, heç şübhəsiz, böyük bir təqlid müctəhidi ola bilərdi. Amma geniş

baxış və universal məlumat yalnız Tehranda müxtəlif mühitlərlə, müxtəlif düşüncə və elm adamları ilə əlaqədən əldə edilə bilərdi. Buna əsasən, onun şəxsiyyətinin formalaşması Fərimanda imanlı və məlumatlı atasının yanından başlayıb Tehranda bitdi. Bütün bu müxtəlif amillər - ailə, ata, Qum Elm Hövzəsi, İmam Xomeyni və Əllamə Təbatəbai kimi müəllimlər və Tehran kimi mühit onun şəxsiyyətinin formalaşmasında rol oynadı. Amma bütün bu imkanları cənab Mütəhhəri üçün səmərəli edən amil onun güclü istedadı idi. Bu insan olduqca güclü istedadla malik bir beyin idi. Çoxları kənddə böyümüş, elm hövzəsində təhsil almış və sonra Tehrana gəlmişdilər, amma Ustad Mütəhhəri olmadılar. Onda olan açar xüsusiyyət güclü istedadından ibarətdir. Bütün bunlar əl-ələ verib həm elmi, həm də ictimai-siyasi arenada parlaq bir sima olan böyük şəxsiyyət yaratdı. Tehranda yaşamaq, uzun illər ictimai-siyasi fəaliyyətlərlə məşğul olmaq ona siyasi cəhət də vermişdi. Düşünürəm ki, o indi

sağ olsaydı, bizim cəmiyyətimizin ümumi istiqamətini təyin edən əsas qüvvələrdən olardı.

Sual: İslam inqilabında, onun qələbəsində və qorunmasında, eləcə də İslam təfəkkürünün Şərq və Qərbin təsirlərindən təmizlənməsində və ümumiyyətlə, yad fikirlərə qarşı mübarizədə ustadın rolunu necə dəyərləndirirsiniz?

Cavab: İslam təfəkküründə Mütəhhərinin rolu böyük və bəlkə də misilsizdir. Sağlam və möhkəm İslam təfəkkürü sahəsində ən yaxşı və olduqca çoxlu kitabları mərhum Mütəhhəri hazırlayıb və yazıb. Dövrümüzün heç bir mütəfəkkirinin Mütəhhəri qədər nailiyyəti yoxdur. Yəni ya işlərinin kəmiyyəti və rəngarəngliyi azdır, ya da bu baxımdan çoxdursa da, onun əsərlərində olan keyfiyyət və zənginlikdən məhrumdurlar. Kəmiyyət və keyfiyyət baxımından İslam təfəkkürünə ən yaxşı əsərlər təqdim etmiş şəxs cənab Mütəhhəridir.

Bizim inqilabımız xalqın beynində İslam təfəkkürünün canlanmasından başlayan bir

inqilab idi. Yəni İslam mütəfəkkirləri 15-16 il ərzində İslam təfəkkürünü bəyan etməsəydilər, heç şübhəsiz, bu inqilab bu formada baş tutmazdı. Siz gördünüz ki, xalq boş əllə böyük bir qüvvənin qarşısında dayandı. Bu nədən irəli gəlir? Bu, emosiyalardan irəli gələ bilməz. Beyinsiz və puç təbliğatdan da qaynaqlanması mümkünsüzdür. Bu bir inancdan irəli gəlir. Xalqı bu formada mübarizəyə sövq edən amil İslam inancları idi. Bu inancları yaradanlar da məhz 15 il öncədən yeni İslam təfəkkürünü formalaşdırmağa çalışan İslam mütəfəkkirləri, o cümlədən mərhum Mütəhhərinin özü idi. Mərhum Mütəhhəri mübarizələrdən qabaq bu sahədə mühüm rolu olmuş şəxslərdəndir. Biz cənab Mütəhhərinin İslam inanclarını formalaşdırmaq üçün bəzi təbəqələr üzərində birbaşa və daha artıq təbəqə üzərində dolaylı təsirini gördükdə, anlayırıq ki, xalqı mübarizəyə sövq edən İslam inancları idi. Bizim inqilabımız da xalq inqilabı, xalqın səhnədə iştirak etdiyi inqilab idi. Bu iki-üç müqəddimədən nəticə

çıxarıyıq ki, cənab Mütəhhəri bu inqilabın qələbəsində və hətta onun yaradılmasında çox təsirli rola malik olub. Lakin ideoloji sərhədlərin qorunmasında, “nə şərqi, nə qərbi” şüarının təmin edilməsində, xüsusən də İslam təfəkküründən eklektik qatqıların təmizlənməsində cənab Mütəhhəri misilsiz bir şəxsdir. Yəni mən bu sahədə başqa heç kimi cənab Mütəhhəri səviyyəsində və hətta ondan bir az aşağıda da görmürəm.

İslam təfəkkürü barədə müzakirələr gedən çətin günlərdə çoxlu mütəfəkkirlər, yazıçılar, natiqlər, düşüncə və araşdırma sahibləri yeni mütərəqqi İslamı İslam ədəbiyyatına əsaslandırmaq üçün, çox zaman hazır nəticə və önfərziyyələrlə İslama müraciət edirdilər. Bu nəticələr ya Qərbin, ya da Şərfin məhsulu idi. Qərbin məhsulu çoxlarının əsərlərində görünür. Məsələn, Mühəndis Bazərqan qədimdən İslam təfəkkürü üzərində işləmiş adam idi, lakin o, məsələləri beynindəki Qərb təfəkkürünə təmayüllə araşdırırdı və böyük hünərlərindən

biri İslamı Qərb elminə uyğunlaşdırmaq idi. Küləyi, yağışı, pakediciləri, icitimai və zehni məsələlərin hər birini qərbyönümlü baxışla araşdırırdı. Bəziləri də əksinə, marksist görüşlərlə məsələyə yanaşırdılar. Mücahidlər qrupu belələrindəndir. Onlar da İslam məsələləri sahəsində böyük işlər görmüşdülər, amma beyinlərində marksist təmayül vardı. Mən Hənifnejad kimi ilkin mücahidləri deyirəm. Onlar mömin insanlar idilər. Mən onları tanıyırdım, bilirdim ki, çox gözəl insanlardır. Özləri deyirdilər ki, biz əvvəl marksizmi mütaliə etdik və marksist görüşlərlə bu məsələlərə başladıq.

Şərqi və Qərb qatqılarını dinə daxil edən amillər bunlar idi. Bu sahədə pak, tərtəmiz və hər növ təmayüldən uzaq olan yeganə şəxs mərhum Mütəhhəri idi. Beləliklə o, təhrif xətti üzərində həssaslıq göstərən ilk şəxs oldu. Mənim yadımdadır, mərhum Mütəhhəri, mərhum Şəriəti və mən bir iclasda idik. Dəyirmi masaya bənzər bir məclis idi. Biz orada toplaşanlar üçün

söhbət etməli idik. Orada mərhum Doktor Şəriəti dedi ki, bizim bir düşmənimiz var və rəqibimiz marksizmdir. Yəni o, marksizmi düşmən hesab etmirdi, deyirdi rəqibdir. Əlbəttə, doktorun özü marksizmin əleyhinə idi, amma eyni zamanda fikri belə idi. Cənab Mütəhhəri həmin məclisdə bu sözə qarşı çıxdı və dedi ki, bu, düzgün deyil. Siz düşməni necə tərif edirsiniz? Marksizm də düşməndir. Marksizm ateizm fəlsəfəsinə görə daha açıq düşməndir. Yəni o, anındaca reaksiya verir və məsələnin kökünü nəzərə alırdı. Buna görə də o, ateizm əleyhinə, Şərqdən, yaxud Qərbdən gələn və İslama qatılan fikirlər əleyhinə qətiyyətli idi. Mənim fikrimcə, bu sahədə iş aparan yeganə və ən böyük şəxs idi.

Sual: Hansı xətlər və kimlər Ustad Mütəhhərinin fikirlərini unutturmağa çalışırlar? Ümumiyyətlə, ustada qarşı xətlər hansılardır və onların etirazının əsl kökləri nədən ibarətdir?

Cavab: Bir qismi Qərbə, yaxud Şərqpə bağlı düşüncə məktəbləridir. Təbii ki, qərpbərəst və şərqpərəstlər güzəştə getmədən hər bir asılılığın

və yad ünsürlərə meylin qarşısında dayanan mərhum Mütəhhərinin təfəkkürü kimi düşüncələrə qarşıdırlar və dözmürlər. Ustadın həyatı dövründə də ona qarşı çıxdılar, hətta bu pak insana tamamilə yad böhtanlarla ittiham etdilər. Şəhadətindən sonra da kitablarının təsirini görüb onlara qarşı çıxdılar. İndi də dayanmırlar. Əgər Mütəhhərinin belə həmişəyaşar əsərləri olmasaydı, bu müxalifətlər davam etməzdi, onun üçün hətta göz yaşı da tökərdilər. Amma Mütəhhəri cəmiyyətimizin beynində yaşayır və mən deyə bilərəm ki, indi daha artıq parlayır. Buna görə də müxalifətlər davam edir.

Başqa bir qisim də ruhani əleyhinə olanlardır. Bizim cəmiyyətimizdə ruhanilərə qarşı çıxan hər bir insan və qrup Mütəhhəriyə qarşıdır. Çünki onlar ruhanilərlə müxalifət etmək üçün zəif nöqtələrinə toxunurlar, onları ixtisassızlıqda, elmsizlikdə və bu kimi məsələlərdə ittiham edirlər. Mütəhhərinin şəxsiyyəti isə bu ittihamları rədd edən bir ruhani

nümunəsidir. O, həyatını yoxsulluqda keçirmişdi. Çətin həyat yaşamışdı və ömrünün sonunda maddi baxımdan orta səviyyədə idi. Beytülmalından zərrə qədər istifadə etmədən, ondan-bundan istəmədən alın təri ilə, tədris və müəllimlikdən aldığı maaşla sadə və orta yaşayış səviyyəsi düzəltmişdi. Bunun müqabilində, İslam mədəniyyəti və təfəkkürünün böyük yükünə sahib idi və onu xalqa təqdim edirdi. Buna görə də, ruhanilik əleyhdarları əməli olaraq Mütəhhərini günahlandırırıldı.

Müxaliflərin başqa bir qismi İslam Respublikasına qarşı çıxanlardır. Onlar bu respublikanın yaşamasında, möhkəmlənməsində rol oynayan hər bir amilə müxalifdirlər. Digər tərəfdən, mərhum Mütəhhəri belə amillərdəndir. İnqilab təfəkkürünün xalq arasında dərinləşməsindən ötrü biz Mütəhhərinin kitablarını oxumağı tövsiyə edirik. Mərhum Mütəhhəri şəhid olduğuna baxmayaraq, hələ də bu üç qrupun etiraz və düşmənliyinə məruz qalır. Bundan ötrü böyük şəxsiyyət olmaq

lazımdır ki, Şəhid Mütəhhəri bunun bariz nümunəsidir.

Sual: İrşad hüseydiyyəsinin yaradılmasında və çıxış üçün Doktor Şəriətinin dəvət olunmasında Ustad Mütəhhərinin rolu nədən ibarət idi və o, İrşad hüseydiyyəsindən nə üçün kənarlaşdı?

Cavab: Əvvəla, o, İrşad hüseydiyyəsinin təsisçisi idi. Tehranda düzgün və sanballı dini məclislərin olmadığı bir vaxtda bir neçə nəfərlə birgə belə bir iş görmək fikrinə düşdülər. Orada əsas fiqur cənab Mütəhhəri, sponsoru olan cənab Hümayun da işin öncüllərindən biri idi. Bir neçə nəfər oturub hüseydiyyənin indiki yerindən bir qədər yuxarıda bir az yer aldılar. Çadır qurdular və ətrafına yüngülvari bir divar çəktilər. Bu oldu İrşad hüseydiyyəsi. Və sonra natiqləri dəvət etməyə başladılar. Dəvət olunan şəxslərdən biri də cənab Məhəmmədtəqi Şəriəti (Doktor Əli Şəriətinin atası) idi. O vaxt, yəni 1967-ci ildə o, bir-iki il idi Tehranda yaşayırdı və çıxışlar edirdi. Cənab Mütəhhəri onu dəvət və çox da təbliğ

etdi. Cənab Mütəhhərinin özü də 1968-ci ildə orada çıxışlara başladı. 1968-ci ildə "Məhəmməd (s) - peyğəmbərlərin xatəmi" kitabının yazılması məsələsi ortaya çıxdı. Bu münasibətlə cənab Mütəhhəri bir qrupun məqalə yazmasını istədi. Onlardan biri də mərhum Doktor Şəriəti idi. Doktor iki-üç il idi Fransadan qayıtmışdı. Əvvəlcə Məşhəddə idi və tanınmaz halda müəllimlik edirdi. Cənab Mütəhhəri onu görmüş və çox bəyənmişdi. Çox ağıllı, istedadlı, dəqiq və dərin bir gənc idi. İnsafla desək, cənab Mütəhhəri kimi bir şəxsin mərhum Şəriəti kimi bir şəxsi xoşlaması təbiidir. Onun da bir məqalə yazmasını istəmişdi. Mərhum doktor geniş bir məqalə yazdı: Peyğəmbər - hicrətdən vəfata qədər. Həmçinin Məhəmmədin (s) siması kitabının bir hissəsini də o yazmışdı. Mən bu məqalə mübadiləsində iştirak etmişdim. Yəni doktor Məşhəddə, cənab Mütəhhəri isə Tehranda idi. Mən də bu yolları tez-tez getdiyimə görə məqalələrin ötürülməsində bir-iki dəfə vasitəçi olmuşdum. Mərhum Mütəhhəri doktorun

məqalələrini gördükdə çox xoşu gəldi; xüsusən də onun, Məhəmmədin (s) siması məqaləsindən. Mənə dedi ki, mən bu məqaləni üç dəfə oxumuşam. Mərhum doktorun şirin və səlis qələmindən xoşu gəlmişdi. Bu səbəbdən çıxış üçün onu İrşada dəvət etdi. 1970-ci ilə qədər doktor çox az olmaqla bəzi vaxtlar hüseyniyyəyə gəlib çıxış edirdi. Doktorun bu ildən İrşad hüseyniyyəsinə get-gəli iki, yaxud üç ayda bir dəfəyə çatdı. 1970-ci ildə cənab Mütəhhəri ilə cənab Minaçi arasında bir problem yarandı. Hüseyniyyənin daxili müdiri seçilmiş cənab Minaçi əməli olaraq, cənab Mütəhhərini və digərlərini hüseyniyyənin idarəsindən uzaqlaşdırmışdı. Çıxışın və müxtəlif məclislərin seçilməsinə, çap və nəşriyyat işlərinə yalnız özü qərar verirdi. Cənab Mütəhhəri deyirdi ki, biz bir müəssisə yaratmışıq, xalq buranı bizimki bilir. Düzgün deyil ki, burada kimin çıxış edəcəyini, kitabın nə vaxt çap olunacağını, yaxud nə barədə danışılacağını bilməyək. Ustad Mütəhhəri üçnəfərlik idarə heyətinin üzvü idi. Lakin Minaçi

onun etirazlarına məhəl qoymadı. Cənab Mütəhhərinin səsi heç bir yerə çatmırdı. Nəhayət, onların arasında ixtilaf dərinləşdi.

Biz Məşhəddə idik. Yay idi. O zaman cənab Mütəhhəri Məşhədə gəlmişdi. Mərhum doktor da Məşhəddə idi. Doktorun atası da Məşhəddə idi. Biz bir yerə toplaşıb hüseyniyyə məsələlərini müzakirə etdik, 4-5 saatlıq iki geniş iclas keçirdik. Qərara alındı ki, cənab doktor ayda iki dəfə olmaqla İslamşünaslıq dərslərinə başlasın. Cənab Mütəhhəri cənab Minaçiyə etiraz olaraq hüseyniyyəyə getmədi. Mənim yadımdadır, cənab Mütəhhəri dedi ki, o, hüseyniyyədəki özbaşınalığına son qoymayınca orada ola bilmərəm; əməlimlə hüseyniyyədən kənara çəkildiyimi elan edirəm ki, hamı bilsin. Onun orada proqramı vardı. Amma məhərrəm ayının 7-8-də elan etdi ki, daha hüseyniyyəyə gəlməyəcəyəm. Cənab Mütəhhəridən sonra hüseyniyyə doğrudan da ruhsuz qaldı. Mərhum doktor deyirdi ki, cənab Mütəhhəri “mən gəlməyəcəyəm” deyəndə elə bildim, bütün

arzularım bitdi və mənim üçün hər şey sona çatdı. Cənab doktor onu ürəkdən sevirdi və özünü cənab Mütəhhərinin pərəstişkarı hesab edirdi.

Cənab Mütəhhəridən sonra hüseyniyyə doğrudan da ruhsuz qaldı. Etirazın bəhrə verməsi və cənab Minaçinin mərhum Mütəhhərinin tələblərinə əməl etməsi üçün hüseyniyyədə proqramı olan digər natiqlər də çıxışlarını dayandırdılar. Mən də dedim ki, gəlməyəcəyəm, cənab Haşimi Rəfsəncani də gəlməyəcəyini dedi. Hətta Məhəmmədtəqi Şəriəti də gəlmədi və bütün proqramlar ləğv olundu. Doktorun özü də dedi ki, mən də çıxışlarımı tətil edirəm, mən də gəlməyəcəyəm. Yəni hamı qəbul etdi və bu, Şəhid Mütəhhərinin sözünün doğruluğunu göstərir. Mən bir daha vurğulamaq istəyirəm ki, mən özüm Məşhəddə cənab Şəriəti ilə söhbət etdim. O dedi ki, mən getməyəcəyəm və Əlini də getməyə qoymayacağam. Yəni o qədər aydın idi ki, hamı qəbul etdi. Onun məntiqli və doğru sözünü

qəbul etməyən yox idi. Belə olduqda, hüseyniyyə praktik olaraq boykot olundu. Lakin sonra bəzi dostlar hüseyniyyənin işıqları sönməsin deyə və məhərrəm-səfər aylarında proqramların bütünlüklə tətil olunmaması üçün dedilər ki, həftədə bir dəfə cənab Bahünər bir çıxış etsin: ensiz su axarı kimi davamlı olan incə bir iş. Daha rəngarəng çıxışlar və izdiham yox idi.

Qeyd etdiyim kimi, cənab Minaçi çox təşkilatçı, bacarıqlı və ağıllı insandır. O bəzi dərslərə şərait yaratdı və doktoru qane etdi ki, bu gün bu dərslər zəruridir, tətil olunsa, yer-göy dağlar və s. Məşhəddə həmin icaslarda dostlar dedilər ki, doktor bu sinifləri indi başlamasın, iki ay sonra başlasın, o zamana qədər hüseyniyyənin problemi həll olunsun, doktor da qəbul etdi. Lakin Minaçi və digərləri mərhum doktoru mühasirəyə aldılar ki, yox, gec olar, din əldən gedər. Buna görə də o, dərslərə başladı, nəticədə hüseyniyyəyə dair plan baş tutmadı və cənab Mütəhhəri bir də hüseyniyyəyə gəlmədi. Onun fikrinə azca diqqət belə yetirmədiklərini

görəndə daha hüseydiyyəyə gəlmədi və özününkü olan, özünün yaratdığı bir işi buraxmağa məcbur oldu. Əlbəttə, hüseydiyyə rəvnəqləndi və mərhum doktor tədris edirdi. Məclislər 15 günlük idi və sonra həftəlik oldu. Lakin hüseydiyyə daha fərdi olmuşdu və yalnız Doktor Şəriətiyə aid idi. Yəni bir gün doktora soyuq dəyəndə və gələ bilməyəndə hüseydiyyə də yox idi. Bu, böyük bir qüsur idi. Onlar bu qüsuru aradan qaldırmaq istəyirdilər. Hətta bir dəfə mənim yanıma gəlib, xüsusi sözlərlə həmin ilin 28 səfərində Məşhəddən Tehrana gəlib bir-iki çıxış etməyə vadar etdilər. Sonra gördüm cənablar hüseydiyyənin aylarla bu formada olduğu barədə həqiqəti mənə deməyiblər. Əlbəttə, sonralar mərhum doktor özü Məşhədə gəlib mənimlə söhbət etdi və dedi ki, gedək hüseydiyyəni idarə edək. Bir layihə də hazırlamışdı. Mən razılaşdım ki, dostlarla əməkdaşlıq edək. Təxminən 20 saat, bəlkə də daha artıq müddətdə mən, cənab Haşimi, Bahünər və cənab Şəriəti dördlükdə Tehrandə

davamlı iclaslar keçirdik, söhbət etdik, hüseyniyyə üçün layihə hazırladıq. Çox yaxşı layihə idi. Kağız üzərində yazdıq və yalnız cənab Minaçının “hə” sözü lazım idi. Doktor dedi ki, bu sözü mən ondan alaram. O, “hə” almağa getdi, amma özü də gəlmədi. Biz gördük ki, bütün zəhmətlərimiz hədəf olub. Mən Məşhədə getdim və cənablar da öz işləri ilə məşğul oldular. Sonralar doktor gileylənirdi ki, siz niyə gəlmədiniz. Dedim biz gəldik, siz cənab Minaçidən “hə” almalı idiniz. Söhbət cənab Mütəhhərinin hüseyniyyədən uzaqlaşmasından gedirdi.

Bu haqda deyiləsi söz çoxdur. Amma bəziləri bu həqiqəti zalımcasına, rəhmsizcəsinə təhrif edirlər. Mən gördüm ki, bizim başımızın qarışdığı bu bir-iki ildə cənab Əli Babai bəzi şeylər yazıb. Nəzərə almayıb ki, biz də ən azı onun qədər bu işlərin içində idik və ölməmişik, hələ yaşayırıq. Bunu nəzərə alsaydı, həqiqəti bu qədər təhrif etməzdi. Mən indiyə qədər bu

barədə yazan bir neçə nəfəri görmüşəm və dediyim kimi bu məsələdə haqsızlıq ediblər.

Sual: İlahiyyat institutunda Ariyanpurun məsələsi nə idi və Ustad Mütəhhəri nədən ötrü istefa verdi?

Cavab: Ariyanpur marksist idi. O, İlahiyyat institutunda müəllim işləyirdi. O dövrün qəribə xüsusiyyətlərindən biri də bu idi ki, İlahiyyat və İslam elmləri institutunda İslamı qəbul etməyən bir insan tədris edirdi. Mərhum Mütəhhəri deyirdi ki, mən dəfələrlə müxtəlif İslam məsələləri barədə Ariyanpurla söhbət etmişəm. Ariyanpur deyirdi ki, onlar yalan deyirlər, mən İslama inanıram. O, cənab Mütəhhərinin yanında qətiyyətlə və cürətlə deyirdi ki, yalan deyirlər. Mən o zaman bunu Ariyanpurun bəzi şagirdlərinə dedim. Onlar təəccübdən mat qaldılar. Dedilər ki, sinifdə İslam əleyhinə danışan bir adam necə müsəlman ola bilər?!

Bir dəfə İlahiyyat institutunda sinifdə dediyi bəzi sözlərə və uşaqların etirazına görə bir hadisə baş verdi. Bu hadisə bir gün cənab

Müfəttihin İlahiyyat institutunun zalında ucadan etirazına səbəb oldu. Mərhum Mütəhhəri deyirdi ki, mən otaqda oturmuşdum, birdən səs-küy eşitdim. Bayıra çıxıb gördüm ki, cənab Müfəttih qışqırır. Sonra cənab Mütəhhəri etiraz əlaməti olaraq dedi ki, Ariyanpur bu institutdan getməlidir; getməsə, biz gedəcəyik. Ariyanpura dedilər ki, bir müddət gəlməsin. Sonra isə ona yenə dərs verdilər. Bu müddət dəqiq yadımda deyil, amma bir neçə həftə çəkdi. Sonra cənab Mütəhhəri etiraz əlaməti olaraq institutdan çıxdı. İlahiyyat institutundan Ariyanpurun ardınca gedib dəvət edən məsul işçilər cənab Mütəhhərinin arxasınca getmədilər. Halbuki cənab Mütəhhəri İlahiyyat institutunda çox böyük bir şəxsiyyət idi. Yəni hər hansı bir institut cənab Mütəhhəri kimi bir şəxsiyyəti gözünün üstündə saxlayardı. O zaman o həm də İslam maarifi müəllimi idi və sözügedən instituta lazım olan ən yaxşı şəxs idi. Hər halda, rejim kommunist Ariyanpura dözməyə hazır oldu,

cənab Mütəhhəriyə isə yox. O zaman açıq gördük ki, hakimiyyət hansı cinahla düşməndir.¹

Üçüncü müsahibə

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Mənim mərhum Ustad Şəhid Ayətullah Mütəhhəri ilə əlaqəm bir qədər bizim həmyerli olmağımızla bağlıdır. O 1939-cu ildə, yəni mənim doğulduğum ildə Quma getdi və xidmətə hazır bir tələbə kimi işə başladı. Bizim münasibətlərimiz qurulandan sonra vətəni Fərimana getmək üçün Məşhədə etdiyi səfərlər bu tanışlığın möhkəmlənməsinə çox böyük kömək göstərdi. Təxminən 1961-ci ildə mən mərhum Mütəhhəri ilə yaxından tanış oldum. O zaman Qumda tələbə idim, o isə Tehranda müəllim işləyirdi. Artıq çoxdan Qumdan çıxmış və Tehrana köçmüşdü.

İlk həmkarlıq

¹ "İnqilabın sözü", Ustad Şəhid Mütəhhəri haqqında xüsusi buraxılış, 1981.

O, bizim Tehran səfərlərində getdiyimiz Mərvî mədrəsəsində müəllimlik edir və bir neçə tələbəyə fəlsəfə dərsi deyirdi. Orada onunla tanış olduq və müxtəlif amillərə görə, bəlkə ən çoxu mənim ona böyük hörmətimdən irəli gələrək, bizim əməkdaşlığımız artdı. Belə ki, bir neçə il ərzində iki yaxın və səmimi dosta çevrildik, bəzi elmi və siyasi məsələlərdə birgə çalışdıq.

Bəlkə də onunla ilk yaxın və ciddi əməkdaşlığımız İslam dünyagörüşü kitabını yazmaq istəyi oldu. Bizim bir neçə dostumuzun səyi nəticəsində bunula bağlı Tehranda bir iclas keçirdik. Bu iclasın işi İslam dünyagörüşünü yazmaqdan ibarət idi. İslam təfəkkürü sahiblərindən və ya iddiaçılarından bir çoxu iclasda iştirak edirdi. Bəlkə də deyə bilərəm ki, bu qrupun ən mühüm çəkisi mərhum Ustad Şəhid Mütəhhəri idi. Bu işdə bizimlə birgə çalışan digər qardaşlarımıza misal olaraq, məzlum Şəhid Doktor Behiştini, cənab Haşimi Rəfsəncanini və mərhum Şəhid Bahünəri göstərmək olar. Bizim mərhum Ustad Mütəhhəri

ilə əməkdaşlığımız bu qrupdan başlandı və sonralar İnkilab şurasında bitdi.

Heç bir yerə yönəlməyən İslam ideologiyası

Mərhum Ustad Şəhid Mütəhhəri İslam ideologiyasını açıq şəkildə və sağa-sola yönəlməyən şəkildə İslam ədəbiyyatına əsaslandırırırdı. Mərhum Şəhid Mütəhhərinin əvvəldən İslama yad təfəkkür üzərində qəribə həssaslığı vardı. O zaman hamı belə düşüncələrə qeyri-ciddi yanaşarkən, o sərt şəkildə bu düşüncələrin bütün məqamları üzərində dayanır və onları rədd edirdi. Bu barədə saysız-hesabsız nümunələr xatırlayıram.

Yuxarıda qeyd etdiyim iclasda iştirak edənlərin hər biri İslam dünyagörüşünə hazırlıq məqsədi ilə bir mətn hazırlaya bilərdi. Bir neçə nəfər bu işi görmüşdü. Onların biri də mən idim. Bu mətndə İslam təfəkkürünün xüsusiyyətlərini yazmışdım: İslam təfəkkürü istibdadın və istismarçılığın əleyhinədir və sair. Axırda da əlavə etmişdim ki, İslam təfəkkürü və İslam

dünyagörüşü ateizmə qarşıdır. Yadımdan çıxmır, onun bu hissədən çox xoşu gəlmişdi və dəfələrlə mənim özümə dedi ki, bu antiateizm dəqiq və çox incə bir məqamdır. Çünki İslam dünyagörüşünün hər hansı məsələsi ateizm təfəkkürünə azca meyllənsə, bu artıq İslam dünyagörüşü olmayacaq.

Ustadın xüsusiyyətləri

O çox güclü şəkildə İslam təfəkküründən təsirlənmişdi. Açıq və öz düşüncəsinə arxalanan adam olduğundan, harada İslam təfəkküründən azca yayınma müşahidə etsəydi, qətiyyətlə qarşı çıxırdı. Əsl İslam təfəkkürü üzərində bu qədər dayanan şəxs haqqında təbii ki, müxtəlif cinahlar pis sözlər danışarlar.

Mərhum ustad İrşad hüseyniyyəsinin banisi idi. O zaman İslamın təbliği üçün yarımçıq rövzə məclislərindən başqa bir yer yox idi. Məhz təbliğat formasında və yeni dini maraqlara diqqət yetirərək İslamı təbliğ etmək üçün bir mərkəz yox idi. O bu növ təbliğat üçün bir mərkəz yaratmaq fikrinə düşdü. Əhli-beyti çox

sevən, İslam peyğəmbərinin ailəsinin adına və xatirəsinə vurğun bir şəxs olduğundan, oranın adını Hüseyniyyə qoydu. Bir zamanlar Tehranda beyin və qəlbləri İslama cəlb edəcək ən azı yeganə mühüm mərkəz olan İrşad hüseyniyyəsinin əsasını qoyan cənab Mütəhhəri idi. Lakin buranın onun dini məqsədlərini təmin etmədiyini hiss edən kimi kənara çəkildi və qətiyyətlə dayanıb uyğun problemin həll olunmayacağı təqdirdə barışmayacağını bildirdi. İndi o məsələnin özü ilə işim yoxdur. Mühüm olan ustadın əsl İslam təfəkkürünü müdafiə sahəsində qorxmazlığı, cəsarəti, səmimi və riyasız rəftarı və fikirləridir.

Gecə namazı

O, Məşhədə gələndə bəzən bizdə qalırdı. Məşhəddə tanışları və yeri vardı, lakin onu çox sevdiyimi bildiyindən birbaşa bizə gəlirdi. Gecələr yatdığı otağın mənim yatdığım otaqla bir qapı fasiləsi vardı. O yatanda həmişə Quran oxuyardı. Gecə yarısı onun səsinə eşidirdim: gecə namazı qılır və münacat edərək ağlayırdı. Düzdür, gecə

namazı qılanlar çoxdur, amma gecənin yarısında belə bir halda göz yaşsı t k n, ađlayan azdır. Sonralar köhnə dostlarından v  digərlərindən eřitdik ki, o, tələbəlik  ađından gecə namazı qılır v  m nacet edirmiř.

Ustadın otađı

Onun otađının xüsusi bir görkəmi vardı və onun maraqlarını göstərirdi. Otaqda yařıl neonla, yaxud fosforla yazılmıř bir “Allah” s z  vardı, qaranlıqda parlayırdı. Görünür, ustad gecələr bütün hissiyyat üzvlərindən istifadə edib Allahı bacardıqca daha çox xatırlamađa  alıřırmıř. Hər halda, o, universal adam idi: həm siyasətçi, həm arif, ibadətçi, zikr v  dua adamı, həm də ideoloq idi. Məncə, o bizim  n güclü ideoloqumuz idi.

İctimai-siyasi g r řl rl  d ř nc  bazası arasında əlaqə

Mərhum Mütəhhəri İslamın ictimai-siyasi g r řl ri ilə onun d ř nc , ideoloji-fəlsəfi bazası arasında əlaqə yaratmaqda israrlı idi. Buna görə, həm ideoloji məsələlər barədə danıřıb, həm

ictimai və siyasi məsələlər barədə. Onun, məsələn, nübüvvət barədə söhbətləri, bəlkə daha çox cəmiyyətin siyasi strukturuna və İslam hərəkatına aiddir, halbuki tövhid, ədalət və digər bu tip məsələlər düşüncə sisteminə. O, bir ideoloq kimi İslam cəmiyyətinin əsas və siyasi strukturunu müəyyənləşdirmək və həmin fəlsəfi əsaslarla ictimai quruluş modeli arasında əlaqə yaratmaq istəyirdi. O bu işini uğurla yerinə yetirdi, İslam təfəkkürünə və onun ölkədə tətbiqinə, icrasına çoxlu kömək göstərdi. İnqilab şurasında da İslam qanunlarından kənara çıxmaq yollarını bütövlüklə bağlamışdı. O, kədr siyasətinə də çox həssas idi, amma o vaxt bizim səsimiz heç yerə çatmırdı.

Onun şəhidliyi bu səyləri daha da uğurlu etdi. Çünki qanın belə xüsusiyyəti var. Sözlü bir insanın qanı onun sözünün doğruluğunu sübuta yetirir.

Sözünə inam

İnsan öz sözünə insansa, onun uğrunda çalışır. Ən böyük çalışma da insanın ölümü ilə

nəticələnəndir. Buna görə Quranda Peyğəmbərin öz sözünə inanması xüsusi vurğulanıb. Bu ağır düşüncə yükünü daşıyan bir şəhid həmin düşüncələr uğrunda canından keçəndə onların həmişəyaşar olacağını anlamaq mümkündür.

İmam buyurmuşdu ki, gənclər ustadın kitabları üzərində işləsinlər. Mən demək istəyirəm ki, onun kitabları üzərində işləməyin müxtəlif növləri var. Bunlardan biri də Şəhid Mütəhhərinin əsərlərini mövzu əsasında araşdırmaqdır. O, yazdığı onlarla kitabın hər birində müxtəlif məsələlərdən söz açıb. Onları toplamaq lazımdır ki, mənbə kimi istifadə olunsun. Uşaqlar, xüsusən də partiyanın uşaqları mütləq bu işi görsünlər. Başqa bir məsələ budur ki, Ustad Mütəhhərinin kitablarını tədris etsinlər. Çünki onların çoxu gənc və yeniyetmələr üçün anlaşılacaq deyil. Bu kitabları istər partiyanın təşkil etdiyi və istər azad təşkil olunan dərslər və ya məktəblərdə tədris etsinlər. Məsələn, uşaqlar Materializmə yönəlmənin səbəbləri kitabını oxusunlar, onun əsasında müzakirələr

aparsınlar, məzmunu haqda düşünsünlər və bir nəfər də onlara tədris etsin.¹

Dördüncü müsahibə

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Sual: Sizin Ustad Mütəhhəri ilə tanışlığınız haradan başladı? Mərhum Mütəhhəri və Şəriəti ilə münasibətləriniz necə idi?

Cavab: Bəlkə də mənim və adlarını çəkdiyiniz bu iki möhtərəm şəxsin xorasanlı olması bu tanışlığa təbii zəmin yaradıb. Mərhum Ustad Şəhid Mütəhhəri ilə münasibətimiz çox yüksək idi. Mən Qumda olanda o, hövzənin tanınmış elmi şəxsiyyətlərindən biri idi. Özü Tehranda olsa da, Qumda tələbələr arasında alim kimi tanınırdı.

Mənim onunla tanışlığım 1961-1962-ci illərə təsadüf edir. Biz İslam hərəkatına maraq göstərən tələbələrdən idik. Cənab Mütəhhəri öz əsərləri, kitabları və universitetdə fəaliyyətinə

¹ "Ayıq islahatçı", c. 2, səh: 315.

görə bizə maraqlı görünürdü. O, Tehranda Mərvî mədrəsəsində tədris edirdi. Mərvî mədrəsəsi bizim yığıncaq yerimiz idi. Hər dəfə Qumdan gələndə mütləq Mərvî mədrəsəsinə baş çəkməli idik. Təbii ki, onunla tanış olmaq istəyirdik və çox tez tanış olduq. Tanışlıqdan sonra aramızda çox səmimi dostluq yarandı. Belə ki, sonralar Məşhədə gələndə çox vaxt bizim evimizə gəlirdi və mən də Tehrana gedəndə onunla görüşür və söhbətləşirdim.

Mərhum Şəriəti isə belə deyildi. O, cənab Məhəmmədtəqi Şəriətinin oğlu idi və cənab Şəriəti Məşhəddə tanınmış şəxsiyyət idi. Mərhum Əli Şəriəti aydın, ayıq və İslam məsələlərinə maraqlı göstərən bir gənc idi. Biz onunla 1957-ci ildə tanış olduq. Təsədüfən, ikimiz də eyni ildə Məşhəddən köçdük: o, təhsilini davam etdirmək üçün Parisə getdi, mən də bir neçə aydan sonra Quma yollandım. Bir neçə il onu görmədim. Nəhayət, 1964-cü ildə qayıtdı. Elə həmin ildə mən də Məşhəddə qalmaq üçün Qumdan geri döndüm. O da

qayıdıb Məshəddə yaşayırdı. Hər halda, həmyerlilikdən ibarət zəif bir amil ümumi tanışlığa səbəb olmuşdu. Bundan əlavə, dini və ictimai məsələlərə yanaşmada ortaq fikirlərimiz də vardı.

Sual: Özü ziyalı təbəqələri ilə tanış olan şəhid ustadın elmi əsərləri bir növ onun İslam məsələlərinə kompleks baxışının göstəricisidir. Şəhid Mütəhhərinin əsərləri daha dərin olmasına rəğmən, sizcə nə üçün inqilabdan öncə Şəriətinin yazıları Ustad Mütəhhərinin yazılarından qat-qat təsirli idi?

Cavab: Düşüncə və işlərin növləri fərqli olduğu kimi, təsirin növləri də fərqlidir. Mərhum Şəriətinin işləri gənclərin xoşladığı və emosionalara hesablanmış işlər idi. Onun baxışları inqilabi cərəyanlara yaxın idi. Buna görə də, xüsusən aydın fikirli gənclər arasında çox tez çiçəkləndi. Lakin Ustad Mütəhhərinin düşüncələri dərin fəlsəfi düşüncələr idi. O, daha çox İslamın fundamental problemlərini və təməl məsələlərini araşdırırdı. Buna görə də, onun

fəaliyyəti daha çox mütəfəkkirlər arasında, o cümlədən elm hövzələrində və alimlər arasında çox rəğbətlə qarşılanırdı. Əgər işin təməl və prinsiplərinə nəzər salsaq, bu iki təfəkkür arasındakı əsas fərqləri görə bilərik. Lakin bir zaman kəsiyində onların hər ikisi eyni istiqamətdə və bir xətt üzrə hərəkət edirdilər. İrşad hüseyniyyəsini mərhum Mütəhhəri yaratmış və Doktor Şəriəti onun dəvəti ilə oranın uğurlu natiqlərindən biri olmuşdu. Hələ məsələlərin xırdalıqları açıqlanmadığından, onlar eyni istiqamətdə və bir xətt üzrə hərəkət edirdilər. Bu xətti ümumi olaraq, İslama yeni baxış, yaxud İslam təfəkkürünün yenidən dirçəldilməsi xətti adlandırıla bilərik. Lakin burada diqqəti çəkən iki məsələ vardı: Biri budur ki, öncə dediyim kimi, cənab Mütəhhəri fəlsəfi, elmi və etiqadi məsələlərə, mərhum Şəriəti isə ictimai məsələlərə və cəmiyyətdə mövcud cərəyanlara daha çox önəm verirdi. Onların hər birinin kitabları bu fərqi göstərir.

Digər məsələ budur ki, onlar müəyyən məqama çatdıqda bəzi əsaslı məsələlərdə fikir ayrılıqları medana çıxdı. Yəni mərhum Mütəhhəri əsl İslam mənbələrinə - kitab və sünnəyə müraciət etməyin tərəfdarı idi. O düşünürdü ki, biz bütün düşüncələrimizi kitab və sünnədən götürməliyik. Mərhum Şəriəti isə dövrünün çoxlu fikirlərinin təsiri altına düşmüşdü, onlardan xəbərdar idi və onlar onun İslam düşüncələrinə də təsir buraxırdı. Buna görə də, müştərək cəhətlərlə yanaşı, Mütəhhəri ilə fərqli cəhətlər də tapdılar.

Sual: Sizcə, mərhum Mütəhhərinin şəhadətindən qabaq onun özünün və dəyərli əsərlərinin cəmiyyətdə, xüsusən gənclər arasında tanınmaz qalmasının səbəbi nə idi?

Cavab: Mərhum Mütəhhəri şəhadətindən qabaq da tanınırdı. Gənclər arasında da tanınırdı. Dəlili budur ki, siz gördüyünüz bu kitabların əksəriyyəti onun universitetlərdə və gənclər arasında etdiyi çıxışlarıdır. Bu çıxışlar gənclər arasında və ümdə olaraq universitetlərdə

edilib və çox zaman da gənclərin özləri tərəfindən yazılıb, çap edilib və yüksək tirajla xalqın ixtiyarına buraxılıb. Lakin o, şəhidlikdən sonra daha artıq tanındı. Bu, Allah yolunda axan qanın xüsusiyyətidir. Bunu araşdırıb təhlil etmək olmur.

Sual: Qeyd etdiyiniz kimi, mərhum Mütəhhəri ilə Doktor Şəriəti arasında ixtilaflar vardı. Bilirik ki, bu iki böyük insan arasında olan ixtilaf daha çox elmi müstəvidə idi, lakin bəzən hansısa qruplar tərəfindən sui-istifadə obyektinə çevrilir. Onların düşüncə fərqləri və sözügedən sui-istifadə haqda fikrinizi bilmək istərdik.

Cavab: Bu barədə sözüüm çoxdur. Onların ixtilaflarının kökü nə idi? Haradan başladı? İndi vaxtın azlığına görə bu barədə geniş danışmağa imkan yoxdur. Amma çox əsaslı məsələdir. Mən bu ixtilafların tarixçəsindən danışsam, çox qərribə yerlərə gedib çıxar. Mərhum Şəriəti cənab Mütəhhərinin müridi, yəni elm və düşüncəsinin pərəstişkarı idi. Bunu mərhum Şəriətidən özüm eşitmişəm. O, cənab

Mütəhhəri ilə ixtilafa getmək istəmirdi. Necə ki, cənab Mütəhhəri də bunu istəmirdi. Bəli, onların arasında fikir ayrılığı vardı. Mərhum Mütəhhərinin Şəriətiyə bir sıra etirazları vardı. Bunlar son zamanlarda bilindi və deyildi. Lakin ixtilafın baş qaldırdığı məqam 1970-ci ildə meydana çıxdı və oradan başlandı. İndi bunu xırdalamağa imkan yoxdur, lakin dediyiniz qruplar hər şeydən istifadə edirlər. Bu heç nəyə dəlil ola bilməz.

Cənab Mütəhhərinin düzgün düşüncə xətti həmişə bəzi qruplar tərəfindən etiraz və nifrətlə qarşılanırdı. Bu qruplar cənab Mütəhhəriyə qarşı olan, onun əleyhinə çıxan hər bir şəxsə rəğbət göstərirdilər. Bəzi şəxslər həm cənab Mütəhhəriyə qarşı idilər, həm də Doktor Şəriətiyə. Bu gün Şəriətiyə hörmətdən dəm vuran və sizin də tanıdığınız münafıqlar o vaxt Şəriətini günahlandırır dılar. Onlar deyirdilər ki, Şəriəti və İrşad hüseyniyyəsi rejimin istəklərini icra edir, bu çıxışlar ləğv olunsa, biz daha böyük uğurlar əldə edərik. Buna görə Şəriətiyə qarşı

çıxırdılar. Əgər mənimlə bu barədə danışan insanların adlarını çəksəm, bəlkə də çox təəccüb edərsiniz. Təbii ki, indi buna lüzum yoxdur. Həmçinin Tehranın ən pullu adamları - mülk, torpaq, zavod, bağ sahibləri vardı. Şəriətinin çıxışlarından da görünür ki, bu işlərə qarşıdır. Amma onlar cənab Mütəhhəriyə qarşı olduqlarına görə Şəriətiyə yaxınlaşmışdılar. Görürsünüz ki, zahiri baxımdan bir-birinə qarşı olan iki qrup Mütəhhəri ilə düşmən olduqlarına görə Şəriətiyə yaxınlaşır və ona mənsub olduqlarını bildirirlər. Deməli, bu qrupların, müxtəlif siyasi və düşüncə cərəyanlarının mərhum Şəriətidən istifadə etmələri daha çox onların Mütəhhəriyə və onun fikirlərinə müxalif olmalarından qaynaqlanır.

Sual: Ustadın Qum Elm Hövzəsindən çıxmasının səbəbləri nə idi? O hansı əsasla Tehrana yollandı?

Cavab: Mənim eşitdiyim budur ki, cənab Mütəhhəri yoxsulluq səbəbindən elm hövzəsindən çıxdı. Onun hövzədən çıxmasına

başqa səbəb yox idi. Düzdür, o, Tehranda çox səmərəli işlər gördü. Amma mən eşitmişəm - yadımda deyil özü ilə bu barədə danışmışam, yoxsa yox - ancaq eşitmişəm ki, o, Qumda maddi baxımdan çətinlik içində idi və məişət xərclərini təmin etmək üçün iş axtararkən məcbur olub Tehrana getmişdi.

Qum Elm Hövzəsində iki növ tələbə vardı: Bir qismi nisbi rifahda idilər, ya dini moizələr edib pul qazanırdılar, ya da ailələrindən maddi kömək gəlirdi. Bəziləri isə belə deyildilər və onlar üçün çox çətin keçirdi. Mütəhhəri də bu qrupdan idi və buna görə hövzədən çıxmağa məcbur oldu. Amma Tehrana gəldikdən sonra çox səmərəli oldu və İslam təfəkküründə böyük dönüş yaratdı.

Sual: Şəhid ustadın İslamı yenidən anlama, şirk və eklektik təsirləri uzaqlaşdırma sahəsindəki rolunu necə dəyərləndirirsiniz?

Cavab: Mən bu baxımdan ustad Şəhid Mütəhhərinin rolunu birinci dərəcəli bilirəm. Əslində sizin sualınız iki hissədən ibarətdir: Biri

İslamı yenidən anlama, biri isə İslam təfəkkürünü şirkdən və eklektik ünsürlərdən təmizləmə. İkinci məsələ sonralara aiddir. İslamı yenidən anlama isə əsas mövzudur. Tehrandə və Tehranın ozamankı ziyalı mühitində mərhum Mütəhhəri bizim tanıdığımız ən dərin, ən bilikli və ən məntiqli insan idi. Mərhum Mütəhhəri İslam təfəkkürü və İslam ziyalılığı üslubunda işləyən, zəhmət çəkən və xidmət göstərən bütün şəxslərdən elmlə, dindar və dərin idi. O çox fəzilətli və elmlə olmasından əlavə, həm də çox fəal idi. Yəni oturub hansısa bir zamanın və ya məsələnin qarşısına çıxmasını gözləməirdi, daim məşğul idi; həm yazır, həm danışdı. Onun həm yazıları və həm danışmaları dərs kimi idi. Siz təsəvvür edin ki, bir adam möhkəm və dərin düşüncəsi, İslamı yenidən öyrənmək həvəsi ilə Tehranın ozamankı əlverişli mühitində söz və qələmədən istifadə edərək çalışsın. Təbiidir ki, çox təsirli rol olar. Əlbəttə, başqaları da vardı. Mən onların rolunu danmıram, amma fikrimcə, əsas mərhum Mütəhhəri idi.

Eklektik fikirlərlə mübarizə barədə deməliyəm ki, o uzun müddət buna diqqət yetirən yeganə insan idi. 1973-1974-cü illərə qədər Tehrandə, Qumda, Məşhəddə və digər yerlərdə olan alim, ziyalı və tədqiqatçılarımızın çoxu yad fikirlərin təhlükəsinə diqqət yetirmirdilər. Mücahidlərin, qərbpərəstlərin və digərlərinin yazılarını oxuyur, səhv məqamlarını anlayır, lakin buna göz yumurdular. Mərhum Mütəhhəri bu məsələdə əsla güzəştə getməyən yeganə şəxs idi. Mərhum Mütəhhərinin bu sahədə müxtəlif insan və cərəyanlarla rəftarı haqda çoxlu əhvalatlar xatırlayıram. Mənim fikrimcə, belə fikirlərlə mübarizədə onun rolu birinci dərəcəlidir.

Sual: Xahiş edirik bir qədər də ustadın siyasi mübarizələri haqda məlumat verin.

Cavab: Mərhum Mütəhhərinin siyasi mübarizələri iki mərhələyə bölünür. Biri 1963-cü illərə aiddir; yəni Tehran koalisiyasının rejim əleyhinə ən güclü və qızğın mübarizə dövrünə. Koalisiya mübarizəsinin mütləq bir fəqihlə

əlaqədə olmasında israrlı idi. Buna görə də onları istiqamətləndirəcək mübariz bir fəqih axtarırdılar. İmamla da əlaqələri vardı. Məşhəddə mərhum Ayətullah Milani ilə də zəif əlaqə qurmuşdular, sonra kəsildi. Tehranda cənab Mütəhhəri və cənab Behiştî kimi bir qrup gənc ruhani və alimlərlə də əlaqələri vardı. O zaman mən də Tehranda idim, amma onlarla əlaqəm yox idi. Cənab Haşimi Rəfsəncaninin və mərhum Şəhid Bahünərin əlaqəsi vardı. Mərhum Mütəhhəri və həmçinin cənab Ənvari də belə şəxslərdən idilər. Sonralar o, həbsə düşdü və 10-12 il həbsdə qaldı. Buna əsasən, mərhum Mütəhhərinin koalisiya ilə əlaqəsi vardı və bu mərhələdə gizli mübarizə aparırdı. İkinci mərhələ isə inqilabdan qabaqkı vaxtlara aiddir. O, “Mübariz ruhanilik” cəmiyyətinin təsisçilərindən idi. Bilirsiniz ki, o zaman Tehranda mitinq, yürüş və böyük toplantıları Mübariz ruhanilik cəmiyyəti təşkil edirdi. Mərhum Mütəhhəri də bu iclaslarda iştirak edirdi və onlarda mühüm rolu vardı.

Sual: Şəhid Mütəhhərinin imamla əlaqəsi nə zamandan və necə başladı?

Cavab: Onun imamla əlaqəsi çox əvvələ aid idi, bizim əlaqəmizdən qədim və köklü idi. O, Qumda imamın fəlsəfə dərslərində iştirak edirdi. İmam o zaman fəlsəfə dərsi deyirdi və bir qrup şagirdi vardı. Şəhid Mütəhhəri və Ayətullah Müntəziri də onlardan idilər. Sonralar isə bu dərsi saxladı. Biz Quma gedəndə illər öncə fəlsəfə dərslərini buraxmışdı, biz o dərsləri görmədik, yalnız ümumi dərslərinə çatdıq. Lakin bu iki şəxsiyyət imamın qədim şagirdlərindən idilər. İmamın onlarla əlaqəsi yalnız müəllim-şagird əlaqəsi ilə məhdudlaşmırdı. Əslində, mürid və mürşid əlaqəsi idi. Mərhum Mütəhhəri imamı olduqca çox sevirdi, həqiqətən, ürəkdən adını çəkirdi və ondan çox təsirlənmişdi. Onun imamla əlaqəsi həm kəmiyyət və həm keyfiyyət baxımından çox möhkəm idi. İmam da onu çox sevirdi. İnqilab şurasında imam hamıdan çox ona etimad edirdi. Əgər bir məsələnin cənab Mütəhhəri tərəfindən dəstəkləndiyi məlum

olsaydı, asanlıqla qəbul edirdi, digərləri barədə isə belə deyildi.

Sual: Cənab Mütəhhərinin və Bazərqanının Şəriəti əleyhinə bəyanat yaymaları necə baş verdi?

Cavab: O zaman mən İrañşəhrdə sürgündə idim. Bu, 1979-cu ilin əvvəllərində baş verdi. O zaman Doktor Şəriəti əleyhinə söhbət və mübahisələr çox aktual idi. Onun xeyrinə də çox söhbətlər gedirdi. Bu cənablar belə bir şəraitdə bu bəyanatı yaydılar və düşündülər ki, bu qədər mübahisələr arasında Doktor Şəriəti barədə açıq danışıqları bir cəsərət rəmzidir. Bilirsiniz ki, o bəyanat bütünlüklə Şəriəti əleyhinə deyil, bir qədəri onun xeyrinədir. Yəni bir neçə sözlə tərif olunub, sonra isə tənqid. Hər halda, çox qalmaqallı və gərgin bir şərait yaranmışdı. Düşmənlər də aranı qızıışdırırdılar. Bu, düşmən üçün çox əlverişli idi. Çünki vahid İrañ xalqı Şəriəti ilə razı və ya narazı olduqlarına görə asanlıqla iki yerə bölünmüşdülər. Vəziyyət çox gərgin idi. Bir qrup israrla Doktor Şəriətinin

əleyhinə və bir qrup da israrla onun xeyrinə danışıır, yazır və sayıə yayırdılar. Nəhayət, imam şəxsən işə qarışdı və bir neçə sözlə mövzunu bağladı. Əlbəttə, doktorun adını çəkmədi, lakin hamının başa düşdüyü ifadələrlə işarə vurub məsələni qapatdı. Belə bir şəraitdə bu cənablar bəyanat yaydılar. Qeyd etdiyim kimi, mən o zaman Tehranda deyildim. Məşhəddə də deyildim ki, məsələnin əvvəl-sonunun xüsusiyyətlərini dəqiqliyi ilə bilim. Amma bilirəm ki, belə bir gərgin vəziyyətdə bəyanat yaydılar, sonra da bir-birindən ayrıldılar. Cənab Bazarqan dedi ki, bu bəyanatla çox da razı deyildim, cənab Mütəhhəri evimə gəlib belə bir bəyanata imza atmağa məcbur edib və sair.

Sual: Mütəhhərinin əsər və düşüncələrindən istifadə edib İslam maarifi ilə tanış olmağa can atan gənc nəslə tövsiyəsiz nədir?

Cavab: İki tövsiyəm var: Biri budur ki, universitet, institut və məktəblərdə Şəhid Mütəhhərinin əsərlərindən dərs vəsaiti kimi istifadə edilsin. Bu əsərlərin çoxu bir insanın

təkbaşına oxuması üçün ağırdır, bir çox yerlərdə başa düşülməsi çətinləşir. Xüsusən onun fəlsəfi əsərləri, Realizm üsuluna yazdığı şərhlər, İlahi ədalət və bəzi kitablar bu qəbildəndir. Buna görə də, o kitabların bəzilərini götürüb xülasələşdirmək və cənab Mütəhhərinin düşüncələrini dərs vəsaitinə salmaq olar.

İkinci tövsiyəm budur ki, cənab Mütəhhərinin kitablarını əvvəldən axıra qədər araşdırsınlar, bəyan etdiyi mövzuların siyahısını tərtib etinlər. Ola bilər ki, məsələn, tövhid, insan, yaxud qiyamət barədə on yerdə söhbət edib. Bu söhbətlər bəlkə də bir-birini təkmilləşdirir. Bəzi insanlar zəhmət şəkib bunları araşdırsınlar, onun insan, tarix, tövhid və sair məsələlər barədə fikirləri müəyyən olunsun. Bu mənim gənclərə və onun əsərləri ilə işləyənlərə tövsiyəmdir. Lakin mütəfəkkir, yazıçı və nəzər sahiblərinə də bir başqa tövsiyəm var. O da budur ki, cənab Mütəhhərinin əsərlərinin külliyyatı üzərində işləsinlər. Qərbi ölkələrində adət belədir ki, bir filosof, tədqiqatçı və ya böyük bir şəxs onların

arasında olanda oturub onun nəzərlərini təhlil və müzakirə edirlər. Bu işi Ustad Mütəhhəri barədə də görmək lazımdır, mərhum Əllamə Təbatəbai barədə də görülsə, yaxşı olar. Ayətullah Təbatəbainin, yaxud Şəhid Mütəhhərinin fəlsəfi görüşlərini onların kitablarının külliyyatından çıxarmaq lazımdır. Bunun özü İslam aləmi və bütün dünya üçün böyük və dəyərli kitab ola bilər. Bu iş Ustad Mütəhhərinin əsərlərinin tərcüməsindən daha yaxşıdır. Əlbəttə, onun əsərlərinin tərcüməsi də çox yaxşı işdir. Amma ondan yaxşısı budur ki, nəzər sahibləri oturub vaxt qoysunlar və onun fəlsəfi, ictimai və digər mövzularda bütün nəzərlərini kitab şəklinə salsınlar. Bu, mərhum Şəhid Mütəhhəri üçün ən yaxşı bioqrafiya olar.¹

Beşinci müsahibə

¹ “Ayıq islahatçı”, c. 1, səh: 284; “Keyhan” qəzetinin xüsusi buraxılışı, 2 may 1982.

Doktor Həddad Adilin Böyük Rəhbərlə televiziya müsahibəsi

Sual: Bilirsiniz ki, cənab Mütəhhəri universal bir şəxsiyyət idi. Onun şəxsiyyətinin müxtəlif cəhətləri vardı. İlk növbədə mübariz bir ruhani kimi tanınırdı, filosof, universitet müəllimi, yazıçı və natiq idi. Mənim bilmək istədiyim budur ki, sizcə, bizim cəmiyyətimizdə onun şəxsiyyətinin hansı cəhəti daha mühümdür və cənab Mütəhhərinin adı çəkiləndə sizin təsəvvürünüzdə ilk növbədə hansı cəhəti canlanır?

Cavab: Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.

Məncə, mərhum Ayətullah Mütəhhəri İslam təfəkkürünün dirçəldilməsində ən böyük rol ifa etmiş simalardandır. Bu şəhidi yeni İslam görüşünün və dünyanın bugünkü düşüncə mühitində İslamın yenidən ortaya qoyulmasının bayraqdarlarından saymalıyıq.

Bildiyimiz kimi, 120-140 il öncədən bu yana Qərb mədəniyyətinin təbliğat qalmaqalı arasında İslamı və İslam görüşlərini yenidən ortaya

qoymaq istəyən mütəfəkkirlər meydana çıxdı. Bu şəxsiyyətlərin bəzisi, o cümlədən Seyid Camaləddin Əsədabadi tanınıblar. Bugünkü nəsillər onları ictimai islahatçılar, böyük mübarizlər, elmi, siyasi, islamçı və inqilabçı simalar kimi tanıyırlar. Siz Seyid Camalda bütün bu xüsusiyyətləri müşahidə edirsiniz. Seyid Camalın böyük hünəri onun siyasi mübarizəsində deyildi. Onun böyük hünəri bu idi ki, İslamı həyatverici və canlı bir din, ideal ictimai konsepsiyaya malik bir ideologiya kimi yenidən ortaya qoydu. Seyid Camalın bütün səyi, şərqdən qərbədək bütün İslam dünyasında fəaliyyəti İslama yeni baxışı canlandırmaqdan ötrü idi. O, uzun illər boyu müsəlman mütəfəkkirlərə zorla təlqin edilən düşüncəni ortadan qaldırmaq istəyirdi.

İranlı və qeyri-iranlı, ərəb və qeyri-ərəb mütəfəkkirlər arasında da məşhur şəxsiyyətlərimiz vardı; məsələn, yeni dövrün bəzi tədqiqatçıları, şair və filosoflar. Mən İslam dünyasının məşhur simalarına baxdıqda,

mərhum Şəhid Mütəhhərinin onların ən böyüklərindən biri olduğunu görürəm. Bunun səbəbi sizin də qeyd etdiyiniz universallıqdır. Bu insan bir fəqih idi, İslamı və İslam məsələlərini söyləyəndə özündən bir şey demirdi. O, İslamı bilirdi, müctəhid idi. Bildiyiniz kimi, İslam fiqhi və hökmləri İslamın birinci qaynaqlarına - yəni kitab və sünnəyə əsaslandırma üslubu mənasında olan ictihaddır. Hökmləri bu yolla əsaslandırmağı bacarana fəqih deyilir. Hövzələrdə fəqihlik dərəcəsinə çatmaq üçün keçirilən dərslər də, əslində, sözügedən üslubla tanışlıq dərsləridir. Mərhum Mütəhhəri bu üslubu bilirdi, buna görə də, İslamın dirçəldilməsinin tərəfdarı olan çoxlu islahatçı mütəfəkkirlər kimi səhvlər buraxmırdı.

Şəhid Mütəhhəri güclü İslam maarifilə tanış olan bir filosof idi. O, bir natiq idi, bildiklərinin hamısını bəyan etməyi bacarırdı. O, çox yaxşı bir yazıçı idi, bütün bilgilərini yaza bilirdi. Sizin toxunduğunuz bütün bu keyfiyyətlər onda cəm olmuşdu. Doğrudan da böyük bir şəxsiyyətin

xüsusiyyətlərinə malik idi. Onu İslam təfəkkürünün dirçəldilməsi işində mütəfəkkir və bayraqdarlardan hesab etmək olar.

Sual: Siz bunların hamısının birgə İslam təfəkkürünün dirçəldilməsinə xidmət göstərdiyini düşünürsünüz?

Cavab: Bəli, mütəfəkkir və yenilikçi bir müsəlman təbii ki, bu cəhətlərə malik olmalıdır. Siz İslam dünyasının məşhur yenilikçi simaları ilə yaxşı tanışsınız və bilirsiniz ki, bunlar çox vaxt səhvə yol veriblər, bəziləri İslam maarifi sahəsində solçu fikirlərin təsirinə düşüblər, bəziləri Qərb təfəkkürünün təsirinə, bəziləri də İslamı öz bildikləri şəkildə izah eləməyə çalışıblar. Bəzi mütəfəkkirlər elə izah edirdilər ki, Seyid Camaləddin Əsədabadinin özü etiraz etməyə məcbur olurdu. Bütün bunlar İslam maarifini bilməzlikdən irəli gəlirdi, amma bu böyük insan fiqh və İslam maarifi sahəsində mükəmməl biliyə malik idi.

Sual: Mən bəzi xüsusiyyətlərinə görə cənab Mütəhhərini İslam etiqadının sərhədçisinə

bənzədirəm. Sərhədçinin işi təhlükəni hamıdan tez duymaqdır. Məncə o, təhlükəni duymaqla peşəkar idi. Bu barədə şifahi şəkildə ondan sərt cümlələr eşitmişəm. Bunların bir yerdə yazıldığını görməmişəm. Biri belə idi: "Ölkəmizdə məşrutə dövründən 1941-ci ilin sentyabrına qədər İslam üçün ən təhlükəli dövr olub". O, İranda İslam üçün bu dövrdən təhlükəli bir dövrün olmadığını düşünürdü. Onun bu fikrinə sizin münasibətinizi bilmək istərdim. Sizcə doğrudan da belədirmi və bir də mərhum Mütəhhəri nə üçün belə düşünürdü?

Cavab: Şəhid Mütəhhəri tarixi yaxşı bilirdi, ölkəmizin İslamdan sonrakı tarixinin müxtəlif dövrlərini mütaliə etmişdi. O bilmədiyini danışan adam deyildi. Məncə, o bu cümləni dedikdə monqollar dövrünü nəzərə alıb. Çünki o dövr İslam dünyası üçün həddən artıq çətin dövrlərdən biridir. Bilirsiniz ki, o dövrdə İslam dünyasının itirdiyi, bir, iki, yaxud üç əsr ərzində bərpa ediləcək bir şey deyildi. Mən bilmirəm ki, monqolların hücumlarında əldən verdiyimiz

orijinal fiqh qaynaqlarını indiyədək bərpa edə bilmişik, ya yox. Əgər monqolların hücumu olmasaydı və bu qədər kitab, kitabxana və alim məhv edilməsəydi, bəlkə indi o zamandan elə şeylər qalardı ki, İslam dünyasının və İslam mədəniyyətinin taleyi ayrı cür olardı.

Mən düşünürəm ki, Şəhid Mütəhhərinin sözügedən təhlili bundan ötrüdür. Çünki monqol dövründə hücum edənlərin məqsədi yarım-vəhşi işğalçılıq idi; torpaqları zəbt etmək istəyirdilər, mədəniyyəti məhv etmək fikirləri yox idi. Dəlili budur ki, nəhayət, özləri də bu mədəniyyətə üz tutdular, müsəlman və hətta bir çoxları şiə oldular. Biz bilirik ki, Ölcaytunun, Gövhərşahın, Sultaniyyənin, monqol və teymurilərin digər nümayəndələrinin mədəniyyət əsərləri İranda bu gün də qalır. Yəni bunlar suyu, torpağı tutmağa gəldilər, amma nəticədə qətlərin, qantökmələrin və işğalların kənarında mədəniyyət və mədəniyyət adamları da məhv edildi.

Qərb işğalçıları İrana məşrutədən qabaq gəlmişdilər. Şəhid Mütəhhəri də heç şübhəsiz, məşrutə hərəkatının başlanmasından yox, onun məğlubiyyətinin başlanmasından sonranı nəzərdə tutur. Çünki məşrutə inqilabçı hərəkat yox, xalqa qurulmuş tələ idi. Buna görə də, o zamandan 41-ci ilin sentyabrına qədərki dövr Qərb təfəkkürünün, mədəniyyət və sivilizasiyasının zirvə dövrüdür. O da mədəniyyətə divan tuturdu. Monqollarla iyirminci əsrin bu təcavüzkarları arasında fərq bunda idi ki, monqollar məqsədsiz və çaş-baş şəkildə gəldilər, qərblilərse düşünülmüş və ağıllı şəkildə, özü də əsas mərkəzləri dağıtmaq niyyətilə. Əlbəttə, o, 41-ci ilin sentyabrına qədər deyib, amma mənəcə ondan sonranı da bu dövrün mühüm mərhələlərindən saymaq lazımdır. Düzdür, Rza xan dövrü buldozer kimi idi; bütün gözəllik və incəlikləri viran qoyurdu, amma onun gücü yetməyən etiqad köklərini dağıtmaq üçün daha zərif hərəkat lazım idi.

1941-ci ildən sonrakı 35-36 il ərzində tədricən bu iş başlandı. Bu mərhələdə Rza xanın viranlarından salamat çıxmış inancların, mədəniyyətin toxumunu bir-bir torpaqdan çıxarıb məhv edirdilər. Bu baxımdan, bu mərhələni də həmin dövrdən saymaq lazımdır.

Sual: Mən indi belə başa düşürəm ki, cənab Mütəhhərinin “41-ci ilin sentyabrı” dedikdə məqsədi bu olmayıb ki, ondan sonra Qərbin, Şərqi, qərbpərəstlərin, şərqpərəstlərin və hətta hakim rejimin İslama qarşı mövqeyi dəyişib. Əslində, məqsəd budur ki, 41-ci ilin sentyabrından sonra, dövrün müsəlman və mütəfəkkirləri arasında qərbpərəst və şərqpərəstlərlə mübarizə dalğası yarandı. Bu da həmin dövrdəki siyasi dəyişikliklərə görə idi. Cənab Mütəhhəriyə görə, məsələn, 1941-ci ildən qabaq söz deyən mütəfəkkiri tuturdularsa, sonralar siyasi hadisələr səbəbindən bu mütəfəkkir daha sərbəst idi. Bu da yalnız məsələnin mədəni və elmi cəhətlərinə görə

deyildi, bəlkə də 41-ci ilin sentyabrından sonra mübarizə imkanının daha da artdığına görə idi.

Cavab: Mümkündür. Şübhəsiz, onun bu fikri 1941-ci ildən qabaqkı və ondan sonrakı bəzi şəraitlərə görə idi. Rza xanın dövründə, necə deyərlər, bərbad bir vəziyyət yarandı. Bu onun zorakı və azğın yolunda qətiyyəti olmadan baş verməzdi. Rza xan bütün mədəni, əxlaqi və etiqadi bünövrələri quldurcasına dağıtdı, yerini də hamarladı.

Əlbəttə, unutmaq lazım deyil ki, Rza xanın dövründə mübarizə digər dövrlərdən zəif deyildi. Gövhərşah məscidinin böyük hərəkatı və Qumda baş verən etirazlar da o vaxta aiddir. Yəni o dövrdə dini və qeyri-dini hərəkatlar da olurdu. Hər halda, mən cənab Mütəhhərinin fikrinin şərhində bu məqam üzərində dayanmaq istəyirəm ki, Qərbin mədəni, siyasi və iqtisadi hücumla və təbii ki, tağut mədəniyyəti ilə yanaşı olan mədəni-ideoloji hücum dövrü monqolların dövründən təhlükəli idi. Ona görə ki, bu dövr daha düşünülmüş, daha sayıq idi və dağıdıcı

silahlarla təchiz edilmişdi. Buna görə də cənab Mütəhhərinin bu fikri düzgündür və Allaha şükür olsun ki, bu əziz şəxsiyyətin özünün və digər belə şəxsiyyətlərin səyi nəticəsində bu böyük inqilab baş verdi, yüzillik mübarizə yolunu qısa müddətdə qət etdi.

Sual: ...İzaha ehtiyacı olan məsələlərdən biri də, ruhanilərlə akademik təhsillilər arasında uçurum yaratmağa yönələn təhlükəli planı zərərsizləşdirməkdə Şəhid Mütəhhərinin roludur. Rza xanın təxribatçı işlərindən biri bu iki təbəqəni bir-birindən ayırmaq idi. Böyük imamımız ilk gündən bu məsələ üzərində təkid göstərib və indi də göstərməkdədir. İnsan son əlli ilin tarixini oxusa, görər ki, Rza xanın güclü planlarından biri də bu iki təbəqəni bir-birinə bədgüman etmək idi və təəssüf ki, buna nail oldu. Universitetlərdə dinsiz mühitlərdən İslama sığınmaq istəyən minlərlə tələbə cənab Mütəhhərinin yanına gəlirdilər. Digər ruhanilərə nisbətən o, tələbələrə daha tanış idi. Yəni əslində, yolu göstərirdi və qucaq açırdı. Sizin fikrinizcə,

bu planı zərərsizləşdirməkdə cənab Mütəhhərinin rolu nədən ibarət idi və onun işini necə dəyərləndirirsiniz?

Cavab: Bu, Şəhid Mütəhhərinin şəxsiyyətinin parlaq məqamlarından biridir. Mərhum Mütəhhəri iki yolla hövzə və universitet adamları arasında anlaşma və yaxınlıq yarada bildi: biri elmi səyi, digəri isə zəngin şəxsiyyəti. Elmi səy baxımından o, universitetdə dərslər deyirdi, ali təhsillilər, mühəndis və həkimlər arasında olurdu. O, ali təhsillilərin müraciət və sığınacaq yerinə çevrilmişdi. Sizin qeyd etdiyiniz məsələ tamamilə doğrudur. Yəni minlərlə tələbə, məzun və ali təhsilli insanlar cənab Mütəhhərini bir sığınacaq kimi, sözlərini anlayacaq, dərslərinə dərman edəcək və suallarını cavablandıracaq bir şəxs kimi tanıyırdılar. Cənab Mütəhhərinin yazıları, çıxışları, radioda və ölkənin müxtəlif universitetlərində müsahibələri göstərir ki, o, universitetdə çalışan ən uğurlu ruhani idi. Hövzə

və universiteti yaxınlaşdıran şəxslərin heç biri bu yola onun qədər töhfə verməmişdi.

Ruhani ilə universitet mənsubu arasında anlaşma yaratmaq üçün mərhum Mütəhhərinin ixtiyarında olan ikinci amil onun şəxsiyyətinin zənginliyi idi. Bildiyiniz kimi, bu iki təbəqə bir-birinə etimadsız idi. Akademik təhsillilər hövzə məzunlarını savadlı adam saymırdılar və ümumiyyətlə, öyrəndiklərini elm hesab etmirdilər. Onlara görə, ruhani savadsız, amma iddialı bir adam sayılırdı, onunla oturub danışmağı belə vaxt itirmək bilirdilər. Qarşılıqlı olaraq, hövzə təhsilliləri də universitet təhsillilərinə həmin gözlə baxırdılar, onları cahil və avam hesab edirdilər. Yəni elm hövzələrində xalqı iki qrupa - elm adamı və avam insanlar qrupuna bölürdülər. Hövzə təhsilliləri elm adamları, hövzə təhsili olmayanlar isə avamlar sayılırdılar; hətta başqa təhsilləri olsaydı da. Qıyası budur ki, hər ikisi təfəkkür və düşüncə ilə məşğul olan, hər ikisi elm adamı sayılan bu iki təbəqə bir-birini savadsız adlandırırdılar. Belə

olan halda bunların bir-birinə yaxınlaşmaması da təbiidir.

Mərhum Mütəhhəri ruhani və universitet tələbəsi arasında yaxınlaşdırma yaradanların öncüllərindən idi. O özünün elmi şəxsiyyətinin gücü ilə dinləyicilərini təvazökarlığa vadar edirdi. Yəni universitetə daxil olanda müxtəlif sahələrdə çalışan həmkarları onunla ünsiyyət quranda, söz soruşanda, hansısa məsələni müzakirə edəndə böyük bir beyin, dərin və aydın bir düşüncə ilə qarşı-qarşıya qaldılar. İxtisası fəlsəfə və fiqh olan bu güclü mütəfəkkir sonralar sosiologiyanı və Avropa fəlsəfəsini araşdıraraq uyğun sahələrin mütəxəssislərinin diqqətini cəlb etdi. Son zamanlar o, İslam sosiologiyası və tarixin fəlsəfəsi fənlərini tədris edirdi. Bu dərslərdə uyğun sahənin mütəxəssisləri olan bir qrup müəllim də iştirak edirdi. Onun özü mənə deyirdi ki, iki dərslə başlayıb: biri tələbələr üçün, digəri isə müəllimlər üçün. Müəllimlərin iştirak etdiyi dərslərdə o, Hegel fəlsəfəsini çox güclü və elmi

şəkildə tədris edirdi. Mərhum Şəhid Mütəhhərinin böyük şəxsiyyəti bu iki təbəqə üzərində ən çox təsirə malik idi. Universitet təhsili alanlar qarşılarında Şəhid Mütəhhəri kimi ruhani alim və dəyərli mütəfəkkir görürdülər.

Cənab Mütəhhəri bu şəraiti yaratmaq üçün təkcə vasitələrdən, yenilikçilikdən və düşüncədən yararlanmadı. Bu işdə ən böyük pay onun şəxsiyyətinin üzərinə düşürdü. Mərhum Mütəhhərinin, hansısa ruhaninin səhvlərini çıxmaq şərtilə, ruhanilik institutunun roluna inamı o böyük insanın gözəl xüsusiyyətlərindən biri idi. Bununla "ruhanisiz İslam" qaydası bütünlüklə puç edildi və bununla bağlı zehinlərində həqiqətən, şübhə olan insanlar qane oldular. O başa düşdü ki, bəzi şəxslərin məqsədi elə ruhanisiz İslam məsələsidir və onlar İslamda ciddi dəyişikliklərə yol açmaq üçün mütəxəssisi olmayan İslam arzulayırlar. Həm bu, həm də bunu qorxmadan, açıq-aydın izah və rədd etmək cənab Mütəhhərinin xüsusiyyətlərindən idi.

Sual: Burada bir sual yada düşür. Bəlkə də indiyədək cavabı verilib. Sizcə, inqilabın əvvəlində düşmənlərin terror üçün böyük ruhanilərin ən birinci siması sayılan Ustad Mütəhhərini seçmələrinin səbəbi nə idi?

Cavab: Mərhum Mütəhhərinin ruhanilik institutunun roluna inamı onun özəl xüsusiyyətlərindən biri idi. "Ruhanisiz İslam" cümləsinin şübhəyə düşmüş insanların beynindən tamamilə təmizləmək, həqiqətən, cənab Mütəhhərinin hünəri idi. Yəni bildi ki, bəzi insanların məqsədi ruhanisiz İslamdır və onlar İslamda ciddi dəyişikliklərə yol açmaq üçün mütəxəssisi olmayan İslam arzulayırlar. O bu təfəkkür tərzini cəsarətlə və açıq-aydın şəkildə rədd etdi. Terroruna gəlincə isə, mən əminliklə deyə bilmərəm ki, inqilab düşmənləri tam düşünülmüş şəkildə bu işi gördülər. Amma heç şübhəsiz, ruhaniliyin tanınmış və təsirli simalarından hansını bacarsaydılar, öldürərdilər. Lakin yenə də düşünülmüş şəkildə bu seçimi

etmişlərsə, doğrudan da çox düzgün başa düşmüşlər.

Mərhum Şəhid Mütəhhəri İslam xəttinin qorunmasında və davam etdirilməsində mühüm amil idi. Bu, inqilabın əvvəlindən aydın görünürdü. Hətta qələbədən öncə bir qrup insan israrla onun İslam inqilabı olmadığını bildirirdilər. Qələbədən sonra da bu məqsədlə çalışanlar vardı. Belə düşünən insanların hamısı etiqadsız və ateist deyildilər. Zahir baxımdan müsəlman olan və İslamla düşmənlik iddiası etməyənlər də vardı, əslində isə, heç bir yolla İslam təfəkkürünə və İslam fiqhinə dözmürdülər. Bu baxımdan, cənab Mütəhhəri təbii ki, həssas, sayıq, olduqca elmi və sizin ifadənizlə desək, maneələri yarmaq xüsusiyyətinə malik bir insan kimi İslama qarşı hərəkət və hiylələrə qarşı çıxdı, eklektik fikirlər üzərində həssaslıq göstərdi. Çünki belə mövqelərdə eklektik fikirlərin İslama aid edilməsi çox təhlükəlidir. Yəni hərəkət qələbə çaldıqda növbə zahir baxımdan islami, amma

əslində qeyri-islami olan ifadə və izahlara çatır. Cənab Mütəhhəri özünün xüsusiyyətlərinə görə, bütün bu cinahlar - küfr və münafıqlıq, ateizm və imperializm üçün böyük təhlükə hesab olunurdu. Əgər bunlar hər cəhətdən qarşılarında böyük maneə hesab olunan və terror edilməsi asan olan bir insan axtarsaydılar, bu məhz cənab Mütəhhəri olardı.

Bu böyük şəxsiyyətin irfani və əxlaqi cəhətini də qeyd etmək lazımdır. Bu əziz şəxsiyyətin həyatında müxtəlif mərhələlər olduğundan, bu barədə danışmaq pis olmaz. Mərhum Mütəhhəri zahirən elm, dəlil adamı olmasına rəğmən, daxili aləmi çox incə və lətafətli idi. Təxminən 1973-74-cü illərdə bir dəfə dedi: "Mən istəyirəm universitet işlərini kənara qoyub Quma gedim". Onun ifadəsi bəlkə də belə idi ki, məsələn, Allahı görüm, yaxud haqqı və ya haqqın liqasına qovuşum. Belə bir ifadə işlətdi ki, oraya gedib ideoloji və elmi işlərlə yanaşı ibadət, münacat və riyazət üçün münasib şərait əldə edim. Yəni onun belə bir ruhiyyəsi vardı. İrfani

və mənəvi təsirlər altına düşən çox zərif və dəqiq bir insan idi. Buna görə də Hafizin divanı və irfan şeirləri ilə ünsiyyətdə idi. O, Quranla da çox ünsiyyətdə idi və məncə, hər gecə bir qədər Quran oxumamış yatmazdı. Mən bunu onun Məşhədə səfərlərində, habelə birgə Fərimana getdiyimizdə və Məşhəddə onunla bir yerdə qaldığımda görmüşəm. O, yatmadan öncə mütləq Quran oxuyardı. İbadət adamı idi, gecə namazını çox həvəslə qılırdı. Bir gecə bizdə qalmışdı. Mənim ailəm gecə yarısı onun ağlamaq səsinə yuxudan diksindi. Əvvəl kim olduğunu bilməmişdi, sonra anlamışdı ki, cənab Mütəhhərinin səsidir. O, digər otaqda səsi eşidiləcək şəkildə ağlayaraq gecə namazı qılırdı. Onun belə halları vardı və indi də ailəsinə paklıq və mənəviyyat hakimdir. Bu, cənab Mütəhhərinin mənəvi halından qaynaqlanır. Onun möhtərəm xanımı və övladları yüksək mənəviyyata və irfani diqqətə malik insanlardır.

Mən belə düşünürəm ki, mərhum Mütəhhərinin müvəffəqiyyətinin çoxu bu hallara

görə idi. Mənəviyyat, zikr, ibadət və irfan ona uğur qazandırmışdı. Bu sahədə onda gördüyüm və mənim üçün maraqlı olan xüsusiyyətlərdən biri də onun öz atasına həddən artıq hörməti idi. Onun atası Fərimanda hörmətli bir ruhani, qoca, yaxşı və sakit bir insan idi. Mən dəfələrlə Məshəddə mərhum Mütəhhərinin evində saatlarla onunla oturmuşam, amma ondan, bəhrələnmə biləcəyim bir söhbət eşitməmişəm. Eyni zamanda mərhum Mütəhhəri ona çox hörmət göstərirdi. Mərhum Mütəhhərinin elmi baxımdan atasından yüksək olmasında heç şübhə yoxdur. Onunla atasının şəxsiyyətini müqayisə etmək bəlkə də absurddur. Lakin o, atası qarşısında hədsiz dərəcədə kiçilirdi. Səbəbi bu idi ki, atasını mənəviyyata və ibadətə yönəlməsinin səbəbkarı bilirdi. Deyirdi ki, uşaqlıq və gənclik çağından atam məni Quran oxumağa həvəsləndirib.

Mərhum Mirzə Əli ağa Şirazi kimi böyük şəxsiyyətlərin tərbiyəsi də onda təsir buraxmışdı. O, otağından mərhum Mirzə Əli ağa Şirazinin

şəklini asmışdı, xüsusi hörmətlə onu yad edirdi. Mən həqiqətən, Allahın ona göstərdiyi böyük lütfə qibtə edirdim. O, Quma ilk gəldiyində İmam Xomeyni kimi bir müəllim tapır. O zaman belə mənəviyyat, irfan və hikmət çeşməsindən bəhrələnən az adam vardı, amma mərhum Şəhid Mütəhhəri ondan bəhrələndi. Bu haqda özü danışır. Sonra Qumda mərhum Ayətullah Əllamə Təbatəbainin dərslərindən uzun müddət istifadə edib. Bundan əlavə, mərhum Mirzə Əli ağa Şirazinin elm və mənəviyyatından bəhrələnib. Mən əvvəllər bilmirdim, amma bir dəfə Mərhum ağa Nəcəfi Quçanıdan söhbət düşəndə bildim ki, ustadın üzərində onun da böyük təsiri olub. Mərhum ağa Nəcəfinin Qərb səyahəti kitabını ilk dəfə o mənə göstərdi. Mərhum ağa Nəcəfinin iki kitabı var: Şərq səyahəti və Qərb səyahəti. Şərq səyahəti onun öz bioqrafiyasıdır. Qərb səyahəti isə ariflərin terminlərinə və ölümdən sonrakı dünyaya, bərzəx məsələlərinə aiddir. Mərhum Mütəhhəri inanırdı ki, mərhum ağa Nəcəfi Qərb səyahətini

xəyallarından yazmayıb, onları ekstaz halında, mükaşifədə yaşayıb. Mərhum ağa Nəcəfi Quma gedəndə cənab Mütəhhəri ilə bir otaqda qalırmiş. Adətən ramazan ayında elm adamları öz şəhərlərinə gedir, dini söhbətlər edir, camaat namazları qılırlar. Yerli xalq da onlardan bunu istəyir. Lakin ağa Nəcəfi Quçanda qazandığı böyük hörmətinə rəğmən, ramazan ayında Quçandan Quma gəlir və Darüşşəfa mədrəsəsində onunla bir otaqda qalırdı. Cənab Mütəhhəri deyirdi ki, Qum hövzəsinin ozamankı böyükləri, məsələn, mərhum Xansari və mərhum Sədr ağa Nəcəfinin görüşünə gəlir, hörmətini saxlayır, onlar üçün dini söhbət etməsini xahiş edirdilər. Onlar ağa Nəcəfinin camaat namazına imamlıq etməsini istəyirdilər, lakin o qəbul etmir və deyirdi ki, mən Quçanı buraxıb bura gəlmişəm, indi burada camaat namazı qılım?! Ağa Nəcəfinin də onlara, xüsusən də mərhum Xansariyə böyük hörməti vardı və onun namazında iştirak edirdi.

Sual: Bu çox maraqlıdır. Mən ağa Nəcəfi və cənab Mütəhhəri arasında olan bu əlaqəni ilk dəfədir eşidirəm. Builki bayram günlərində imkan tapıb Şərq səyahəti kitabını diqqətlə oxudum. Öz-özümə dedim ki, kaş bu şəxsiyyəti görmüş olaydım. Bəzən də öz-özümə deyirdim ki, kaş bir dəfə cənab Mütəhhəridən onu görüb-görmədiyini soruşaydım. Düşünürdüm ki, bu insan cənab Mütəhhəri üçün də çox maraqlı olardı.

Cavab: İndi sizin üçün daha maraqlı bir söz deyim. Mərhum ağa Nəcəfi bu kitabda bir neçə dostunun adını çəkib: məsələn, İsfahani, Yəzdi və s. İndi dəqiq yadımda deyil, amma bu dostlarından biri deyəsən Sərəxsidir. Cənab Mütəhhəri deyirdi güman ki, bu mənim atamdır. Yəni cənab Mütəhhərinin atası onunla dost olub.

Sual: Bütün bunları da görüb?

Cavab: Bəli görüb. Yəni Allah-Taala ona lütf göstərib belə müəllimləri, böyükləri, Mirzə Əli ağa kimi böyük şəxsiyyətləri qarşısına çıxarıb. Xoşbəxt adamlar bütün ömürlərində belə

şəxslərin bir-ikisini görə bilir, o isə hamısını görüb. Allaha şükür olsun ki, Onun lütfü hər cəhətdən bu böyük insana nəşib olub.

Sual: Ustad Mütəhhərini yalnız sinifdə görəndə, yaxud yazılarından tanıyan insanların çoxu üçün onun nə qədər mənəviyyatlı olduğunu anlamaq çətindir. Mən bəzən cənab Mütəhhərini dostlara tanıtdırarkən deyirəm ki, cənab Mütəhhəri uzaqdan məntiqə oxşayırdı, dəmir kimi idi. Bir qədər yaxından fəlsəfəyə və hikmətə bənzəyirdi. Lakin daha yaxından baxdıqda irfanın özü idi. Doğrudan da diqqətəlayiqdir ki, məsələn, Hegel fəlsəfəsinin incəliklərini məntiq gürzü ilə möhkəm döyəcləyən bir şəxs minbərə çıxır, həzrət İmam Hüseyin (ə) üçün rövzə oxuyur, universitet müəllimlərinin, tələbələrinin minbər aşağısında onu dinləmələrinin mümkünlüyünü bilə-bilə həzrət Qasim rövzəsi oxuyur və sonra da zar-zar ağlamağa başlayır. Qeyd etdiyiniz kimi, bu cəhəti bəlkə də onun nailiyyətlərinin əsas səbəbi olmuşdur.

Başqa bir sual verim. Əgər cənab Mütəhhəri şəhid edilməsəydi, İslam Respublikası və inqilab barədə məlumatınıza, təcrübənizə əsasən, onun üçün hansı işi daha münasib sayardınız?

Cavab: Təbii ki, mərhum Mütəhhərini xatırlayarkən ilk olaraq onun şəxsiyyətinin elmi və ideoloji cəhəti yada düşür. Əgər sağ olsaydı, İslam mədəniyyəti xəzinələrinə bir açar olardı. Cəmiyyətin İslam mədəniyyətinin böyük sahəsinin koordinatoru, istiqamət verəni və başçısı olardı.

Təsadüfən, mən də bu barədə həmişə düşünürdüm ki, cənab Mütəhhəri bu gün sağ olsaydı, hansı iş üçün yaxşı idi. Belə nəzərə çarpır ki, o, sağ olsaydı, bizim üçün yaxşı və münasib bir prezident olardı. Doğrudan da belədir. Bizim inqilabımız kimi dərin düşüncəli, mədəniyyətli, mənəvi sözlü, fəlsəfi və əxlaqi missiyalı bir inqilab cəmiyyətlər arasına çıxırsa, onun başında cənab Mütəhhəri kimi bir şəxsin olması lazımdır. Əlbəttə, başında dedikdə dövlət işlərini nəzərdə tuturam, yoxsa təbii ki, inqilab

rəhbəri olan imam kimi ruhani bir şəxsiyyət var. Allah əziz imamımızın səmərəli vücudunu bu inqilab, İslam və Quran üçün qorusun! O bütün bu sadalananlara ən gözəl qaynaq və nümunədir. Hər halda, mərhum Şəhid Mütəhhəri bu gün sağ olsaydı, məncə, onun üçün ən münasib vəzifə prezidentlik olardı. O bir filosof və (ruhların) təbibi olduğuna görə, sağ olsaydı, prezident olardı. Bu bizim quruluşumuz üçün də çox dəyərli olardı. Biz bununla dünyada fəxr edərdik və quruluş üçün doğrudan da yaxşı bir göstərici olardı.

Sual: Cənab Mütəhhəri barədə saatlarla danışsaq da, söhbət əsnasında onun şəxsiyyətinin başqa bir cəhəti ortaya çıxacaq. İstərdim cənab Mütəhhərinin ictimai-siyasi rolu və mübarizəsi haqda bir qədər danışsaq; xüsusən inqilabın qələbəsi ilə nəticələnən son ildəki rolundan. Ola bilsin siz bu ildə mübarizə məsələləri ilə bağlı olaraq onunla daha sıx əlaqədə olmusunuz. Məncə, onun şəxsiyyətinin

irfani cəhətindən sonra bu barədə bir qədər danışılrsa, yaxşı olar.

Cavab: Mərhum Şəhid Mütəhhəri inqilabın zirvə dövründə Tehrandə mübarizə sütunlarından idi. O, İmam Xomeyninin İranın idarəsində və ölkə məsələlərində hədsiz etimad göstərdiyi iki-üç nəfərdən biri idi. Mən o zaman sürgündən qayıdıb Tehrana gəldim. Sonra Məşhədə getdim və qısa müddətdən sonra yenidən Tehrana qayıtdım. Bildiyiniz kimi, çox zaman onunla sıx əlaqədə olurdum. Nəhayət, inqilabın qələbəsindən qabaqkı son həftələrdə İnkilab şurası yaradıldı. Mənim xəbərim yox idi, o zaman məhərrəm ayı olduğundan Məşhədə getmişdim. Cənab Mütəhhəri mənə xəbər göndərdi ki, tez Tehrana gəl. İşlərim olduğundan Tehrana gəlişim iki-üç gün gecikdi. Yenidən xəbər yolladı və mən Tehrana gəldim. Hər halda, o, siyasi bir şəxsiyyət idi, siyasi fəaliyyəti vardı.

Onun unutmayacağım xüsusiyyətlərindən biri halı bəlli olan liberalların zərərli hərəketi qarşısındakı sədaqəti və qətiyyəti idi. İnkilabın

qələbəsindən sonrakı ilk günlərdə onlar inqilabın İslam xüsusiyyətini məhv etməyə çalışırdılar. Bəxtiyar Parisə imamın yanına getməsinə təklif edəndə xalq cəbhəsinə bağlı cənabların biri ilə bizə bir bəyanat göndərmişdi. Bəxtiyar istəyirdi ki, imam o bəyanatı qəbul etsin və o yayılsın. Bəyanat Bəxtiyarı xalqın gözündə qismən də olsa, yaxşı göstərə və inqilabı ləngidə bilərdi. Lakin iki nəfər qətiyyətlə ona qarşı çıxdı: mərhum Şəhid Mütəhhəri və mərhum Şəhid Behişt. Onlar bəyanatdakı iki məqamla razılaşmadılar. Əgər o iki məqam islah edilsəydi, Bəxtiyarın istəyi təmin olunmayacaqdı. Buna görə də, Şəhid Mütəhhəri və Şəhid Behişt düzəlişlərini etdikdən sonra bəyanat geri göndərildi. Bəxtiyar da düzəlişləri görüb onu yaymadı. Hər halda, onun dərin siyasi baxışı vardı.

Cənab Mütəhhərinin düşüncə dərinliyi siyasətdə də özünü göstərirdi. Elə bu səbəbdən, kadr siyasətində imam hamıdan çox ona etimad edirdi. Bəlkə də İnqilab şurasında, yaxud digər

vəzifələrdə çalışanların bəzisi cənab Mütəhhərinin təqdimatı ilə və imamın ona etimadı sayəsində seçilmişdilər. O, imam üçün yaxşı şagird idi, imamı dəyərləndirir, tanıyırdı. İmam da bu yaxşı və nümunəvi tələbəsini yaxşı tanıyırdı. Onu hamıdan çox sevirdi və uca tuturdu.

Qeyd etdiyim kimi, insan cənab Mütəhhəri barədə daha artıq danışmaq istəyir, lakin vaxt azdır və biz bu gün şükür etməliyik ki, Allahın lütfü ilə, imamın kölgəsi başımız üstündədir. Ustad Mütəhhəri kimi səmərələri olan bu böyük ağac bütün İrana kölgə salır. Cənab Mütəhhərinin ürəyindəki 40-50 illik arzuları İslam respublikası ilə həyata keçmiş olur. Məqsədlərinin həyata keçməsi onun şəhadətinə üzülən bütün insanlara təsəlli olacaq, inşallah¹.

¹ "İslam Respublikası" qəzeti, 1 may 1985.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL: SEÇİLMİŞ SÖZLƏR

1. Əsl İslamı əsaslandırılmış şəkildə anlamaq, azğın cərəyanları tanımaqda böyük sayıqlıq və onlarla rəftarda qorxmazlıq - bizim böyük ustadımızın universal və misilsiz şəxsiyyətinə müstəsna bəxş edən üç xüsusiyyətdir.

2. Bu insanın şəhidliyindən 25 il ötməsinə rəğmən, kitabları İslamın möhkəm və məntiqli fikrini axtaran nəsillər tərəfindən ən çox alınan və sevilən kitablardandır. Biz Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinin külliyyatına həqiqətən, rəqib tapa bilmirik.

3. Mən bir dəfə dostlara dedim ki, insan onun bütün əsərlərini diqqətlə oxusa, İslam maarifinin yüksək həddinə yiyələnməsi üçün kifayətdir.

4. O, ideal mürşidini ölkəmizin özündə tapmışdı: imama və həmçinin mərhum Əllamə

Təbatəbaiyə ürəkdən bağlı idi, onları olduqca çox sevirdi.

5. Ustad Mütəhhəri uca bir insan idi. Elə bir insan idi ki, biz bu nəsildə belə insanları çox az görürük. Ustad Mütəhhərinin şəxsiyyətinin hər bir sahəsi onun yoxluğuna heyfsilənməyə, yerinin boşluğunu hiss etməyə bəsdir.

6. O, ikiüzlülükdən çox-çox uzaq idi. Siz onda ikiüzlülük görə bilməzdiniz.

7. Mən cənab Mütəhhərini elm hövzələrində ruhani ziyalılığının qurucusu bilirəm.

8. Mən özümü cənab Mütəhhərinin şagirdi sayıram.

9. Mən Ustad Mütəhhərinin dərslərində iştirak etməmişdim, amma dini düşüncəmin bünövrəsi sayılan amillərdən biri onun iyirmi il qabaqkı söhbətləridir.

10. Mənim fikrimcə, indi də Ustad Mütəhhərinin çıxışları İslamın əsaslı məsələləri haqda öyrənmək istəyənlər üçün bir müəllim kimidir.

11. Mən ölkəmizin bütün elm hövzələrində onun rolunu olduqca əhəmiyyətli hesab edirəm.

12. Biz inqilab təfəkkürünün xalq arasında dərinləşməsindən ötrü Mütəhhərinin kitablarını oxumağı tövsiyə edirik.

13. Mərhum Şəriəti cənab Mütəhhərinin, onun elm və düşüncəsinin pərəstişkarı idi. Mən bunu mərhum Şəriətidən eşitmişəm.

14. Ustad Şəhid Mütəhhərinin hünəri yeni və yolgöstərən mövzular tapmaqdır. Bu yol davam etdirilməli və çox dəyərli nəticələr verməlidir.

15. Dövrümüzün heç bir mütəfəkkirinin Mütəhhəri qədər nailiyyəti yoxdur.

16. Şəhid Mütəhhəri, insafla desək, dövrümüzün nadir insanı, ümmət imamının layiqli şagirdi idi. Doğruda da imamın dərin dini düşüncələrinin xülasəsi idi, uzun illər bu düşüncələrlə yetişmişdi.

17. Mütəhhəri bu gün də yaşayır. Nə qədər ki, İslam Respublikası və bu xalqın ixlasla, fədakarcasına döyünən ürəkləri var, Mütəhhəri

yaşayacaq. Mütəhhəri bu inqilaba və müqəddəs quruluşa xidmət göstərən insanların hər birinin vücudunda yaşayır. Bu inqilab gələcəkdə çoxlu mütəhhərilər yetişdirəcək.

18. Mütəhhəri müsəlman qadının insani şəxsiyyətinin bərpası hərəkatının bayraqdarı idi.

19. İnqilabı düşüncə baxımından qoruya bilən xətt Mütəhhəri xəttidir.

20. Mütəhhəri inqilabın ümumi formasını beynində daşıyan şəxslərdən idi. O çalışırdı ki, İslamı əsl xəttindən kənara çıxmağa qoymasın.

21. Bu böyük və misilsiz insan İslam və İran tarixinin ən həssas anlarından birində ən həssas və ən zərif qurucu rollardan birini öhdəsinə götürdü, çətin və təhlükəli yolda böyük məsuliyyəti və ağır yükü çiyinə aldı və mənzilə yetirdi.

22. Bu gün o, haqlı olaraq, İslam quruluşunun düşüncə binasının ən böyük memarlarından biri sayılır.

23. İxlas, irfan və mənəviyyatını tanımadan bu şəhidin böyük və misilsiz şəxsiyyətini öyrənmək mümkün deyil.

24. O, insafla desək, universal, ideal, Allahın lütfü ilə, çoxlu müsbət cəhətlərə malik nadir şəxsiyyətlərdən idi.

25. Şiə mütəfəkkirləri olan mərhum Təbatəbainin və mərhum Mütəhhərinin ictimai sahələrə və İslamın ümumi məsələlərinə dair düşüncələri digərlərindən güclüdür.

26. Şəhid Mütəhhərinin fikirləri üzərində elmi işlər görülməlidir.

27. Mütəhhərinin üstünlüyü ondadır ki, bu düşüncələri öz qanı ilə imzaladı və onlara şəhadət donu geyindirdi. İslam ümmətinin üstünlüyü isə budur ki, bayraqdar və rəhbərləri bu yolun doğruluğuna bütün vücutları ilə inanmış, onun üçün canlarını fəda etmişlər. Şəhid Mütəhhəri bu yolun bayraqdarı, daha doğrusu, bayrağı sayılmalıdır. Mütəhhərinin elmi və mənəvi övladı olan bugünkü inqilabçı

tədqiqatçılar onun yolunu öyrənməklə və davam etdirməklə müəllimlərini uca tutsunlar.

28. Onun əsərləri xatirəsi kimi yaşayır.

29. Cənab Mütəhhərinin bu bir neçə il ərzində dediyi sözlər bizim quruluşumuzda lazım olan yeni sözlərdir, köhnə deyil.

30. Şəhid Mütəhhəri kimi bir insanın üstün cəhətləri illər boyu deyilsə də, azdır.

31. Şəhid Mütəhhəri Allah yolunda bir mübariz və mücahid idi.

32. Mərhum Ayətullah Şəhid Mütəhhərinin kitabları çox dərin məzmunludur.

33. O, düzdanışan, Allahdan qorxan, Allahı yaddan çıxarmayan və ixlaslı bir insan idi. O, Allah üçün çalışır, inqilab dövründə və ondan sonra öz borcunu yerinə yetirirdi.

34. Onun üstün xüsusiyyəti heç bir şeydən çəkinmədən, qorxmadan və utanmadan həqiqəti və İslamı müdafiə etməsi idi.

35. Bu gün bizim gənc, tələbə, müəllim və fəhlələrimiz İslam təfəkkürü haqda dərin məlumata yiyələnmək və suallarına cavab

tapmaq istəsələr, Şəhid Mütəhhərinin kitablarına müraciət etməlidirlər.

36. Mütəhhəri öz dövrünün parlaq və müstəsna insanı idi.

37. Tövsiyə edirəm ki, Şəhid Mütəhhərinin bu gün də aktual olan sözləri ilə tanış olun, onları oxuyun.

38. O, islami fikir məktəbinə və İslam quruluşunun formalaşmasına böyük töhfələr verdi. Hövzə və universitetlərdə islami fikir arzusunda olan gənclərə öz dinlərini qorumaq və yeni elmi nailiyyətlər əldə etmək üçün təhlükəsiz səngər oldu.

39. Gələcək onilliklər üçün yeni mütəhhərilərə böyük ehtiyacımız var.

40. Müəllimlik və işgüzarlıq inqilabın bu böyük şəxsiyyətində ən gözəl formada təcəssüm olunurdu.

41. Mən çox lazım bilirəm və dəfələrlə demişəm ki, bütün tələbələr və minbər ruhaniləri cənab Mütəhhərinin bütün əsərlərini oxusunlar.

42. Bizim əziz gənclərimiz gərək Şəhid Mütəhhərinin əsərləri ilə tanış olsunlar. Mən Qum Elm Hövzəsinin proqramını yazmalı olsaydım, heç şübhəsiz, cənab Mütəhhərinin kitablarının oxunmasını, ixtisar və imtahanını proqrama salardım.

43. Mütəhhəri çox istedadlı, düşüncəli və dərin insan idi, araşdırdığı mövzunun bütün tərəflərini çək-çevir edirdi. Məhz buna görə də, əsərləri çox dəyərlidir.

44. İslam təfəkküründə Mütəhhərinin rolu aydın və misilsizdir.

45. Bizim əlimizdə Şəhid Mütəhhərinin çox böyük və dəyərləli məhsulu var.

46. Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinin və düşüncə xəttinin müsbət cəhətlərindən biri budur ki, cəmiyyətin ehtiyacı olan mövzuları tanıyır və məsələni dərinləndirən, diqqətlə araşdırırdı.

47. Onun əsərləri də xatirəsi kimi yaşayır. Şəhid Mütəhhərinin kitabları ölənlər və bitənlər deyil.

48. Gənclər, xüsusən də elmlə məşğul olan ruhani, müəllim, tələbə və yazıçılar Şəhid Mütəhhərinin əsərləri ilə yaxından ünsiyyətdə olsunlar, kitablarını oxusunlar. Bu kitablar oxucuya həqiqətən, geniş və çox zaman yeni baxış təqdim edir.

49. O böyük şəhidin səmərəli ömrünün bir saati, bir günü də İslam ümməti və müsəlmanların hər biri üçün faydalı və onun özü üçün axirət azuqəsidir.

50. Ustad Şəhid Mütəhhəri doğrudan da ümmət imamının layiqli tələbəsi və dərin dini düşüncələrinin gövhəri olan nadir və misilsiz şəxslərdəndir.

51. Şəhid Mütəhhərinin əhəmiyyəti və dəyəri bundadır ki, heç zaman müəllimlik vəzifəsini unutmadı.

52. Elm hövzəsinin tələbələri, xüsusən də gənclər Ustad Şəhid Mütəhhərinin əsərlərini mütləq mütaliə etsinlər. Bu iş onları gələcəkdə ustadın düşüncə yolunu davam etdirməyə qadir mütəfəkkirlər edəcək.

53. Mənim fikrim budur ki, respublikamızın düşüncə təməli Şəhid Mütəhhərinin əsərləridir. Bu inqilabın təməlləri Şəhid Mütəhhərinin düşüncələridir, qeyrisi yox. Şəhid Mütəhhəri, insafla desək, dövrümüzün nadir insanı idi.

54. Bizim cəmiyyətimiz hələ də Şəhid Mütəhhərinin